

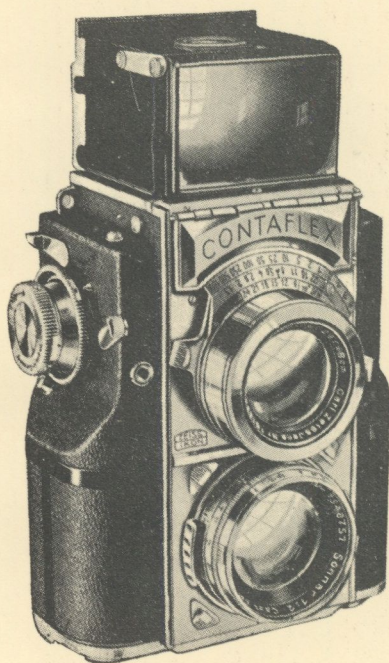

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1936**

KAMEROR
i alla prislägen

"Allt
fotografiskt"

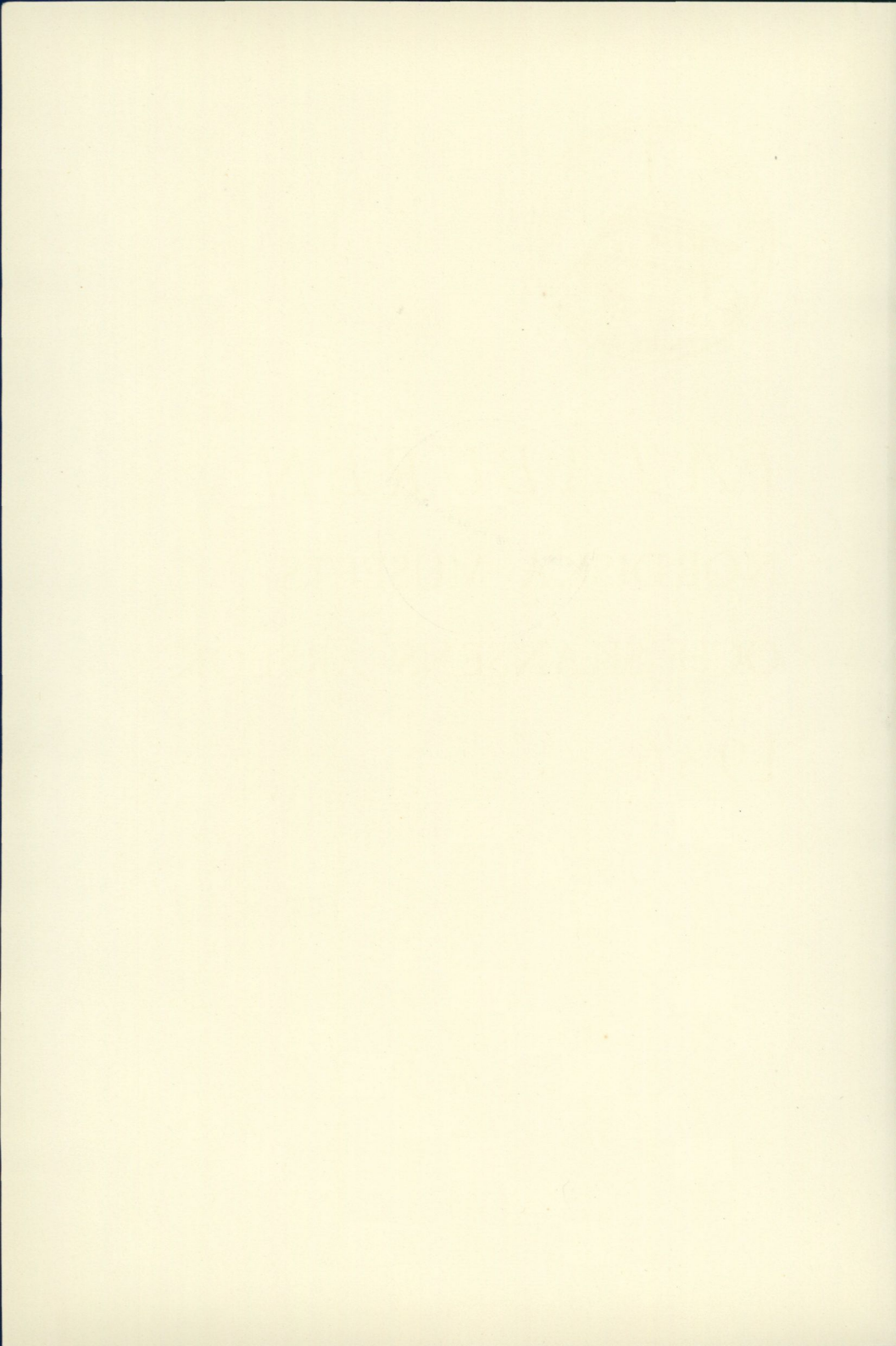
"Allt
för ljusbilder"

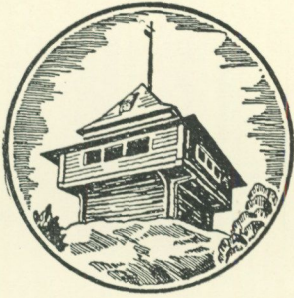

EDV. NERLIEN, A.B.
KUNGSGATAN 19 · STOCKHOLM

KUNGL. HOVLEVERANTÖR · ETABL. 1884

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1936

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Årsbokens omslag med en interiörbild från Bellmans-
museet på Skansen är utfört efter fotografi
av Olof Ekberg.*

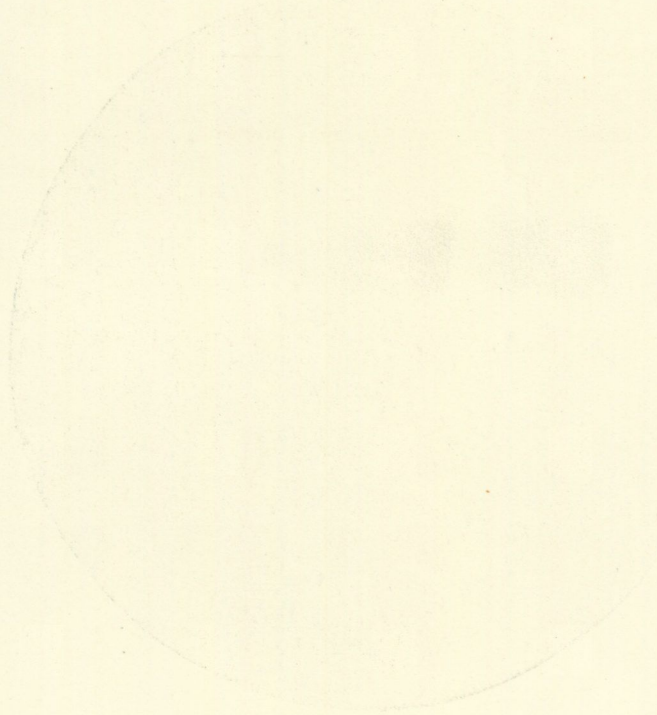
Tryckt i gravyrtryck hos

Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm 1936

INNEHÅLL

SIGURD CURMAN, Till Isak Gustaf Clasons minne	1
PER ALBIN HANSSON, Medborgerlig anda och gärning	7
EMIL NORLANDER, Djurgårdens Tivoli	15
SVANTE SVÄRDSTRÖM, Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar	39
CURT MALMGREN, Arbogasilver	75
TOR ANDRÆ, I en gammal prästgård	87
GUNNEL HAZELIUS-BERG, Puker och hårtourer	103
ERNST MANKER, Njalla — lapparnas enbenta förrådsbod	127
SAM OWEN JANSSON, Rätt våg och rätt skäppa	147
ERIK ANDRÉN, En lantmätare som arkitekturskildrare	169
SVEN KJERSÉN, Bygdeungdomen och folkhögskolan	185
ALF AHLBERG, Industrierbetarna och folkhögskolan	191
GÖSTA BERG, »Behyvingen» i Enköpings snickaregesällskap	201
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	209
ANDREAS LINDBLOM, Arkitektävlingen om Skansen	217
Nordiska museet och Skansen under år 1935:	
Allmogeavdelningen	225
Högreståndsavdelningen	240
Skansen	252

Tyresö	265
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen m. m.	265
Fältarbeten	270
Förvaltning m. m.	273
Förteckning över personer som 1935 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	291

ISAK GUSTAF CLASON

Efter Carl Milles medaljong modellerad av Axel Wallenberg.

TILL ISAK GUSTAF CLASONS MINNE

TAL VID AVTÄCKNINGEN AV HANS PORTRÄTT-
MEDALJONG I NORDISKA MUSEETS HALL DEN 24
OKTOBER 1935

av Sigurd Curman

Då Nordiska museet idag går att bringa en hyllning åt minnet av Isak Gustaf Clason, skaparen av museets stolta byggnad och under ett kvarts århundrade ordförande i dess nämnd, är det för museet en stor glädje att detta får ske i närvaro av ett stort antal av Nordiska museets och Isak Gustaf Clasons vänner. Särskilt dyrbart är det för oss att vid detta tillfälle få se Gustaf Clasons maka, barn och anhöriga i vår krets. Till Eder, liksom till alla dem, som i gemensam kärlek och vördnad för Isak Gustaf Clasons minne i dag velat hörsamma vår inbjudan, ber jag å Nordiska museets nämnds vägnar få frambara en varm välkomsthälsning.

Jag bjuder nu omedelbart täckelset falla från den bild, som i bronsens ädla och oförgängliga material skall åt samtid och framtid, så länge detta hus består, bevara dragen av honom, som byggde huset.

Denna dag, den 24 oktober, för 62 år sedan öppnade Artur Hazelius den Skandinavisk-etnografiska samlingen i en byggnad vid Drottninggatan. Den dagen plägar sålunda med all rätt räknas såsom Nordiska museets födelsedag. Det är sålunda icke en slump, att den 24 oktober valts för avtäckningen av Isak Gustaf Clasons bronsbild, ej heller att denna blivit placerad omedelbart i byggnadens ingångsvalv. Ty visserligen hade Clason ingenting att göra med den Skandinavisk-etnografiska samlingens tillkomst, men så intimt förenad med tillblivelsen av det, som vi numera se såsom Nordiska museet, var dock Isak Gustaf Clasons gärning, och så kongenialt hans samarbete med Artur Hazelius med av-

seende på museibygnaden, att b å d a s namn måste nämnas, om en riktig bild skall givas av tillblivelsen och utformandet av det Nordiska museum, som vi känna och beundra. Utan Clasons skickliga och hängivna bistånd hade näppeligen Artur Hazelius kunnat omsätta sina i mångt och mycket revolutionära museibygnadsideal till byggbar och njutbar verklighet.

Efter en i stort sett resultatlös internationell tävlan om museibygnaden år 1883 låg Nordiska museets byggnadsfråga nere åtskilliga år, under vilka Hazelius, delvis under medverkan av den danske kulturhistorikern och tecknaren Mejborg, vidare utvecklade sina museibygnadsidéer. Slutligen uppgjordes år 1888 ett planschema av professor Isæus, vilket antogs. Men den rent konstnärliga sidan av problemet hade Isæus icke kunnat lösa till vederbörandes belåtenhet. Den väntade ännu sin man. Den man, som skulle göra't, hade man emellertid nu funnit, ty på det nämndsammanträde, där nyssnämnda planschema antogs, uppdrogs åt den då trettiofååriga arkitekten Isak Gustaf Clason att i samråd med Isæus upprätta fullständigt förslag till museibygnaden. Det var 1888. Strax därefter dog Isæus och Clason blev ensam om uppgiften. Under hans händer omformades och utbildades nu i livlig kontakt med Hazelius, varom en lång serie brev vittna, den väldiga museiuppgiften till att få den form, som blivit den bestående. 1891 kunde Clason framlägga sitt slutliga förslag, som också antogs till utförande. Framläggandet av detta förslag utgör en milsten icke blott i Nordiska museets egen, utan i hela den nyare svenska arkitekturens historia. Därmed lade Clason grundstenen till den nya nationella arkitektur, som sedermera under åtskilliga decennier skulle utvecklas och blomstra i vårt land. Detta märkliga förslag, av vilket den utförda byggnaden blott utgör omkring en tredjedel, var för sin tid en helt ny uppenbarelse, höjande sig himmelshögt över vad man vid den tidpunkten var van vid ifråga om monumentalarkitektur. Det är det första verkligt genomförda försöket i nyare tid att använda rent nordiska arkitekturmotiv till en stor monumentalbyggnad, och den första moderna byggnad i Sverige, där det monumentala sinnelag, som senare fått rotfäste i vår arkitektur,

kom till ett starkt och allom besegrande uttryck. Det krävdes två sådana män som Artur Hazelius och Isak Gustaf Clason för att vid den tidpunkten våga byggandet av ett monumentalrum sådant som Nordiska museets hall. Vår generation, som sett Stockholms rådhus och stadshus och andra stora monumentalbyggnader uppstå, glömmmer alltför lätt, vilket enormt och vågsamt steg som togs av dessa män vid igångsättandet av Nordiska museets stora nybygge. Därtill behövdes ej blott Hazelius mod och tro, utan även Clasons kunskap, styrka och seghet.

Detta stolta byggnadsföretag rönt visserligen samma öde som så mången stort anlagd plan i Sverige, nämligen att stympas och avprutas, men ingen torde dock kunna förneka, att Nordiska museet även i sitt nuvarande skick är en av vårt lands ståtligaste byggnader och att konstnären i högsta mätto uppfyllt det krav, som Hazelius ställde på sin museibygnad, nämligen att den skulle giva »en sådan inramning åt samlingarna, att ett besök i byggnaden skulle bibringa en stark och mäktig stämning och således i sin mån verka fosterländskt väckande». En liten episod, som jag upplevat i denna hall, har synts mig giva bekräftelse därpå. Jag kom en dag att stå helt nära en ung moder, som med sin 5—6-årige son efter utträdet ur den lägre allmogevåningen instinktivt stannade ett ögonblick vid utträdet i hallen. Båda stodo gripet tysta en stund, men se'n hörde jag gossen säga: »Mor, här får väl ändå Gud rum?»

Med Nordiska museets byggnad gjorde Clason utan tvivel en stor personlig insats i Hazelius verk och därtill ett starkt genombrott i svensk arkitektur. Denna byggnad blev anföraren för en stolt rad av monumentalbyggnader i Sverige, visserligen var och en stark och självständig, men dock samma andas barn. Det är inte alltid, som s. k. genombrottsbyggnader ha den effekten. Därtill fordras en inneboende kraft och lödighet, som enbart den verkligt fullödige mannen kan prestera. Och fullödig är just det ord, som kan tillämpas på Isak Gustaf Clason både som konstnär och människa.

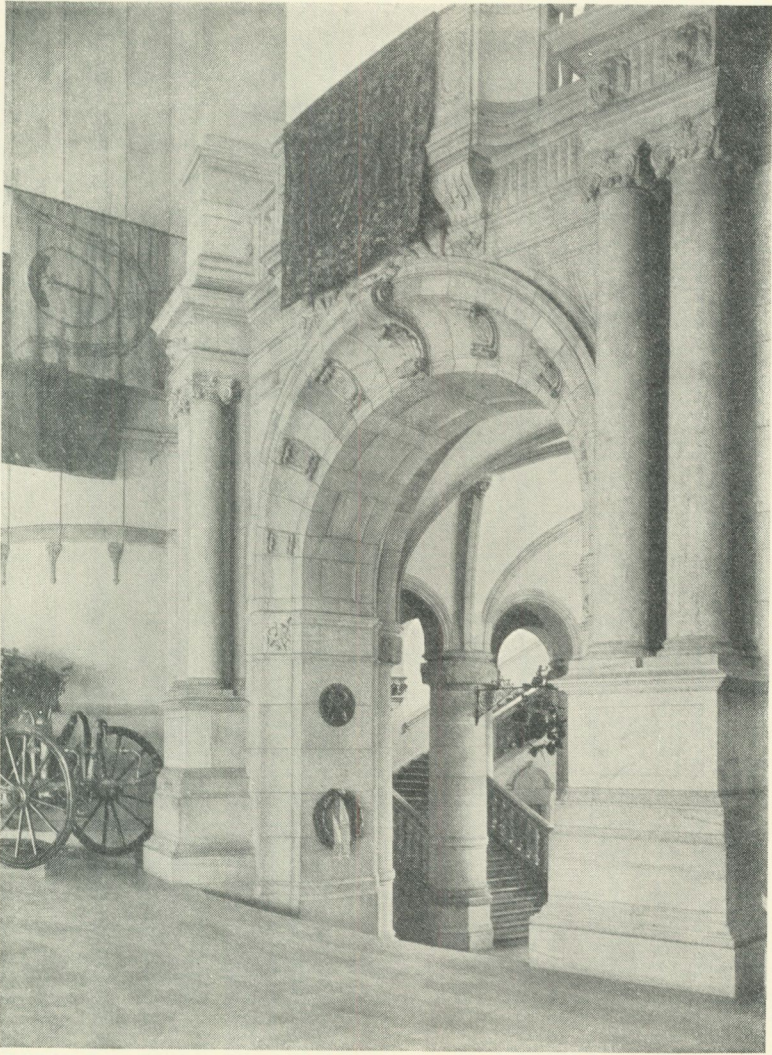
Fullödig och helgjuten var förvisso Gustaf Clason,

och därför fick han och hans gärning också en betydelse och en räckvidd, som gick långt utöver den framstående yrkesmannens. Gustaf Clason hade en sällsynt klar och genomträngande intelligens, som satte honom i stånd att snabbt och säkert tränga till tingens kärna och se de djupa och väsentliga sammanhangen. Men bakom de klara, lugna, stålblå ögonen fanns också ett hjärta, städse redo att ställa huvudets och handens krafter till tjänst, då det gällde något gott och viktigt verk. INGENII GUBERNATOR COR (hjärtat styre förståndet) det var hans ledsats, av honom själv formad till det akrostikon på hans egna initialer, som nu läses på medaljongen. Han hörde till de människor, som kunna och vilja ge sig helt åt arbetet på de uppgifter, plikten lägger på dem. Och han kunde göra offer, stora och kännbara personliga offer, då det gällde den saks bästa, för vilken han gått in.

Då Gustaf Clason ungefär samtidigt med museibygnadens färdigställande påtog sig värvet att vid sidan av många och krävande arbeten vara ordförande i Nordiska museets nämnd, gav han därför museet ett utomordentligt bevis på denna sin offervilja. Vad det betytt för denna institution, att under det första kvartseket efter dess skapares bortgång i spetsen för dess styrelse stått en man av Isak Gustaf Clasons resning, därom kunna säkert vittnesbörd givas av många bland dem, som nu stå samlade inför hans bild. Alla, som kommo den mannen nära i arbetet, sågo upp till honom i beundran och tacksamhet, ty han hörde till de andligen generösa mot den enskilda personen som mot det allmänna. I tjänandet av det allmännas intressen liknar han närmast männen under vår storhetstid, vilka glatt tjänade kronan och främst sågo till landets bästa.

Och det låg för visso något av svensk storhetstid över hela Clasons person och gärning. Störvulen och bred i uppfattning både av livet och av konsten, omutligt rätträdig och rakryggad i omdömet, kärv i arbetet, men med en saftig humor och en mänsklig hjärtegodhet, som inte hade svårt att taga sig uttryck. Det låg en storstilad rätlinighet över hans personlighet liksom över hans verk.

På den store engelske arkitekten Christoffer Wren's gravsten i

Ingångsvalvet till Nordiska museets hall med Isak Gustaf Clasons medaljong och minneskrans den 24 oktober 1935.

den av honom byggda S. Paulskatedralen i London läses en stolt inskrift, som utan väsentliga ändringar skulle kunna inhuggas vid Isak Gustaf Clasons bild i denna byggnad. Den slutar med orden: »VIXIT, NON SIBI, SED BONO PUBLICO. LECTOR, SI MONUMENTUM REQUIRIS, CIRCUMSPICE!»

Vi böja oss nu i detta rum i djup tacksamhet och beundran inför minnet av den man, om vilken sådana ord i sanning kunna sägas. Nordiska museet fäster denna krans vid Isak Gustaf Clasons bild och betygar i glad och ödmjuk tacksamhet:

VERKETS STORHET PRISAR MÄSTARENS SNILLE,
DESS SKÖNHET HANS KÄRLEK.

MEDBORGERLIG ANDA OCH GÄRNING

TAL PÅ SKANSEN PÅ BONDENS DAG DEN 28 JULI 1935

av Per Albin Hansson

Det beredde mig stor glädje när jag anmodades att tala vid detta tillfälle, då bondens dag för första gången förlagts till denna åt svenska folket i helg och söcken ägnade plats. Samlingens karaktär av medborgarfest har gett vägledning vid formande av talet och skulle jag ha givit detta en rubrik hade det blivit något om medborgerlig anda och gärning.

Det har för mig varit naturligt att taga till utgångspunkt det stora minne, som under anslutning från hela vårt folk för ett par månader sedan högtidlighölls. Detta minnesfirande var nämligen icke blott en erinran om att den svenska folkrepresentationen med sina 500-åriga anor är en av de äldsta i världen, det var icke endast en påminnelse om den roll riksdagen som institution spelat i folkets liv och den betydelse den haft vid vårt svenska rikets uppbyggande och tryggande. Det blev framförallt en erinran om landets erövring åt folket, om den svenska allmogens frihetssträngtan och vilja till medbestämmande och om ur folkdjupet framprungna och av den breda folkkraften burna insatser i en utveckling, som gjort vårt land till ett hemvist för folkfrihet och demokrati.

Som den dominerande historiska gestalten trädde Engelbrekt Engelbrektsson fram, den man i vilken vi från barnaåren lärt oss se och vörda en folkets man, som för fosterlandets räddning från utländskt ok och för fogdarnas fördrivande samlade kring sig vad vi med ett nutida uttryck skulle nämna de djupa leden. När vi lyssnade till minneshyllningen hörde vi det tunga trampet av bondehärarna och de myndiga orden från folket till herrarna. Det var allmogen som genom bonden tog del och ledning i råd-

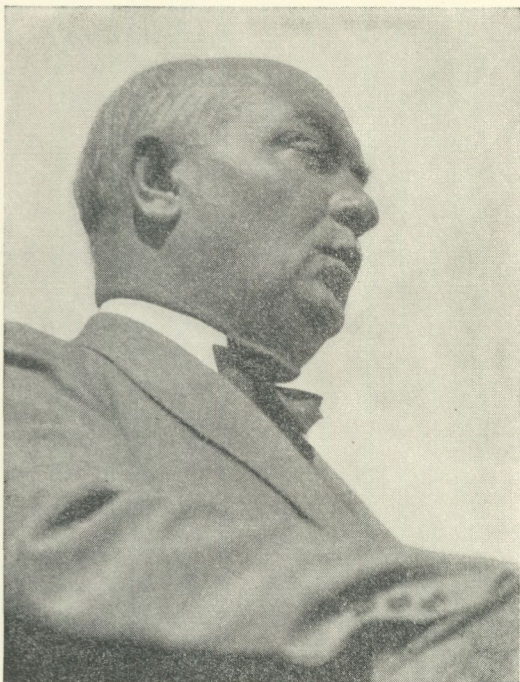

Bild 1. Statsminister
Per Albin Hansson
talar på Skansen.

slagen om landets och folkets öden och på så sätt blev den första riksdagen i sin mån en bondens dag. Det var på en gång nationalmedvetandet och folkviljan som fann sitt uttryck. Sten Selander gav oss i kantaten vid Storkyrkofesten denna sköna bild:

»På Arboga möte, där lärde ett land
att finna sig självt omsider.
Där tog ett fullmyndigt folk om hand
sitt öde för alla tider.
När främlingsväldet låg vräkt i dyn
och herrarnas rike föll sönder,
då steg som en överjordisk syn
folkets och rättens rike i skyn
för Engelbrekt och hans bönder.»

Rikt växlande har det svenska folkets öden varit sedan Englebreds dagar. Hård tid har skiftat med bättre. Det folkliga inflytandet har ock haft sin böljegång. Men mer och mer ha folkets bärande lager vunnit ett mot sin betydelse svarande erkännande. Länge utgjorde bönderna det materiellt väsentligen bärande elementet. Jordbruket var den starkt dominerande näringen. Men bonden bar också pålagorna.

»Och där gå bönderna, en ordkarg mängd,
en vadmalsgrå, oändlig skattelängd,
som sist fick allt betala»

— det är Sten Selanders teckning av bondeståndet.

Men icke blott materiellt blev bonden det alltmör bärande elementet, det blev också helt naturligt från och kring honom som den andliga odlingen bredde ut sig. Den politiska återspeglings av detta framträngande blev ständigt starkare och teckningen blev något annorlunda än Sten Selanders när Gustaf Fröding skrev »Riksdassbönnras marsch»:

»Se här kommer bönnra,
spannmålstönnra,
d'ä di som har makta i rike och lann . . .»

Med den ekonomiska utvecklingen fick den egentliga allmogen vid sin sida nya stora folkgrupper, som togo sin dryga anpart av den bärande uppgiften, men också begärde utrymme och andel i det gemensamma hemmet. Alltjämt är jordbruket hos oss modernäringen, men efterhand som industrialiseringen fortskridit har jordbruksbefolkningen förlorat sin övervikt över andra folkgrupper. Därmed har bonden mött medborgarandans problem från en annan sida än förut, då han själv fick arbeta hårt för sin rimliga del. Det länder honom till heder att han på det hela taget väl bestod provet och kunde hävda folkfrihet och medbestämmanderätt även när det icke blott var fråga om att taga utan även att giva. Det må vara tillåtet att här erinra om hur

representanter för det fjärde ståndet förhöllo sig när det nya femte ståndet trädde fram med anspråk på rörelserum och fosterlandsandel. Då den tidens herrar för ett halvsekel sedan ville med våldsmedel kväva den spirande arbetarrörelsen, var det bönderna och deras hövdingar som visade betänksamhet mot folkfrihetens kringskärande och hejdade våldshanden. I våra öron ringa också ännu i dag den stora bondehövdingens barska ord till herrarna: »Med Sveriges arbetare skrämman I oss icke, de äro kött av vårt kött och ben av våra ben.» Det var ett vittnesbörd om samkänsla med de nya folkskikt, som utvecklingen kallade till deras uppgifter inom den mångsidigare och rikare produktion, vilken under de senaste årtiondena förvandlat vårt lands struktur. Denna samkänsla var naturlig ur den synpunkten, att det femte ståndet i stor utsträckning rekryterades ur det fjärde, men den var också ett utslag av den folkliga anda, som hör bonden till.

»Jag lever väl än i vår sunda släkt,
som kämpar för vårt som Engelbrekt»,

hörde vi bonden säga i Karl Asplunds Arbogaprolog. Väl veta vi att även bönderna äro av olika slag och skilda meningar och att idel beröm inte ger den sanna bilden. Men det är icke min sak i dag att utskifta ros och ris, utan blott att söka visa väsentliga drag i den svenska folklighetens historia såsom bakgrund för några aktuella ord. Och det intrycket består, att frihetsarvet från Engelbrekt icke förspillts men förkovrats.

Då de aktuella orden skola ägnas medborgerlig anda och gärning ställer sig självt allra främst det stora och meningsfyllda ordet: g e m e n s k a p e n. Det var gemenskapen bland de svenske, Engelbrekt ville väcka till liv. Något annat mål kan folklig nationell strävan icke heller nu ha. Väl är tiden fylld med motsättningar och meningsstrider, människorna äro delade i grupper och klasser, den starke visar sin styrka och den svage vacklar under bördan, fördelningen är ojämn och intressena brottas med varandra, ekonomiska och politiska formeringar tävla

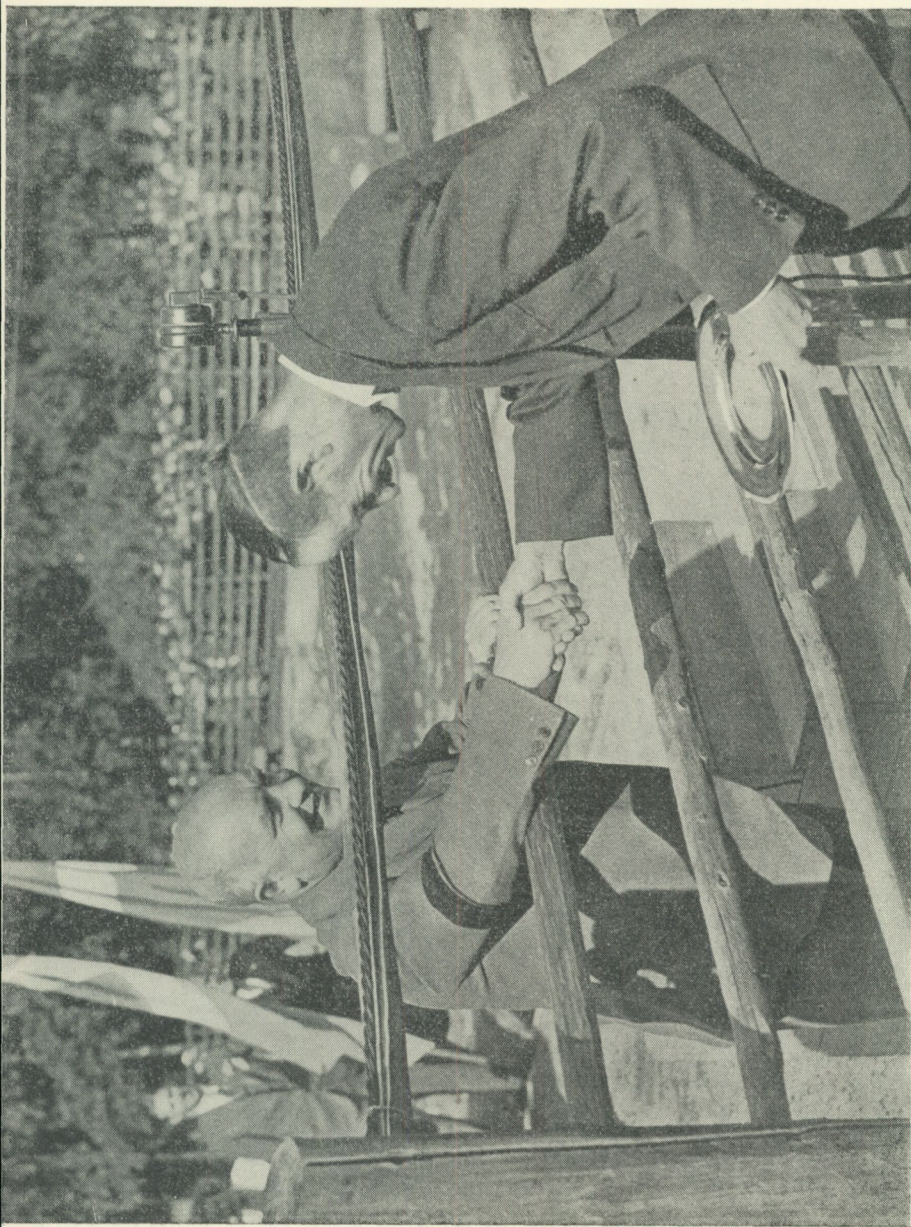

Bild 2. Statsministern lyckönskar under Bondens dag en av de prisbelönda småbrukarna.

och strida och om också alla vilja det bästa har man ofta svårt att enas om vad det bästa är. Men mitt i allt detta gör sig gemenskapen påmind, landet är ett och folket är ett, vi leva tillsammans och äro beroende av varandra, den enes död är icke alltid den andres bröd, den enes ofärd blir i stället lätt också den andres och för åtminstone de ojämförligt flesta är till sist enskilt väl beroende av allmänt väl. De stora uppgifterna äro gemensamma, deras lösande kräver förening av viljor och krafter, det blir nödvändigt att lämpa och jämka och visa förståelse. Hur mycket vi än träta med varandra och hur mycket vi än anse oss kunna förebrå varandra, kunna vi dock icke undgå att se hur under utvecklingens gång den allmänna solidariteten fått ett vidgat rum och satt frukt i gemensamma omvårdnadsåtgärder. Den senaste svåra krisens hårda påfrestningar förmådde på ett särskilt sätt mana fram vilja till samverkan och förena oss till krafttag mot hotande nöd och ruin. God medborgaranda omsattes i god medborgargärning.

Ofta när jag sökt efter det bästa uttrycket för god medborgaranda har den gamla kristna maningen anmält sig: »Allt det I viljen människorna skola göra eder, det gören I ock dem!» Det ligger i folklighetens hela väsen att ställa människorna lika, att lika väl respektera andras rätt som att hävda sin egen, att inte pretendera på annan frihet för sig själv än den man vill tillerkänna och försvara åt andra. En sådan anda kräver tuktan av egoism och själv tillräcklighet, den reser sig mot orättvisa och förtryck, den begär själv tukt och solidaritet, men avvisar övergrepp och förödmjukande tvång. Det är Engelbrekts anda, som kan bliva upporets anda i förtryckets och självsvåldets tid, men som är ordningens och uppbyggandets anda där sann frihet råder.

Andan adlar gärningen. Den gode medborgaren vill ha sitt ord med i det gemensamma avgörandet, men kan också tjänandets konst. Han är friboren, men också disciplinerad. Han föraktar kryperi lika mycket som översitteri. Han ärar arbetet, det lilla som det stora, och hos honom ger medvetandet om att ha del i gemenskapen förgyllning även åt den tunga mödan.

Rätt betraktat blir alltid v a r d a g e n s a r b e t e det väsent-

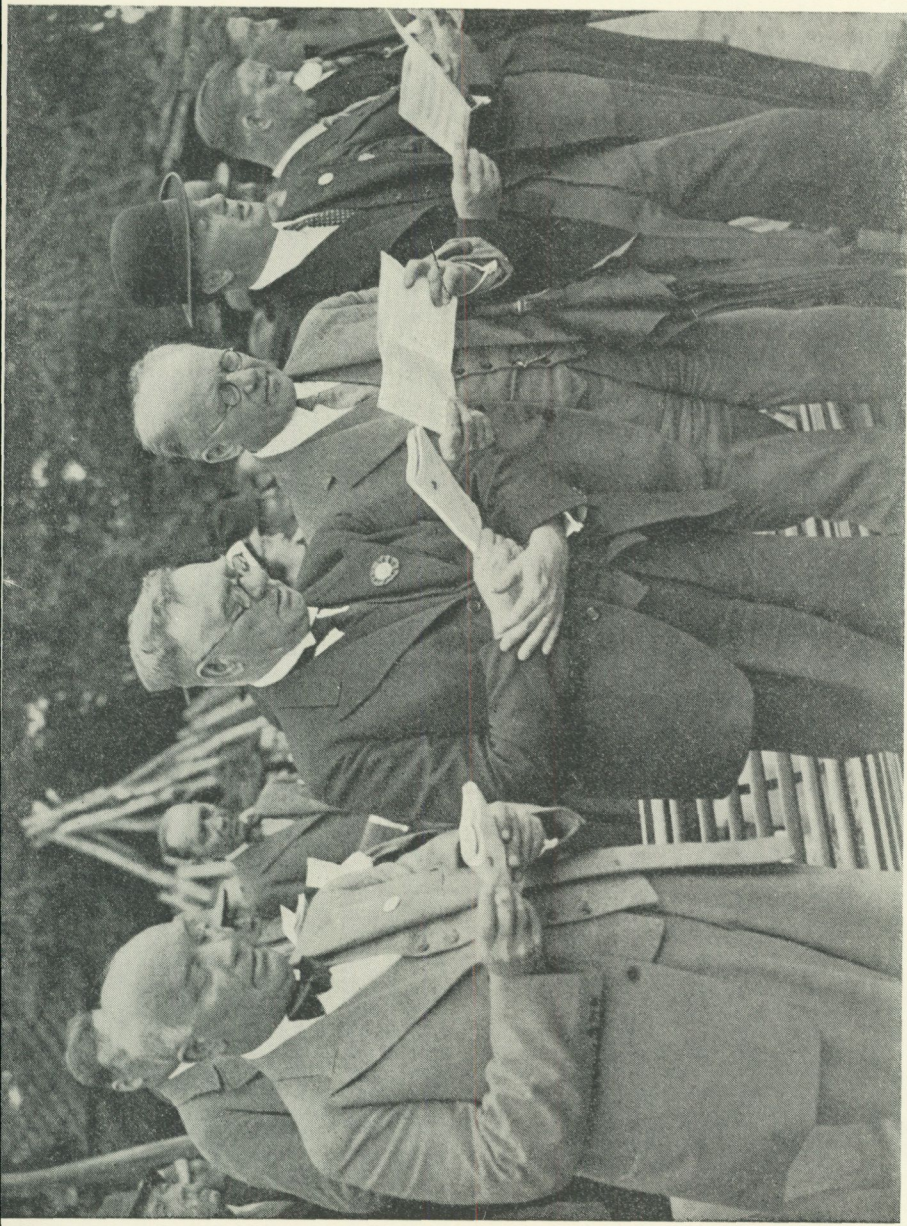

Bild 3. Allsång under Bondens dag. Från v. till h.: Statsministern, ordföranden i Riksförbundet landsbygdens folk nämndeman C. G. Johansson i Lövnäs, statsrådet Schlyter, Nördiska museets styresman samt ombudsman Karl Levin.

liga i medborgarens gärning, på vilken post han än är ställd. Den medborgerliga gärningen skulle förlora sin storhet om den vore blott en politisk insats, om den vore liktydig endast med röst-avgivning eller uppdrag i kommunalrepresentation och riksdag. Det är av vardagens arbete folket lever, det är genom vardagens arbete landet hålles vid makt och förkovras, det är genom bondens arbete på fältet, i lada och ladugård, arbetarens knog i fabriken, verkstaden, gruvan och skogen, lärarens fostran i skolan, tänkarens och ledarens planläggning, fiskarens möda på havet, distributörens flit i butik och på kontor, husmoderns omsorg i hemmet, det är genom dessa miljoner vardagens insatser medborgaren tjänar det gemensamma. Men det är också i rådslagen och i bevakandet av att allmänt väl skyddas och befordras i förvaltning och lagstiftning och i all allmän tjänst och utövning.

Äro sålunda de enskilda insatserna endast led i gemenskapen, alla av betydelse för denna, så ligger redan däri en anvisning på samarbetets väg. Denna markeras ännu mera av det enas allt starkare beroende av det andra, varigenom vad som ytligt sett tett sig som intressemotsats blir intressegemenskap. Men framförallt hänvisar oss det gemensamma ansvaret för Sverige till varandra. Medborgarens ansvar är hans eget. Han kan icke lägga det på andra. Alla äro vi lika förpliktade till intresse för och omvårdnad om det allmänna. Frihetsarvet ha vi alla fått att gemensamt förvalta, fosterlandets värn och folkets väl är din och min och allas vår sak. Vi ha alla att besinna vad såväl nationell trygghet som trygghet för folket i eget land kräver av oss gemensamt. Därmed borde också det gemensamma målet vara givet.

»När främlingsväldet låg vräkt i dyn,
och herrarnas rike föll sönder,
då steg som en överjordisk syn
folkets och rättens rike i skyn
för Engelbrekt och hans bönder.»

Den synen förtjänar att manas fram även på bondens dag 500 år senare. Må den städse stå som ledstjärna för Sveriges folk!

DJURGÅRDENS TIVOLI

EN KULTURHISTORISK ÅTERBLICK I ANLEDNING
AV SKANSENS SENASTE MARKFÖRVÄRV

av Emil Norlander †

Då det sedermera så omtalade Köpenhamns Tivoli öppnades sommaren 1843, fingo vederbörande i övriga skandinaviska storstäder så att säga ögonen öppnade. Man kunde med ens se »den särskilda betydelse och den jämnlighetssträvan» som låg till grund för »en stor Nöjets lustgård».

Den som här i Sverige först hade blick för denna folkliga lustgård var dåvarande konditorn Wilhelm Davidson, längre fram i tiden Hasselbackens lycklige skapare. Han innehade på 1840-talet den gamla Barnhusgården vid Drottninggatan, upptagande det mesta av den stora plats, där numera Latinläroverket står. Den nämndes Trädgårdsföreningens park och mot Drottninggatan lågo två låga paviljonger, »Davidsonska paviljongerna», av vilka den södra året 1873 förhyrdes av dr Artur Hazelius för att inrymma Skandinavisk-etnografiska samlingen, öppnad för allmänheten den 24 oktober s. å. — upprinnelsen kort och gott till det stolta Nordiska museet och det oförlikneliga Skansen.

Davidson insåg med ens fördelen av att få sin rätt så stora park förvandlad till ett Tivoli à la det Köpenhamnska, och så igångsatte han snabbt skapandet av en dylik »nöjets lustgård». I sept. 1845 lät han i Stockholms Dagblad införa ett upprop till tecknande av aktier »för uppförandet av ett Tivoli i Stockholm i likhet med det som finnes i Köpenhamn». Kostnaderna beräkna-

Denna intressanta uppsats kom årsbokens red. till handa kort innan förf:s 1935 timade frånfälle. Det är red. särskilt kärt att få publicera ett verk av en man som icke blott var en särdeles god vän till Nordiska museet och Skansen, utan även såsom väl ingen var intimt förtrogen med här berörda frågor.

des till 50,000 riksdaler riksgälds, motsvarande ett tusen aktier à 50 rdr stycket. Man kalkylerade desslikes redan ifrån början med 45,000 i inkomster och 35,000 i utgifter, vadan affären kunde anses lysande nog. Det gick emellertid rätt så trögt med teckningen av de, enligt prospektet, fördelaktiga aktierna, ity det annonserades om teckning även under 1846. När planen inte tycktes slå tillräckligt an, beslöts på sammanträde den 30 nov. nämnda år »Tivolisällskapets» upplösning.

Året därpå den 8 aug. 1847 öppnades emellertid ett Tivoli på Söder, beläget på Tullportsgatan, ett mycket blygsamt dito och, vad Johan Flodmark angiver, tillkommet för att få större avsättning för det då nya s. k. bajerska ölet. En notis som F. citerar omtalar också i all enkelhet »En liten ny inrättning på Söder» och tillkännagiver, att bryggmästaren Franz Bechmann från Bayern »i tyska bryggeriets trädgård i hörnet av Tullportsgatan och Sandebergsgatorna ordnat en förlustelseplats med musik, dans, karusell, målskjutning och servering på bayerskt vis. Inrättningen öppnas i morgon kl. 6 e. m. och entréen är 8 sk. banko». Anläggningen, vilken längre fram benämndes Södra Tivoli, bjöd på såväl eklärering med kulörta lampor som ock fyrverkeri samt diverse varietéattraktioner, men framförallt tycktes man lägga an på stora folkfester, t. ex. en maskerad på själva midsommardagen, Josefinafest till h. m:t drottningens ära och stora musikkonserter av mera populärt slag. Riktigt populär blev »inrättningen» dock ej och den 23 aug. 1849 gavs »Stor avskedsfest av konstnärssällskapet», varmed Södra Tivolis saga var all (J. Flodmark, Det gamla bryggeriet, i S:t Eriks årsbok 1908).

Till publikminskningen däruppe på Söder bidrog väl i främsta rummet, att det planerats och igångsatts med ett stort anlagt Tivoli på Norrtullsgatan, Norra Tivolit. Även detta senare Tivoli har Flodmark utförligt beskrivit (S:t Eriks årsbok 1913). Anläggningen ifråga tillkom på ett par stockholmares enskilda initiativ. De hade funnit Tivolit på Söder väl enkelt att, alljämt efter danskt mönster, bliva »ett förlustelseetablissemment, där folk av skilda samhällsklasser kunde mot en billig avgift på

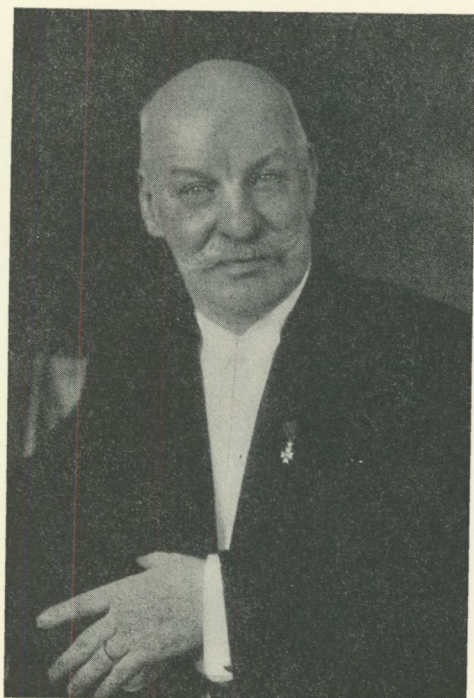

Bild 1. Emil Norlander
1865—1935.

ett angenämt sätt tillbringa lediga aftnar och roa sig efter vardagslivets mångfaldiga bestyr».

Lämplig tomt hade man funnit på Norrtullsgatan, där änket huset nu är beläget. Portalen beskrives ha varit i kinesisk stil med fritt hängande små klockor, de där pinglade vid varje fläkt. Innanför på en stor sandplan hade byggts en schweizeripaviljong med öppen terrass, en danssalong, en friluftsteater och så, helt naturligt, en mängd rena tivoli lockelser som karuseller, gungor, målskjutningspaviljonger plus en apparat, vilken benämndes »Ornithobolaja» och var något slags målträffningsmaskin. Att ej glömma en musikpaviljong för Anton Schnötzingers västmanlänningar. Det nya Tivolit möttes med allmänt gillande och framför allt prisades publikens goda uppförande, så olikt Humlegårdspublikens, vilken senare lär ha utmärkt sig för rena exces-

ser. Humlegården var nämligen den tiden en Tivoliplats, den även, om ock av enklaste slag.

Invingningen av Norra Tivoli ägde rum den 13 maj 1849 och Stockholm föreföll ha fått ett verkligt stort anlagt Tivoli. Men trots de oupphörliga lockelserna, med bl. a. lindansning av en svensk ekvilibrist C. A. Nyman, blomstertåg och något i festväg som kallades »Tausend und eine Nacht oder die Pracht des Orients», ja, välordnade skolbarnsfester med utdelning av diverse gotter, minskade publikfrekvensen och redan året efter öppnandet blev ny ledning av företaget utsedd. Denna bjöd, att börja med, på brunnsdrickning, därmed konkurrerande med, som det hette, brunns-paviljongen i Humlegården liksom även med den då tämligen nya kiosken i Arsenalshuset i Kungsträdgården, den lilla vattenbutiken, som 1933 skattade åt förgängelsen, bekant för övrigt genom Hjalmar Söderbergs »Doktor Glas».

Men särskilt synes man ha lagt an på Bellmansfester, vilka växlade i form och utsmyckning. Där gavs »Bacchi riddarslag», »Ulla Winblads förmälning med tullbesökaren Nordström» samt »Balen på Gröna Lund». Ett av barnen mycket avhållet muntrationsråd, löjtnant E. V. Höökenberg, arrangerade sommarfester, varjämte stora militära tablåer med bombardemang och musik uppfördes. Ingenting synes dock förmått locka tillräckligt stor publik och så stängdes Norra Tivolit med 1855 års utgång och den 27 okt. 1856 var allmän auktion utlyst, varvid såväl de olika byggnaderna som ock diverse Tivoliattraktioner såldes.

Därvid passade man på att för en tilltänkt Tivolianläggning på Djurgården inköpa den stora danssalongen, »40 alnar lång, 24 alnar bred, täckt med järnplåt på bräder», för 1,350 riksdaler (den hade kostat 16,000) samt till obekant pris en fristående stuga. Danssalongen blev, när den kommit på sin nya plats, stommen till vad som ända tills nu funnits kvar under namnet Maxim¹ och stugan existerar även den, fastän påkostad och omändrad, under namn av Alphyddan, liggande granne till Maxim.

Planerna på ett Djurgårds-Tivoli sägas ha framkommit samtidigt med skapandet av Tivolit på Norrtullsgatan. Bolaget

¹ Även kallad Savoy. Byggnaden nedrevs sommaren 1935. Red:s anm.

Bild 2. Gamla Tivoliområdet på Djurgården med dansbana och karusell. Efter teckning av K. Ekvall 1869.

sökte plats för anläggningen i närheten av Slätten och sedan den Gautierska manegen rivits 1848, erhöll det nya bolaget, i vars spets stod överste D. Silfverstolpe, 1849 den vackra platsen bakom den raserade cirkusen, kort sagt där Kristallsalongen, Maxim och Alphyddan nu ligga, jämte Nedre Solliden (nu kallad Gamla Tivoliområdet) samt den härliga platån därovanför: Övre Solliden (nu allenast kallad Solliden). Den 5 aug. 1850 öppnades detta nya Tivoli, till vilket entrén var satt till 8 sk. bko eller i vårt mynt 25 öre, en dazumal ganska stor summa för den sortens nöjen. Attraktionerna synas dock ej ha varit över hövan stora. Man cirkulerade mellan skjutbanor, danspaviljonger, vaxkabinett och gungor, bild 2. En särskild attraktion för det yngre Stockholm var karusellen, den där helt visst ännu ihågkommes av äldre stockholmare. Det var en räcka små järnvägsvagnar, dragna av ett lilleputt-lokomotiv, vilket allt snurrade runt, runt. Finast var det, förstås, att få plats på loket. Och det var den tiden lika vilda tjut vid den beskedliga karusellfarten som nu under virvlandet genom tunnarna och utför branterna på en berg- och dalbana.

Redan första året, några veckor efter invigningen, närmare bestämt den 21 aug. 1850, brann emellertid anläggningen till största delen ned. Man hade haft fest med dans och fyrverkeri med anledning av drottning Josefinas namnsdag och publiken hade avtågat, då någon plötsligt upptäckte eld i vaxkabinettet på platsen. Detta ägdes av en herre från Petersburg, J. Liephard, och ägaren hade glömt ett tänt ljus kvar i skjulet. En gardin antändes och snart insveptes hela huset i lågor. Sånär hade elden kunnat bli farlig för kringliggande byggnader, att särskilt nämna Mothanders manege, men enbart ena sidan av cirkusbyggnaden kolades lindrigt. Den som efter branden övertog Tivolianläggningen synes ha varit en bleckslagarmästare P. A. Dahlbom, vilken fick riksmarskalksämhetets resolution och innehade rörelsen till 1856, då en annan fabrikör trädde till. Denne var en, av allt att döma, mycket framsynt person och hette C. G. Mineur. Han ägde intill döddagar Djurgårdsteatern och intresset för Tivolit visar ju på att han hade blick för vad stockholmarna behövde i nöjesväg. Under hans spira var nog Djurgårds Tivoli

besökt, men tyvärr ej av den publik som varit önskvärd. Det var mest stadens slödder, vilket i sin tur avskräckte övriga stockholmare. M. stod dock för det hela till 1875, då han sålde platsen till fru C. Lenoir, ett dåtida mycket välkänt namn inom restaurangvärlden. Det var nog också fru L:s mening att söka höja stället, isynnerhet höll hon varietén, som man den tiden kallade Alhambrateatern, på någorlunda hygglig nivå. Vi minnas, vi äldre, bland artisterna från gamla dagar Clara Happé, Juliette Laurence och negerkomikern Tom Lucette, men framför alla andra — Franciska Carina.

Tidigt en söndagsmorgon på våren 1878 tog sig en man in genom den laduliknande Tivoliporten. Den mannen var Sveriges siste munkänk, direktören för Vinhandels-A.-B. Brage, Anshelm Berg. En impulsiv affärsman, vilken hade lätt att under stundens inflytande fatta även rätt så ansvarsfyllda beslut. Intresserad restaurangman var han desslikes längre fram i tiden en populär chef på Hamburger Börs samt den siste innehavaren av gamla Operakällaren, »Den gyllene hästen» kallad. Han gick omkring på måfå inom det fallfärdiga Tivolits staket, tittade in här och där i de gamla byggnaderna, vilka de flesta så här tidigt en söndagsmorgon stodo övergivna och utan allt för sträng tillsyn. Han såg in i stora varietésalongen, nu erbjudande en bedrövlig syn efter lördagskvällens publikorgier. Massor av tomma punschbuteljer stodo eller lågo överallt. Stolarna voro här och där kullvräkta, helt visst ett och annat bord även. Nu höll man på att till en början samla upp alla buteljer, vilka travades upp utanför den skrangliga köksdörren inåt den s. k. trädgården. Det som imponerade på denna sand- och grusplätt var en jätteek, i vars starka grenverk man anordnat en liten serveringsplats med stolar och bord. Vår tidige besökare tog vägen fram till det s. k. Övre Tivolit, förbi Alphyddan, vilken låg på en höjd och erbjöd en betagande utsikt över infartsleden. I Alphyddan bodde alltid Tivolits innehavare.

På eländiga stigar, med fara att varje minut snubbla över knottiga trädrötter, kom vår munkänk upp till själva Tivoliplanen (nu kallad Gamla Tivoliområdet), där en del små tarvliga bodar

Bild 3. Omslag till »Oumbärlig handbok för Tivoli-besökande», tryckt 1891.
Tecknat av E. Forsström.

Bild 4. Tivolis friluftsvarieté, Kristallsalongens föregångare. Tuschlavyr av V. Andrén 1891.

och tält skvallrade om marknadsgyckel av ganska enkelt slag. Där fanns dock en restaurang med icke mindre än fyra kägelbanor — stockholmarna voro då ännu, som på Bellmans tid, mycket begivna på spel med k äglor och klot. Där fanns desslikes en rutschbana, några tält för olika Tivoliatraktioner, några bastanta vagnar av den bekanta typ, i vilken kringresande marknadsfolk bodde och färdades landet runt. Vidare en tämligen stor dansbana samt den populära karusellen, en kraftmätare och, naturligtvis, de obligatoriska skjutbanorna.

Det var emellertid till den ovanför liggande platån (nu Sol-liden) vandraren styrde stegen. De här marknadsgrejorna hade han sett förut under »stora festdagar», då platsen snart sagt belägrades av särskilt Stockholms militär, ej minst av de den tiden mycket populära norska skarpskyttarna. En tös kunde dazumal hyra sig en militär-kavaljer för söndagen (sades det), och lär det ha kostat som mest att hyra en norsk skarpskytt.

På en gammal skranglig stege tog sig den tidige söndagsvandran med svårighet upp till översta Tivoliplatån, men aldrig att han ångrade den strapatsen. Det måste ha varit en beundransvärt vacker vårdag, ty Anshelm Berg lär, efter egen utsago, när han fick se vilken obeskrivligt vacker tavla utsikten erbjöd, ha utropat: »Nog är det hårt, att en så vacker plats skall ligga för fäfet . . .» Han hade egentligen kommit till den nu beskrivna Tivoliplatsen för att underhandla om köp av densamma. Besöket ändade, kort sagt, med att hr Berg övertog den ovannämnda fru Lenoirs besittningsrätt för en summa av 125,000 kr. Och så kom Djurgårdens Tivoli i de rätta, de mest pietetsfulla händer.

Tillträdet skedde samma höst och först tycktes man, klokt nog, gå in för en hyfsning av varietésalongen, under förhoppning, att därmed även få en smula hyfsning av den publik, mest alltid herrar, som ansåg det hörde till att leva rövare under föreställningarna. Detta särskilt vid Djurgårdsvårens premiär, Valborgsmässoaftonen. Den kvällen öppnades salongen ifråga för året.

Ingen av det yngre Stockholm kan föreställa sig vilket rent ut sagt busliv publiken på 1870- till mitten av 1880-talet förde i gamla varietésalongen på Tivolimarken. Stadens värsta skrän-

fockar skaffade sig i god tid biljetter och så sattes oväsendet i gång så gott som med uvertyrens avslutande. Man skrek för skrikets skull, man stampade för bullrets skull och man sjöng med i de uppträdande sångerskornas repertoar för att direkt jaga ut de uppträdande. Det skulle vara något extra, helst något i ekvilibriststil, som kunde få denna larmande publik att sitta tyst, om endast för en kort stund. Publiken var snart sagt bindgalen och att komma till tals med densamma stod ej till varken för ställets kypare eller tillkallad polis. Förresten tycktes de som skulle sköta om ordningen anse det hela hopplöst. Folk sprang upp på stolar, slog omkull bord, hurrade, skrek och gormade i ett. Var någon kvinnlig artist till på köpet icke i publikens smak, var det icke ovanligt att man helt enkelt kastade upp de lätt tillgängliga toddyskedarna på scenen eller tomma punschbuteljer eller ishinkar med allt vad däruti var. De senare tingestarna dock, lyckligtvis, sällsynta i gamla dagar.

Salongen bestod av en lutande parkett, minne från den tiden där spelades teater, och runt salongen fanns en lågt liggande rad med rätt så djup fond, till vilken senare två trappor gingo upp direkt från parketten. Till höger från scenen räknat, och något över radens höjd, funnos ett par enskilda loger, vilka som mest köptes av herrar, de där av någon oförklarlig anledning hade damer i sällskap. När denna salong var fullsatt, som den alltid var här nämnda premiärkvällar, och publiken kommit i stämning, tack vare den obegränsade kvantiteten punsch, ej så sällan tänd i sejdlar(!), var det hela som ett brusande, dånande hav. Alla hade käppar eller paraplyer med vilka de kunde dunka och slå i borden.

Det var för att få bukt med dessa element, som direktionen beslöt anordna en uteservering, en med himmelen som tak, vilket skulle komma att dämpa den s. k. hänryckningen. När emellertid det budskapet kom ut, beslöt grannen, innehavaren av Alhambra, att begagna sig av den utsikt för sina egna kunder som den nya anläggningen kunde giva. Han lät hugga ned åtta stora träd på Tivoliområdet, ett tilltag som pro primo föranledde en lång, hopplös rättegång, pro secundo kom Tivolistyrelsen att bygga upp två läktare i friluftsalongen, därmed helt utestängande

Alhambra-publiken från allt vad gratis-tittande heter. De bägge läktarna finnas kvar ännu i dag — ingående i den pampiga Kristallsalongens östra fasad.

Nu hade Tivoli en charmant serveringsträdgård, en kär plats för den tidens stockholmare, bild 4. Den nya »salongen» gjorde icke allenast publiken mera städad, den lockade en ny publik, däribland många damer, och så småningom även den bättre delen av stockholmspubliken. Sålunda såg man ofta den lille prudentlige portugisiska ministern vicomte Soto Maior och jämte honom en del gardesofficerare, allesammans ditkomna efter glada mid-dagar på Hasselbacken.

Det kostligaste med den nya anläggningen var emellertid, att så snart det kom regn, publiken måste flytta in i den gamla salongen, där föreställningen fortsatte. Det gällde därför för etablissemangets styrande att söka få bort det obehag ett plötsligt regn kunde ge anledning till, och så byggdes 1892 Kristallsalongen, bild 5, enligt ritningar av Rudolf och Fredrik Enblom. Man lät uppföra en stor järnstomme inneslutande, såsom sades härovan, de bägge läktarna, en salong med tak över, och ett tak, det där sträckte sig ända intill en stor ek i fonden, vilken alltjämt fick stå orubbad, senare under årens lopp skjutande sina nedersta grenar in under järnskelettet i den nya salongen. Fondväggen fanns då ej, den kom med spritukasen och restriktionerna. Det finurliga med det stora taket i den nya salongen var att det skulle kunna öppnas, när det var vackert väder, men slutas vid regn. Förvandlingen skedde med hjälp av skjutbara järnramar och långa kedjor att draga i av ställets kypare. Och allt gick galant — till en början. På grund av rost befunnos dock plötsligt fönster-ramarna omöjliga att skilja och så hängde kedjorna där till ingen nytta, minnande om välvilja, men också om brist på förutseende.

Till denna motgång kom så Skansens beslut att högtidlighålla vissa festdagar med salut. Så snart ett skott dånade middags-tiden uppe på Skansenhöjden, sprungo ett par eller flera rutor i Kristallsalongens tak sönder och oftast kunde, även när salongen var fylld av publik, ett glassjok plötsligt slå ned till obeskrivlig fasa och förskräckelse för publiken. Det lades därför ett trätak

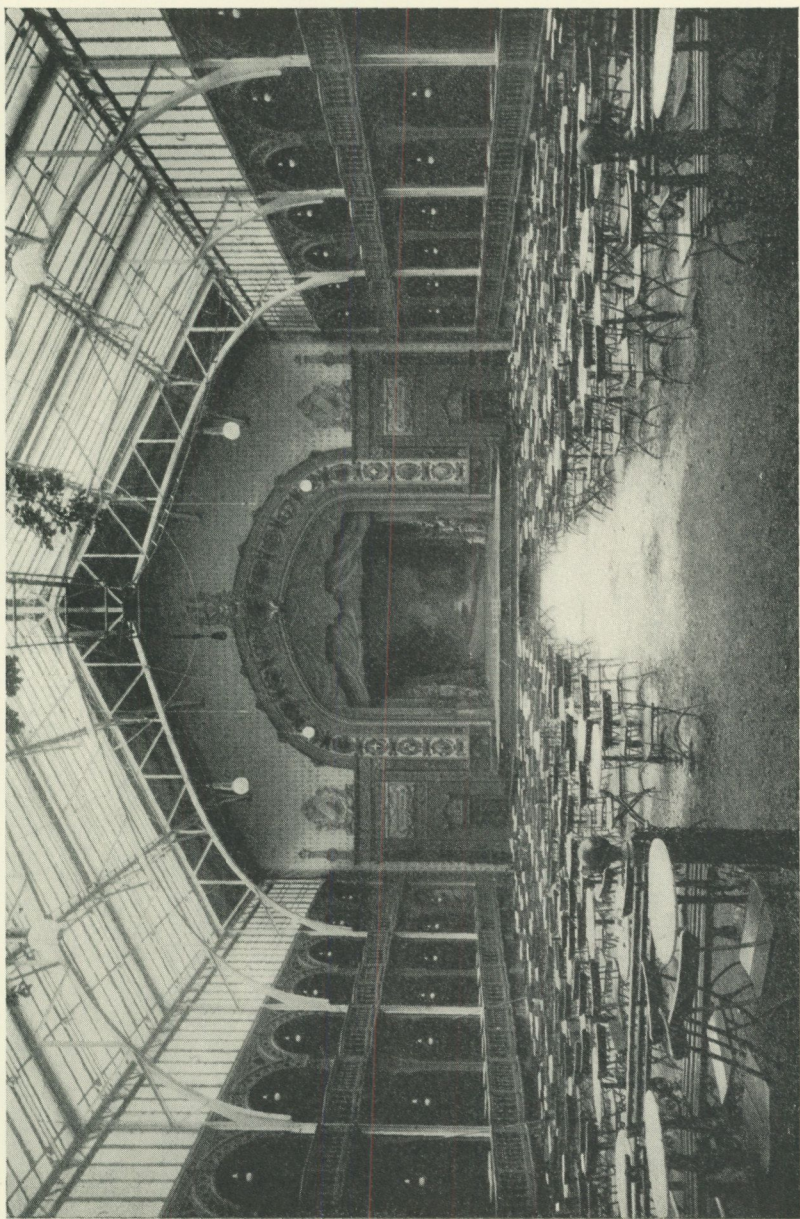

Bild 5. Kristallsalongen. Uppförd 1892 efter ritning av Rudolf och Fredrik Enblom. Foto omkring 1892.

ovanpå glastaket och så, kort efter, ett tak under taket, varmed faran för neddansande glasskivor försvann.

Den 14 maj 1892 hade den nya anläggningen invigts med glada förhoppningar och icke mindre glada tal, bl. a. ett tal av allas vår Daniel Fallström ägnat våren, men även den vår den nya Tivolidirektionen gick tillmötes.

Redan tre år före denna senare modernisering hade man gått i författning om att få den å bild 6 återgivna enkla entrén till anläggningen från Djurgårdsslätten i värdigt skick. En tävlan hade blivit utlyst 1889 i vilken arkitekten Gustaf Hermanson, Sofiakyrkans skapare, vann första priset. Året därefter stod den nya Tivoliporten färdig, bild 7, utförd av J. O. Wengströms fabrik, ett verkligt ståtligt bygge, vilket tydligt nog markerade, att etablissemangets styrande hade allvarliga avsikter att skapa något förstklassigt. I entrébyggnaden voro inrymda en del butiker, dels vatten-, frukt- och konfektaffärer, dels cigarraffär, vilka jämte det pampiga biljettkontoret verkligen gävo intryck av en storstadsanläggning. Med den nya porten följde helt naturligt också uppiffning av hela entrén upp till den gamla varietésalongen, vilken redan så tidigt som 1881 kallats Victoria-teatern, en konstifik hyllning åt vår då unga kronprinsessa.

Det kan ha sitt intresse att göra en rond på området, så oerhört förändrat och förskönat sedan Anshelm Berg 1878 gjorde sin tidiga vårvisit på stället. En sommareftermiddag i början på 1890-talet gå vi genom den nya präktiga entrén via breda, med stora blomsterurnor markerade trappor upp till Victoriатеatern, bild 8—9, där en väg till vänster för till varieténs öppna serverings-trädgård. Vi taga emellertid av till höger på en välgrusad väg och vandra förbi Alphyddan, där direktör Anshelm Berg bor med familj. Vi ha beställt bord till middag på restaurangen, en mycket populär restaurang sommartid, ity den serverade table d'hôte, till det facila priset 1: 50, inbegripandes smörgåsbord, soppa, kött och dessert. Vägen upp till själva Tivolit är kantad med på höga kolonner placerade stora kinesiska lyktor och mellan lyktorna finnas burar med brokiga, pladdrande papegojor.

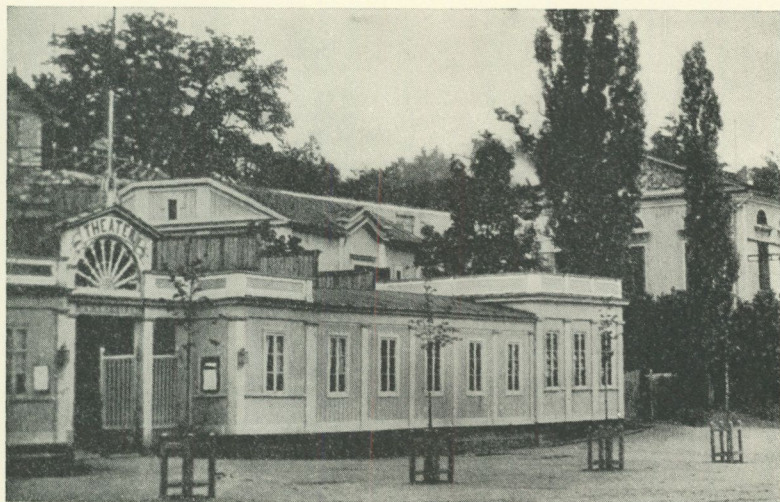

Bild 6. Gamla entrén till Tivoli med ingång till Victoriateatern. Till höger skyntar Novilla. Foto före 1890.

Bild 7. Nya entrén till Tivoli. Uppförd 1890 efter ritning av Gustaf Hermanson.

Allt är så oerhört förändrat mot tidigare. Det gamla marknadsbråtet är som bortsopat, nu ser man endast prydliga paviljonger och kiosker samt till vänster en ståtlig friluftsscen, på vilken varieté-salongens artister uppträda för den publik, vilken enbart löst biljett till Tivolit, bild 10—11. Bekväma stentrappor ha anlagts och något ovanför friluftsscenen se vi väldiga björngrottor, vilka sprängts ut i berget.

Djurgårdens Tivoli hade nämligen under den nya regimen blivit en storartad djurpark även med allt vad till en förstklassig dylik hörer. Där förevisades utom björnar och fåglar även lejon, tigrar, pantrar, hyenor och zebu samt braminoxar, att ej glömma en samling tokroliga apor, vilka förnöjde synnerligast det yngre Stockholm.

Det har förvisso sitt intresse att höra den ruinerande verkan denna djursamling hade för direktören på stället, Anshelm Berg. Det visade sig nämligen redan tidigt, hur svårt det var att under vintern få tillräckligt skydd åt alla dessa exotiska djur. Plötsligt föddes idén i den Bergska hjärnan att försöka placera desamma i det då nyrestaurerade Mosebackes många under terrasserna skapade, uppvärmda utrymmen. Mosebackestyrelsen hade sökt att spela varieté i samma underjordiska rum, men misslyckats. För djur skulle väl ändå lokalerna lämpa sig, tänkte man, och så fastnade vännen Berg, på grund av sin tanke på de fyrfota främlingarnas omvårdnad, för en affär, vilken kostade honom hela hans sparade förmögenhet. Han och en annan i Tivoli synnerligen intresserad person, själen snart sagt i de många utmärkta arrangemangen uppe i Djurgårdsbergen, danske varietéregissören Harry Adacker, beslöto att gemensamt förhyra tomt på Mosebacke nedre terrass. Kostnadsförslag på 40,000 kr. gjordes upp och Berg skulle sätta till 25,000, Adacker 15,000. Till den summan ansågs uppförandet av en vintervarieté gå. Och så byggdes vad då kallades Folies Bergère, numera bekant som Mosebacke teater, icke för 40,000, utan för 80,000 kr. Byggnaden invigdes 15 okt. 1887 med ett program som kostade 18,000 kr. pr månad, en för sin tid kolossal summa. Tyvärr inträffade ett olycksfall en av de första kvällarna och det bästa numret på pro-

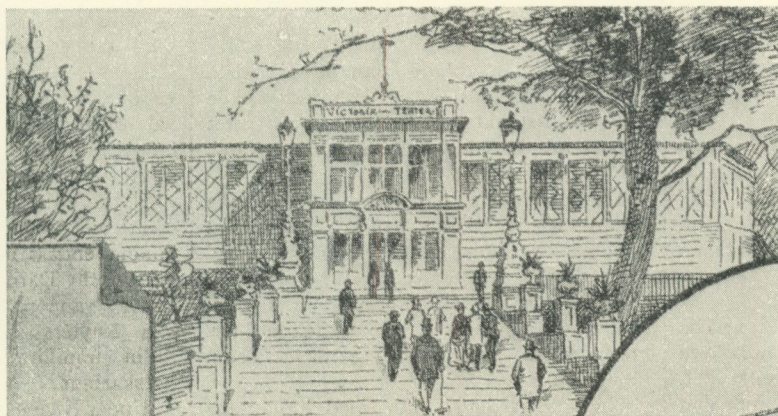

Bild 8. Victoriateatern. Efter teckning i Vesta 1889—90.

Bild 9. Interiör från Victoriateatern. Efter teckning i Svea av G. Stoopendal 1887.

grammet måste strykas. Oturen följde även i fortsättningen, varpå hela anläggningen råkade i misär och det stort anlagda företaget stängdes året därefter, 1888. Det befanns då att den gode Adacker ej hade ett öre att bidraga med, vadan Berg måste stå för hela förlusten. Som man med anläggningen tänkt sig förenad vinterbostad åt de många djuren på Tivoli, fingo dessa senare på sätt och vis sitta emellan, de även. Tivolibolaget ansåg sig icke längre kunna stå för en zoologisk anstalt och Hagenbeck i Hamburg, som levererat fyrfotingarna, återköpte djuren mot, naturligtvis, en ringa penning. De enda djur man ansåg sig kunna behålla i Tivolit voro björnarna, aporna och en del fåglar.

Men när vi göra vår rundvandring häruppe äro de rytande, råmande, hylande och brummande vännerna ännu kvar, de jämte elefanten Sheriff, en synnerlig publikgunstling. Det var Sheriff förresten, som en vacker söndag 1884 ställde till ett vådligt rabalder i Tivoli. Man ordnade som bäst med table d'hôte och den gode Sheriff kände väl doften av all den goda mat man höll på att laga icke långt från det skjul han var boende i. Av allt att döma lätt fångslad, tog han sig plötsligt ut i det fria samt ställde sina tunga steg mot verandan, där man just höll på att duka smörgåsbordet. De anställda och den ringa publiken flydde naturligtvis, så att han kunde ogenerat förlusta sig vid det delikata smörgåsbordet, där han länsade varje fat, varpå han slängde faten över barriären, ned på Bellmansrovägen. Han skulle helt visst ha tömt den ståtliga brännvinskantinen på samma bord även, elefanter tycka nämligen om sprit, men till all lycka hade man ej hunnit placera ut spritmöbeln ifråga. Det drog länge om innan man fick tag i vaktaren, vilken tagit sig en lur borta i Djurgårdsbergen, så vännen Sheriff hade god tid att äta sitt bästa mål här i livet. Men snart nog återfördes han till sitt gamla eländiga skjul, att drömma om vad som varit.

Vi ha fortsatt promenaden, denna gång begagnande oss av den breda promenadvägen som bär till översta Tivoliterrassen. Vad som här först och främst tilldrog sig besökarnas uppmärksamhet, var den nätta lilla sjö (nu Sollidsdammen) med små holmar som man arrangerat för de talrika fåglarna. Mellan holmarna funnos

Bild 10. Övre Tivoli, numera kallat Gamla Tivoliområdet. Foto på 1890-talet.

Bild 11. Övre Tivoli med parkteatern och skjutbanan. I bakgrunden utsiktstornet («Solhem»). Foto 1901, då området inköptes till Skansen.

miniatyrbroar på vilka fåglarna klängde, och särskilt intresse väckte den ståtliga pelikanen, vilken för det mesta brukade spatsera omkring bland publiken på sandplanen.¹ En serveringspaviljong ståtade mitt på platsen, erbjödande såväl utsikt över det vackra Stockholm som utsikt till ett läskande fluidum.

Attraktionen denna sommar på denna övre plåtå var en stor singalestrupp, bestående av icke mindre än 26 personer, medförande fyra elefanter samt sex zebu-oxar, truppen en av John Hagenbecks i Hamburg stora sommarlockelser. Hövdingen hette Hillado Titterishy och ansågs som en framstående elefanttämjare. De stora djuren kunde också vid de förevisningar som varje afton arrangerades, visa rent av vidunderliga tricks. I övrigt var ju en titt in i negerhyddorna en lockelse, något som såväl negerkvinnorna som de små svarta parvlarna begagnade till det mest oförfäradet tiggeri. Det hela under alla förhållanden ett storstadsevenemang, som förvisso innebar stora ekonomiska risker för Tivolibolaget.

På nedvägen kunna vi åka i ångkarusellen eller kasta en blick in i Musée Polychrome, ett slags panoptikon med olika grupper, som t. ex. »Faust frestande Margareta», »Den förlorade sonens återkomst», »Förväxlad postgång», en reproduktion av den bekanta tavlan, där det unga paret bakom morfars rygg ska växla en biljett, vilken biljett emellertid uppsnappas av morfars händer. Kanske »Den optiska spegelsalen» frestar — under alla förhållanden går färden ned mot restaurangen, där en öppen veranda erbjuder ljuvlig svalka i sommarvärmen och där man kring en väldig ek dukat ett smörgåsbord av jättedimensioner, erbjödande allt vad ett tip-top-svenskt dito förmår. Och som nämndes i annat sammanhang, i mitten tronar den ståtliga brännvinscisternen av silver, innehållande kylda sorter av alla kända märken.

Kaffet kan man dricka på den stora planen utanför verandan, njutande av militärkapellets populära program, men antagligen ha de många besöken i de olika Tivolistånden tagit tid och när vi i alla fall skola avsluta aftenen i varieteténs serveringsträdgård, kunna vi bekvämast dricka kaffet, och förmodligen avecen, under föreställningens gång.

¹ Levde däruppe ända till 17 december 1929. Red:s anm.

Det kan förtjäna att nämnas om tre tragedier, vilka under olika skeden av Tivolis stora varietétid tilldrogo sig allmänt intresse. Först den förtjusande lilla missen Rosée Heaths öde. Hon fick under ett engagemang här sitt förstånd omtöcknat på grund av, som det sades, kärlek till en vacker svensk kavalleriofficer. Sigge Wulff, han hette egentligen Sigfrid Lindgren, kom, såg och segrade på Tivoli. Tyvärr var det en kort saga: efter ett par år, närmare bestämt 1892, avled han i lungdot. Två, tre korta år lyste han upp vår svenska varietéhimmel, sedan var han för alltid borta, detta vid endast 22 års ålder. Vid samma ålder och ungefär samtidigt gick en annan Tivolifavorit bort. Det var den unge parodisten Eddy Adacker, son till Tivolis regissör, H. Adacker.

Måhända kan det minna våra äldre läsare om en eller annan glad stund under gamla glansfyllda varietéår, ifall vi nämna monocyklisterna Scuri och Kaufmann, ekvilibristfamiljen Schäffer med den förtjusande lilla »antipodisten» Susanne Schäffer, den välformade herrkomikern Anna Fiori, akrobaterna Ardel & West, konstmålaren Aziz Babaluk, den Genéeska balettruppen, madame Pacra, den vackra franska chansonetten, vilken även sjöng marseljäsen med en stor fana i handen och vid slutstrofen föll på knä, kyssande de kära färgerna . . . Ej förglömmas de många populära svenska artister, vilka uppträdde i Tivoli. Brödermanska kvartetten, Anna Hofmann, duettistparen Vahlgren och Sernqvist, Hulda Malmström, Gerda Wiberg, August Bondesson och så den evigt »yndige» snart sagt lika svenska som danska divan Dagmar Hansen, allesammans på det utmärktaste sätt i världen ackompanjerade av den hyggliche, gemytliche Christian Krause.

Kom så 1896 det för allt svenskt uteliv så ödesdigra förbudet: ingen servering vid småbord under föreställningar! Liksom på övriga varietéställen sökte man reda sig utan dylik servering, satte in parkettstolar och spelade för fullt. På Tivoli var det fröken Anna Hofmann, sedermera fru Uddgren, som gjorde det djärva experimentet, men det kan med ens sägas utan framgång. Publikens var nu en gång bortskämd med att bli serverad under föreställningen och så uteblev den, när den ej fick som den ville.

I övre Tivolit redde man sig bättre. Dit kom dels en stor djurgrupp från Hagenbecks, dels en stor samling Senegalnegrer, vilka sommaren 1899 hade turen att kunna reklamera för en liten nyfödd negerprins, lille Jado Diats. Till de allra förnämsta attraktionerna må väl dock räknas en ballon captif, kallad Wolga, vilken hade sin premiär den 14 juni 1899. Den fördes av den bekante norske luftskepparen Francesco Cetti samt var flitigt använd, allt enligt en taxa av fem kr. pr tusen fot. Även 1900 var ballongen i farten. Det i sitt slag betydelsefulla året 1900, då särskilt Kristallsalongen skulle komma att fylla en ny, om man vågar säga, mission. Sommarrevyn gjorde sitt intåg i Tivoli!

Redan 1895 hade direktionen för salongen ifråga haft vissa revyfunderingar. Då beställde den nämligen av »ett bekant märke»¹ en revy, dock endast i en akt. Namnet var »Vid polen» och revyn, vilken spelades av en hel del bekanta stockholmska teaterspetsar, hade premiär 3 juni 1895. Det hela var ett försök på en månad och slog väl ut, eftersom dir. Anshelm Berg, vilken alltjämt ledde restaurangerna i Tivoli, vågade föreslå Kristallsalongens direktris att ånyo slå in på revygebitet.

Den nya revyn hette »Den förgyllda lergöken» och hade så pass framgång, att Stockholms taxeringsmyndigheter hux-flux sammanträdde extra för att höja fröken Hofmanns skatt från kr. 10,000 till 15,000. Författaren glömdes icke, han heller. Han fick i samma plötsliga vändning se sig värderad från 5,000 till 10,000 . . . En lika briljant som värdefull reklam för den nya eran.

Sedan var revyn bofast i »Kristallen» till 1926, detta till stort bekymmer för de hrr estetici, vilka läste de bekanta Tegnérskas sentenserna på ömse sidor om scenöppningen:

»Som blomstren skifta i det gröna,
så skiftar diktens lätta här»

samt

»I många former trivs det sköna
och skönt är allt vad snillrikt är.»

¹ D. v. s. författaren till denna uppsats. — Red:s anm.

Många olika författare prövade sina krafter på den nya revy-scenen och kämpade med salongens hemska akustik, många spetsar inom teatervärlden ha beträtt samma scen och tusenden stockholmare plus resande ha trängts vid biljettluckan därute på Slätten, detta in i smällkalla december. Man spelade nämligen så länge stycket gick, fast ej alltid i »Kristallen». När det blev allt för kallt att spela i den stora järnstommen, flyttade man in i den lilla trivsamma Victoriateatern.

Vad återigen det övre Tivolit angår, så blev det emellertid med åren ett slags barlast för direktionen, och när så plötsligt Artur Hazelius uppträdde som spekulant på norra och östra delarna av Tivoliområdet, 32,852 kvm, bjudande 225,000 kr., var ej styrelsen betänksam längre, man slog till, som det heter, och den 1 april 1901 skedde tillträdet.

Det var rätt så kostligt denna första tid marken ägdes av Skansen, att iakttaga hur man tänkt sig rensningen där uppe. På var och varannan kiosk sågos små lappar, på vilka det stod: Skall rivas!

Vad gamla Victoriateatern beträffar, blev den, efter det revyn gjort sitt segertåg in i »Kristallen», en synnerligen svårarbetad lokal, enbart användbar på hösten och som reservlokal åt revyn. Det var fru Sigrid Sandberg, vilken skulle komma att göra densamma räntabel. Den offentliga dansen hade under utställningen här i Stockholm 1909 slagit igenom och fru S. lät nu lägga ut ett dansgolv i den konstifika gamla byggnaden, som vi nämnt ursprungligen uppförd till danssalong på Norra Tivolit. Det blev med ens ett mycket trevligt danslokal, kallat Maxim, trevligt på grund av den rad intima små loger som raden erbjöd.

Till en början var det en rent av lysande affär, där champagnekorkarna stadigt smällde under den då moderna Boston-valsens toner. Etablissemangen i sin helhet blev en god affär och skulle helt visst ha varit det ännu in på senare tiden, om icke en i dubbel bemärkelse olycklig eldsvåda 1924 fått direktionen att drömma storstadsdrömmar. »Maxim» förvandlades av arkitekten Torben Grut till ett veritabelt danspalats, kallat Savoy, och invigdes i maj 1925.

Då redan förut den stora Kristallsalongen var apterad till

danssalong, blevo de nya arrangemangen ju ett slags inbördes konkurrens. Att det samtidigt blev dans på nätt opp alla Stockholms mera förnämliga restauranger, inverkade det även, och Kristallsalongen liksom Maxim gingo stadigt mot ruin. 1933 utbjöds arrenderätten och äganderätten till Tivoliområdets samtliga byggnader till salu. Den spekulant som man härvid i första hand räknade med var givetvis Skansen, för vilken hotet att Tivoliområdet skulle kunna falla i rövarehänder — närmast i form av byggherrar, som kunde tänkas genom bebyggelse stänga för den underbara utsikten från Solliden — med rätta tedde sig skräckinjagande. Efter allehanda underhandlingar lyckades man på våren 1934 fastställa köpeskillingen, 150,000 kronor, som Nordiska museets styresman, trots de ekonomiska vargatider som rådde, märkvärdigt nog under tre veckors tid lyckades hoptigga från ett trettiotal intresserade stockholmare. Den 29 mars 1934 gick köpet i lås, och fr. o. m. detta ögonblick upphörde Nya Aktiebolaget Tivoli i Kongl. Djurgården att existera, sedan det i sin nuvarande form funnits till alltsedan 1880 men realiter existerat fr. o. m. Tivolits öppnande på denna plats i augusti månad nådens år 1850.

Förvisso kommer Skansens senaste markförvärv att bli till glädje för Stockholm och hela Sverige. Men stockholmarna av äldre årgångar skola dock aldrig kunna glömma vad som en gång kallades »Djurgårdens Tivoli».

HÄLSINGEMÅLNINGAR FRÅN DROTTNING KRISTINAS DAGAR

av Svante Svärðström

När man fördjupar sig i den svenska allmogens bildframställningar och söker fatta och förstå skiftningarna i materialets mångstämmighet, där utförande och uttryckssätt ännu långt in på 1800-talet bibehållit så mycket av ursprunglig gestaltningskraft och primitiv konstvilja, lär man i sanning känna den svenska fattigdomens betydelse. Romantikern Almquist skulle i allmogemåleriet ha funnit ett ypperligt belägg efter sitt sinne för sin tes om svensken och skön konst. »Hos svensken betyder fattigdom egentligen koncentration: kraftens sättande på ett kort, personligheten: öppnandet av en inre individuell källa med outtömlig åder.»

Lugnt och sakligt har emellertid vårt allmogemåleri i valda stycken blivit föremål för behandling av fackmännen. Men kunskapen är ännu splittrad och någon sammanfattande framställning har hittills ej framkommit. Samlandets tid pågår alltjämt. För att skönja sambandet mellan gammalt och nytt äro vi i stor utsträckning hänvisade till ett fåtal äldre målningar eller fragment därav, med vars tillhjälp vi söka rekonstruera händelseförloppet. Äldre allmogemålningar i den anslutning till profan rumsdekoration, som här avses, äro nämligen ytterst sparsamt bevarade till eftervärlden. Den tidigaste kända allmogemålningen på väv dateras till förra hälften av 1500-talet och utgöres av ett gavelfält med figurmålningar från Oviken i Jämtland. Även de bevarade proven på 1600-talets folkliga rumsdekoration äro lätt räknade. Vi måste i stor utsträckning förutsätta, att materialets bräcklighet omöjliggjort målningens bevarande och att sålunda det mesta gått förlorat.

Det kan sålunda vara anledning nog att i det följande göra några till Nordiska museet nyförvärvade allmogemålningar från år 1645 till föremål för en första presentation, detta så mycket mera som de genom sin samhörighet och motivrikedom på en gång ge oss möjlighet att lära känna en relativt fullständig rumsdekoration och dess ur motivsynpunkt intressanta förbindelser med långt senare, för allmogemåleriet typiska företeelser.

Vid årsskiftet 1934—35 förvärvade Nordiska museet genom inköp från konsthandlaren Carl Lennérthson en serie vävfragment av olika storlek, tillsammans 12 delar. De vassa skarvarna visade, att vävstyckena på ett tämligen brutalt sätt skurits bort från sin ursprungliga plats på väggarna i en rumsinredning. Samtliga delar voro försedda med dekorativ målning i limfärg. En detaljgranskning visade omedelbart, att samma hand hade utfört målningen på samtliga 12 vävstycken. Utom den enhetliga färgskalan förråda även vissa egenheter i teckningen, att delarna höra samman. Färgerna äro kraftiga men hållna i en allvarlig skala. Brunt, grått, gult och rött äro huvudfärger, men härtill komma, särskilt för ytdekoreringsen, ljusare färgtoner i rött, blått och grönt. Kontureringsen är ganska grov, utförd med svart färg. Hudfärgen på samtliga figurer är kritvit och framträder starkt mot de omgivande, varmare färgerna. Marken på flertalet av bildfälten utfylles av ett karakteristiskt vågliknande mönster i mörkare brunt mot den ljusbruna grunden. I bakgrundens arkader på det ena av de båda större vävstyckena, bild 1, givas utblickar, som till största delen upptagas av stiliserade träd, vilkas båda nedersta grenar svänga sig om varandra i ett för målaren typiskt manér. Detta upprepas på den ur motivsynpunkt artschilda framställningen på vävstycket bild 4. Det senare bär i sitt nedre högra hörn en mycket tydlig datering 1645.

Beträffande målningarnas härkomst uppgavs av säljaren, att de ursprungligen härstammade från Hässja by i Alfta socken, Hälsingland, men att de av honom närmast förvärvats från Kärvsåsen i Boda socken, Dalarna, »där de legat på en härbresvind de senaste 100 åren». Att de åtminstone i början av 1800-talet varit uppsatta på vägg, därpå tydde rester av tryckta pap-

Bild 1—2. Den stora nattvarden. Delar av väggmålning från Hässja by i Alfta socken, Hälsingland, målad 1645. Nordiska museet 199,675. — 1. Tjänaren och mannen som tagit sig hustru. — 2. Tjänaren och mannen som skaffat sig jordagods.

perstapeter, av vilka mindre flagor ännu sutto kvar före vävstyckenas rengöring och konservering, fastklistrade direkt på målningen. Tapeterna voro av två slag med snarlika mönster av 1800-talskaraktär, den ena sorten röd, den andra grön, bilderna 5 och 6. Om övertapetseringen ägt rum, då målningarna ännu sutto på ursprunglig plats, skulle densamma talat för att de från början prytt skilda rum. Så visar sig dock vid närmare granskning ej vara förhållandet. En detaljbild, bild 7, av två samhörande och intill varandra lagda vävstycken, som bilda huvudpartiet av den större målningen, är tillräckligt upplysande. Den påklistrade papperstapetens mönster löper på bonadens övre hälft vertikalt, på dess nedre i horisontal riktning, varför de båda bonadsfragmenten böra ha varit åtskilda, då tapetseringen ägde rum. Målningarna ha sålunda av allt att döma redan i början av 1800-talet varit utbrutna från sitt ursprungliga sammanhang och använts som underlag för de långt senare pappers-tapeterna.

Vävmaterialet består av mindre vävstycken, hopskarvade och anpassade på ett tämligen lättvindigt sätt. Övre mittpartiet av vävstycket, bild 4, utgöres sålunda av en lapp, som med grov tråd sytts fast i den övriga väven före dess användande som målarduk. Tre olika sorter av väv förekomma: en grovträdig enkel kypert samt spetskypert — likaledes vävd med grov tråd — och dessutom ett mera finträdigt lärft.¹ I sitt nuvarande skick med de tidigare åtskilda delarna ånyo hopfogade består den bevarade rumsmålningen av åtta fragmentariska vävstycken. Av dessa höra ur motivsynpunkt de å bilderna 1—3 återgivna till samma enhet och utgöra sålunda vad som bevarats av en större bonad med konkret bibliskt innehåll. Det å bild 4 avbildade vävstycket skiljer sig ur innehållssynpunkt från den förra och bör därför, jämte nu förlorade partier, ursprungligen ha utgjort en genom

¹ Vid den konservering, som vävstyckena undergått, har konservator Alfred Nilson, Stockholm, sört för att målningarna nu kunna framstå på bästa sätt. Härvid ha yngre föroreningar avlägsnats och samtliga rester av papperstapeterna borttagits. Uppsyning på ny väv jämte förstärkning av den ursprungliga väven har verkställts av museets egen konserveringsateljé.

sin bildframställning självständig bonad. Den har dock rimligtvis ingått i den för båda gemensamma rumsinredningen.

Den förstnämnda av de båda bonaderna är försedd med ett över bildfälten löpande textband av följande innehåll:

SÄNDE HAN VTH SIN TIENARE AT HAN SKULLE SÄJA THEM SOM
BUDNE VORO KOMMER TY ALTING ÄRO NV REDHO OCH THE B[E-
GYNTE ALLESAMMANS URSAKA SIGH.]

Ämnet som avhandlas är sålunda Jesu liknelse om den stora nattvarden, som i citatets något förenklade form direkt hämtats från Lukas 14:17. Liknelsen berättar som bekant om en man, som hade anordnat ett gästabud och sände ut sin tjänare för att inbjuda gästerna. Då tjänaren framför sitt ärende på tre olika håll, får han lika många avböjande svar. En hade köpt jordagods, en annan oxar för att plöja sin åker, och den tredje hade tagit sig hustru. Husbonden befaller då i vredesmod, att gatans och grändernas folk i stället skola inbjudas, och när inte ens dessa räcka till att fylla gästbudssalen får tjänaren befallningen: »Gå ut på vägar och stigar och nödga människorna att komma hitin, så att mitt hus bliver fullt». Innehållet i liknelsen, som inspirerat målarens framställning, kan emellertid för svensk diktningens vidkommande spåras längre tillbaka i tiden än till tidpunkten för den svenska bibelöversättningen.

Såsom exempel på att »andliga Psalmer funnos på Swenska, under den tid våre Fäder swäfwade i Påfwiskt mörker» anför redan Sven Bælter i sina Historiska anmärkningar om Kyrcko-Ceremonierna 1762 parabelpsalmen »Een rikir man ok welloger han», som trycktes 1515 och till författare har teologie professorn och historieskrivaren Ericus Olai, död 1486. Denna psalm är en fri omdiktning av motivet i Lukas kap. 14 och utgör »ett lärorikt prov på folklig katolsk skrifttolkning» (Emil Liedgren, Svensk psalm och andlig visa, Uppsala 1926, sid. 42). Ämnets möjlighet till fantasifull utläggning ådagalägges här med all önskvärd tydlighet, och att Olais psalm verkligen vunnit anklang, därom vittnar dess långa livslängd i psalmboken (Gamla

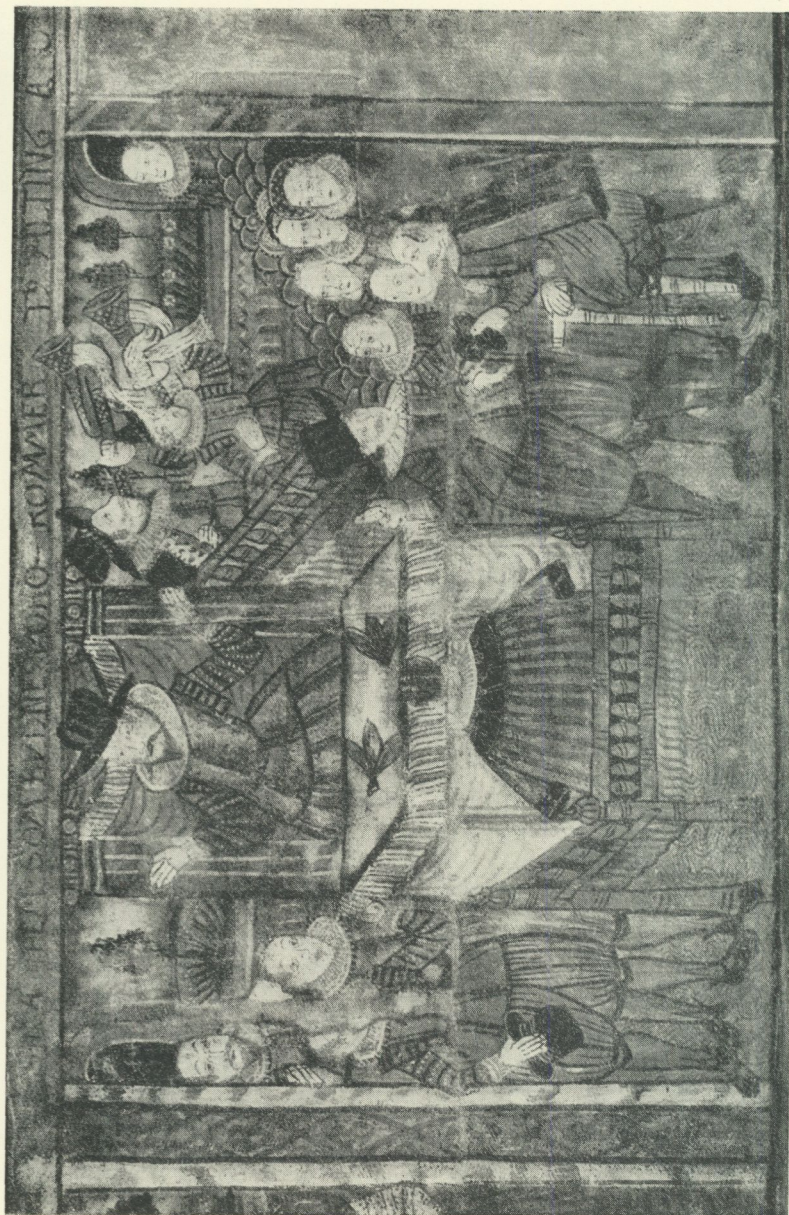

Bild 3. Den stora nattvarden. Bildfält ur väggmålning från Hässja 1645.

Bild 4. De fem sinnena. Väggmålning från Hässja 1645.

psalmboken nr 205). Den medeltida fabuleringens art och kynne har sålunda ännu i sen tid varit tillgänglig för alla och envar genom psalmboken. Först i den Wallinska psalmboken utmönstrades »En riker man, väldiger han» jämte övriga parabelpsalmer; de senare äro typiska produkter av reformationstidevarvets hymndiktning. Hur ogärna man på landsbygden släppte taget om det gamla i psalmboken, därom vittna t. ex. dalmålarnas många fantasifulla tolkningar av motivet Vingårdsmannen (psalm nr 202), som ännu vid mitten av 1800-talet skildrats av dem med en anmärkningsvärd, naiv ursprunglighet. Det är konstpsykologiskt intressant, att parabelpsalmerna i många fall kunna påvisas ha medverkat vid allmogemålarnas bildgestaltning. Härtill voro de ju också synnerligen lämpade. I den friska fabulering, som i dem omgav bibelns heliga ord, visades från auktoritativt håll, hur man lämpligen kunde förfara för att i bästa bemärkelse popularisera det många gånger svärbegripliga bibelinnehållet. Även i sin svenska språkdräkt bör bibeln ännu på 1600-talet ha ljudit underligt främmande för enfaldiga öron. Först efter århundradens inarbetning kanoniserades ordet i den svenska allmogens medvetande: den märkligaste och starkast genomgripande litterära traditionsöverföringen i vårt folks andliga liv.

Hässjabonadens framställning av Den stora nattvarden, vid vilken vi nedan skola dröja, utmärker sig för samma fria fabulering kring ett bibliskt ämne, som på litterärt håll tydligast åskådliggöres av Gamla psalmbokens parabelpsalmer. Traditionsmomentet för just detta motiv har en bestämd orientering till medeltiden, vilket synt mig värt att särskilt framhålla i detta sammanhang. Men även till sin uppkomst yngre avsnitt av Gamla psalmboken ha, i full överensstämmelse med vad som ovan framhållits, spelat en betydelsefull roll såsom inspirationskälla för motivskildringen i svenskt allmogemåleri. Detta gäller särskilt för dess sena blomstringstid i slutet av 1700- och början av 1800-talet. På ett stort antal målningar har psalmversen helt eller delvis återgivits i anslutning till bildframställningen. Det skulle föra för långt att lämna exempel härpå; jag får nöja mig med att under påpekande av ordningsföljden erinra om C. J. L.

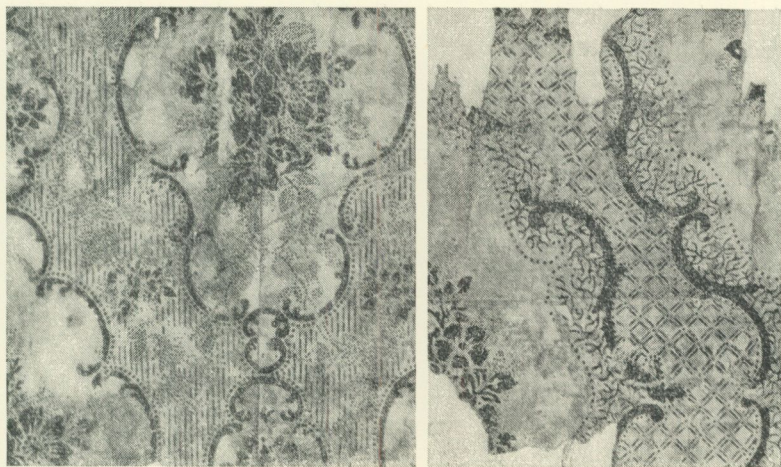

Bild 5—6. Prov på papperstapeter, klistrade på Hässjämålningarna. Den förra till färgen röd, den senare grön. Nordiska museet 199,776 och 199,777.

Bild 7. Detalj av den stora nattvarden, visande skarv med rester av den upptill vertikalt och nedtill horisontalt påklistrade papperstapeten.

Almquists uttalande i Svenska fattigdomens betydelse (1838), grundat som det är på verklig kunskap om allmogens litterära inställning vid denna tid: »Till bondfolket tränger ingen annan skrift ännu, än psalmboken, katekesen och stundom bibeln.»

Händelseförloppet i liknelsen om Den stora nattvarden gör det tydligt, att det mindre, på längden avskurna vävstycket, bild 2, i Hässjabonaden utgör ett föregående parti av den ursprungliga bonaden. De båda vävfragmenten visa sig f. ö. genom kantbården nedtill höra samman. Även mönstringen i väven stämmer väl överens. Av den ordning i vilken svepskålen skildras: jordagodset, oxarna, kvinnan samt textbandets avfattning framgår att parabelsalmen ej är målarens omedelbara inspirationskälla. I den senare är ordningsföljden kvinnan, jordagodset och oxarna. — På bildfältet till vänster träder tjänaren fram med hatten i hand inför mannen som förvärvat jordagods. Hans tjänare är i full färd med att plöja. En etnologiskt intressant detalj utgör det ålderdomliga årdret, vars noggranna avbildning tyder på verklighetsstudium. Som dragare användes en häst. Det kan förtjäna påpekas, att plöjning efter häst i de nordligare svenska landskapen bör ha stått i ett visst motsatsförhållande till bruket i Sydsverige i äldre tid. I de sydligare delarna av vårt land användes nämligen i regel oxar som dragare. Då Linné 1732 gjorde sin norrländska resa, *Iter Lapponicum*, noterar han på flera ställen i reseberättelsen att plöjning här ägde rum med häst. I anslutning till vår motivotolkning bör ett fragmentariskt bildfält till höger på vävstycket ha skildrat tjänarens besök hos mannen, vilken som svepskäl anför, att han måste gå bort och pröva sina fem par nyförvärvade oxar.

På det större vävstycket, bild 1, se vi i fortsättningen, hur tjänaren gör sin uppvaktning hos mannen som tagit sig hustru. Den rörelse med vilken den sköna damen håller tillbaka sin tydligen något tveksamme make, har på ett ganska dråpligt sätt tolkats av målaren. Det sista och fullständiga bildfältet, bild 3, visar hur gästerna göra sin entré i gästabudssalen. Mannen i förgrunden längst till höger har träben och stöder sig på en käpp. Värden själv står framme vid ett dukat bord och bjuder med en

Bild 8. Bröllopet i Kana. Norsk bildvävnad, daterad 1653. Jämför bild 3, med vilken vävnaden ur kompositionssynpunkt visar nära överensstämmelse. Upp- till t. h. en trumpetbläsande härold.

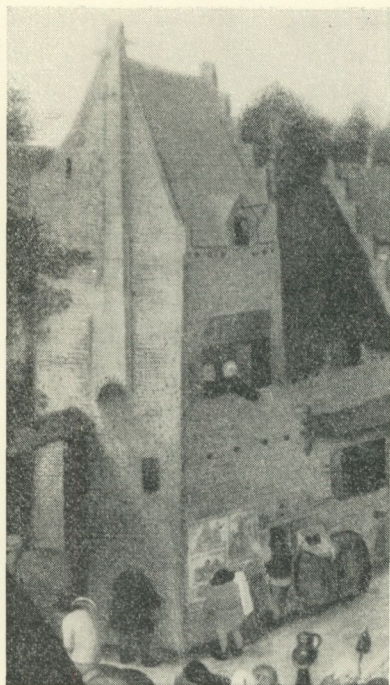

Bild 9. Härold. Detalj av Hässjämålningen bild 1.

talande gest sina oförmodade gäster vara välkomna. Med ryggen vänd åt åskådaren sitter en bredryggad man, klädd i en kappa med halvärmor. Han har tagit plats i en bänk, som även den kan tänkas vara en liten verklighetsskildring av målaren. Liknande nordiska möbелtyper av romansk karaktär, vanligen omålade, med de svarvade ryggdockorna som enda mera framträdande dekorativ utsmyckning, kunna vi ännu taga i betraktande i museerna. Att målningen ur kompositionell synpunkt rör sig med mera allmänt vedertagna former framgår av en jämförelse med en även till tiden närstående norsk bildvävnad, bild 8. Den norska vävnaden, som är daterad 1653, framställer Bröllopet i Kana. Trots skillnaden i motiv samt den närmast av vävnadstekniken föranledda stiliseringen är släktskapen med Hässjämålningen påtaglig. Den trumpetbläsande härolden är en detalj som förekommer på båda bildframställningarna, jämför bild 8 och 9.

Människorna på Hässjämålningen uppträda i tidstypiska dräkter, och bonaden bör därför erbjuda åtskilligt av intresse för en dräkthistorisk undersökning. Skildringen av dräkterna visar, att målaren hämtat sina förebilder från en fullt ståndsmässig garderob, och t. o. m. den stackars enbenta krymplingen från gatan bär över axlarna en praktfull, spetskantad mantel. Dräkternas tidsställning i förhållande till målningens utförande är en fråga av vikt. Flera dräktdetaljer såsom pipkragen, människans veckade hatt, kvinnornas hätta och deras smala förkläden föra närmast tanken till det slutande 1500-talets kontinentala dräktnod. Men den unge mannen-brudgummen till vänster på bild 1 uppträder i en jacka eller ett kyller, som bör dateras ett par årtionden in på 1600-talet. Äldre dräktformer kunde också kvarleva åtskilligt fram i tiden vid sidan av nya moder; betecknande härför är att gästbudets värd — han är ju en äldre man! — är klädd i en tröja, som till typen är avgjort ålderdomligare än den unge brudgummens klädsel. För frågan huruvida det är svenska herremansdräkter konstnären återgivit, bör det under alla omständigheter hållas i minnet, att vi redan i den övriga framställningen påträffat kulturhistoriska drag med lokalfärg.

Bild 10. Bildförsäljare på marknadstorget. Detalj av en större målning av Pieter Bruegel d. ä., död 1569. Utställningen »Cinq siècles d'art», Bruxelles 1935.

Den stora nattvarden har även i sen tid varit föremål för allmogemålarnas skildringar i olika delar av landet. I det föregående har betonats, att den litterära inspirationen för motivet snarare bör hänföras till psalmboken än till bibeln själv, och att den härigenom låter sig föras längre tillbaka i tiden än till reformationstidevarvet, då bibeln slutligen stadfästes i sin svenska språkdräkt. Psalmboken har varit en guldgruva, ur vilken målarna hämtat en mångfald av sina motiv — jag tänker närmast på den form av inspiration, som förbundits med psalmernas lätt-tillgängliga och konkreta framställningssätt, deras rytm, rim och sångbarhet, korteligen deras karaktär av andlig visa.¹

¹ Som ett komplement till min i Fataburen 1934 lämnade lilla översikt av de ur profeten Jona hämtade motiven, som i synnerhet dalmålarna visat förkärlek för, vill jag endast nämna, att Rättviksmålarna Mats Olof Anderssons och Mats Anders Olssons på 1830—50-talen utbildade tolkningar av Jonæ bätt-

En annan mera direkt form av bildpåverkan kan härledas från alla de religiösa bildtryck, bibelbilder och andra, som på olika vägar nådde allmogemålarna. För äldre tid få vi väl snarast tänka oss den utgå från ettbladstrycken («kistebreven»). — Den store flamländske mästaren Pieter Bruegel d. ä., död 1569, har i några av sina figurrika målningar föreställande lantliga kermesser avbildat en scen, bild 10, som visar hur försäljning av dylika ettbladstryck kunde te sig på marknadstorget i en större flamländsk by under förra hälften av 1500-talet. Försäljaren är tydligen i full färd med att sätta upp sina bilder på husväggen till allmänt beskådande. Bredvid honom på en tunna står en med bärrem försedd låda, vilken inrymmer resten av lagret. Av originalmålningen tycks framgå att åtminstone de på husväggen exponerade bilderna äro att betrakta såsom bildtryck. Vi kunna även skönja bildernas religiösa karaktär. Skillnaden mellan dylika flamländska bildtryck och dem, som ännu långt in på 1800-talet förekomma bland vår allmoge, har inte varit stor. Hur primitivt verkar inte t. ex. ett träsnitt föreställande Den stora nattvarden, som en landsortsofficin ännu i början av 1800-talet tillhanda höll sina köpare, bild 11. I övre raden, ställda ovanpå huvudscenen och avgränsade från varandra som bilderna på ett altarskåp, se vi längst till höger tjänaren och i övrigt hans besök hos de tredskande bröllopsgästerna: mannen med jordagodset, oxarna och den som tagit sig hustru. Till det ålderdomliga i bilden bidrager ytterligare rutgolvet samt dräkterna och den enkla handkoloreringen. Under bilden skildras innehållet i versens sammanträngda form och sensmoralen utblir ej:

»En Nattward redes till och Tjenarena hasta.
Den bundom än en gång att kalla till Guds bord;
De fleste dock Guds nåd och kallelse förkasta;
En till sin Oxar går: En annan till sin Jord,
Den tredje will sin lust hos nya Hustrun stilla
Ack! akta dig o själ Guds nåd att så förspilla.»

ringspredikan även äga samband med psalmboken. Den så gott som stående textavfattningen, »Ninive den stora stad han gjorde bot som Jonas bad», kan härledas från Moraprosten Jacob Boëthius psalm i Gamla psalmboken, nr 309, vers 14.

Bild 11. Den stora nattvarden. Träsnitt, tryckt i Lund 1799. Från Markaryds socken, Småland. Nordiska museet 51,994 f.

Bild 12. Tactus (känsln). Detalj av Hässjamålningen bild 4.

Ur motivhänseende är den andra av Hässjabonaderna, bild 4, betydligt svårare att komma till rätta med. De bäst bibehållna bildfälten på bonadens nedre parti äro skildringar av Syndafallet, vilka fått symbolisk karaktär genom att knyts an till de fem sinnen — [ODO]RATUS, VISUS, GUSTUS — AUDITUS, TACTUS. Möjligen skulle detta tyda på att bonadens innehåll ägt samband med Den stora nattvarden. I en medeltida predikan (Svenska medeltidens postillor III: 244 och forts.) är liknelsen föremål för en djupsinnig utläggning, och av de tre ursäktsmomenten förklaras de fem paren oxar såsom de fem sinnenas krafter (jämför Liedgrens anförda arbete, sid. 44). Den till Odoratus (lukten) svarande detaljen i bildfältet kan ej sägas vara fullt klar, då vävstycket här är tvärt avskuret. Längst till vänster framträder något mer än hälften av en kvinnofigur, troligen utrustad

Bild 13. Utdrivandet ur paradiset. Detalj av Hässjämålningen bild 4.

med handkläde liksom kvinnan på vävstycket bild 21. Den primitivt tecknade hjorten, som vädrande lyfter sin nos mot trädet, har måhända fått symbolisera luktsinnet (jämför Psalt. 42). Visus (synen) företrädes av Adam, vars krampaktiga försök att skyla sin nakenhet bör uppfattas i anslutning till orden i 1 Mos. 3:7 — »Då öppnades bådas ögon, och de blevo varse att de voro nakna». Gustus (smaken) bibringas åskådaren genom Eva, som ur ormens hand mottager det olycksaliga äpplet. På gammalt medeltida vis är ormen delvis framställd i människoskpnad med mänskligt huvud och hand. — Vänstra hälften av bredvidstående bildfält upptages av en bekransad kvinnofigur, som trakterar sitt stränginstrument, sittande på ett rikt dekorerat brunnskar. Det är Auditus (hörseln), symboliserad av musiken. Det femte sinnet Tactus (känsln), bild 12, har målaren tolkat

Bild 14. Kvinnofigur med fågel. Motivet återfinnes i yngre målningar såsom »Karitas» eller »S. Katrina». Detalj av Hässjämålningen bild 4.

på ett sätt, som i varje fall inte står i överensstämmelse med bibelns berättelse om Syndafallet, trots att de båda huvudpersonerna äro Adam och Eva. Av bilden framgår ganska tydligt, att Adam trampar Eva på hälen. Upptill i bildfältets högra hörn synes Gud Fader, som söker Adam bland träden i lustgården. Adam har av målaren i hastigheten utrustats med tre händer. Det högra bildfältet på bonaden skildrar Utdrivandet ur lustgården, bild 13, och dödmansfigurerna bakom Adam och Eva syfta sannolikt på att de nu ha döden i hälarne (jämför 1 Mos. 2: 17). Över dem svänger kerubens sitt svärd. — Den stora kvinnofiguren med fågeln på handen, bild 14, är av särskilt stort intresse och har även rimligtvis någon allegorisk betydelse — jag nödgas tyvärr avstå från att ge någon närmare förklaring. Hon har emellertid yngre systrar, också avbildade med fågel på hand, som man

Bild 15. »Karitas». Detalj av väggmålning från Delsbo socken, Hälsingland, signerad Gustaf Reuter och daterad 1756. Nordiska museet 125,492.

understundom återfinner i Gustaf Reuters eller hans skolas ståtliga rumsmålningar i de hälsingländska storbondehemmen vid mitten av 1700-talet, utan att man dock kan få någon annan förklaring till motivet, än att de framställa »Karitas», bild 15, eller »S. Katrina», bild 16.

De båda övre bildfälten äro till mer än två tredjedelar ofullständiga. Det motiv i vilket de båda nakna fötterna ingå är för ofullständigt för att kunna tolkas. Benställningen tyder på en person i hastig rörelse åt vänster. Det andra bildfältet visar Evas skapelse framställd på det från den medeltida ikonografien bekanta sättet med Eva ännu till knäna fastvuxen vid Adams revben. Den stora fågeln, som uppfyller bildfältets högra del, har en för mig tyvärr okänd symbolisk betydelse. Under bonaden löper en latinsk inskription, som ursprungligen bör ha haft följande lydelse:

[A DOMINO (SIT?) BENEDIC]TUS NOSTER INGRESSUS ET EGRESSUS,
IPSI SOLI IN ÆTERNUM GLORIA I 6 4 5.

Orden ha hämtats från Psaltaren och lyda i ordagrann översättning: Av Herren vare välsignad vår ingång och utgång, Honom själv vare ära i evighet (jämför Psalt. 121:8). Emil Liedgren har i brev till författaren meddelat sitt intryck av bonadens bildserie och som en sammanfattning förklarar »att den velat framställa syndafallet och de därur härflytande huvudarterna av synd i enlighet med något medeltida, nedärvt schema».¹

Av de mindre vävfragmenten kunna de å bilderna 17 och 21 återgivna anses på något sätt höra samman, dels genom att de avslutas nedtill med samma rankdekoration, jämför bild 25—26, dels därigenom att vävmaterialet för dessa fragment är lärt av samma beskaffenhet, vävt av finare spunna trådar än väven i de båda bonaderna. Den förra av målningarna, bild 17, visar bilden av en ung, elegant man med båda armarna utsträckta, i vänstra handen håller han en käpp i högsta hugg. Texten upp till på båda sidor om figuren bör ursprungligen haft följande lydelse:

HADE JAGH LIJF OCH KU[DT] /
SÅ SKULLE JAGH S[LÅ]
BÅDE STORA O[CH] / SMÅ
STAT UTA[NFÖRE] /
ELLER TU
FÅR N[U] /
NÅGE PÅ TIN / SNUT.

Ordet »kudt» i första raden med betydelsen språng, hopp (jämför kuta i betydelsen springa) är ett dialektord, som förefaller vara mest brukat i nordliga dialekter (Rietz dialektlexikon). Den märkliga gestalten, vars avvärjande eller beskyddande attityd ytterligare framhäves i versen, kan till en början synas stå alldeles isolerad i förhållande till de båda bonaderna. I själva

¹ För den hjälp som doktor Liedgren lämnat författaren genom sina synpunkter på den sist beskrivna Hässjabonaden framföres ett varmt tack.

Bild 16. »S. Katrina.»
Detalj av gavelfält
från Delsbo socken,
Hälsingland, målat i
Gustaf Reuters stil o.
daterat 1775. Nord.
museet 150,253.

verket intager han emellertid en mycket bestämd plats i den rummsdekoration, som vi nu småningom börja ana oss till. Med hänsyn till målningens ursprungliga placering i stugan kan figuren lämpligen namngivas såsom *dörrvaktaren*. Som sådan har han åtskilliga släktingar i svenskt allmogemåleri, men intressant nog tycks motivet närmast höra hemma i mellersta och övre Sverige. Målningar av liknande slag finnas ännu bevarade på ursprunglig plats, de flesta äro dock av sen ålder. Det synes ha varit en ganska utbredd sed att måla en dylik figur på ena eller andra sidan om dörren inne i stugan. Några exempel ur ett material, som varken är fullständigt eller mera ingående behandlat, förtjäna i detta sammanhang anföras. — Någon dörrvaktare av äldre årgång än 1645 har jag mig ej bekant i vårt allmogemåleri. En till sin typ ganska närstående dörrvaktare ingår i den rika

dekorativa utsmyckningen av den s. k. herrestugan i Spikgården från Grimsö, Ramsbergs socken, Västmanland, numera flyttad och återuppförd på Vallby, Västmanlands fornminnesförenings friluftsmuseum utanför Västerås. Denna dörrvaktare, daterad 1674, har tagit gestalt av en hillebardbärande krigare i dräkt från Karl XI:s tid, bild 18. Den fullständiga rumsdekoration, i vilken den ingår, är målad direkt på de väl bilade timmerstockarna. En annan mycket förnämlig dörrvaktare hör samman med en rekonstruerad helgdagsstuga från Delsbo socken i Nordiska museet och härstammar sålunda från samma landskap som den, som närmast föranlett vår lilla undersökning. Målningen är utförd av Gustaf Reuter vid mitten av 1700-talet och föreställer en elegant krigare i tidig 1700-talsuniform med högt upplyftat svärd i sin högra hand. Upptill är målningen försedd med inskriptionen »Jag heter Knut den som Illa Låter den kiör iag uth», bild 19. I en inredning från 1782, möjligen utförd av Hans Wikström (1759—1833), Gästriklands mest namnkunnige allmogemålare, ingår en välbeväpnad dörrvaktare som utrustats med hillebard, svärd och käpp (Nordiska museet inv. nr 59,420 e). Samtliga väggfält i denna rumsinredning ha tyvärr sin ursprungliga målning så gott som fullständigt spolierad, sannolikt genom avlutning. Den till dörrvaktaren textade inskriptionen kan emellertid tolkas:

»Den som här inne gör någor bång
för honom skal jag göra dörren trång.»

Bland dalmålarna har dörrvaktaren varit ett särskilt omtyckt motiv. Från Sunnanbyn i Floda socken härstammar en dylik, målad i en inredning år 1817 av Leksandsmålaren Anders Ersson i Ullvi, med texten:

»Jag heter Sant knut
Den som ei låter wäl, han Packe sig ut!»

En liknande dörrvaktare av samme målare från Hansgården,

Bild 17. Dörrvaktaren från år 1645. Väggfält tillhörande Hässjämålningarna.

Bild 18—19. Dörrvaktare. — 18. Detalj ur rumsdekoration, daterad 1674 från Ramsbergs socken, Västmanland. Nu i friluftsmuseet i Västerås. — 19. Detalj ur målning från Delsbo socken, Hälsingland. Dörrvaktaren kallas här Knut. Nordiska museet 4, 868.

Bild 20. Dörrvaktaren »Knut». Rumsdekoration av Leksandsmålaren Kers Erik Jönsson 1839. Från Gräsmarks socker, Värmland.

Bild 21. Bjudkvinna. Vägffält tillhörande Hässjämålningarna, nedtill försett med rankdekoration, bild 26. Pendang till dörrvaktaren.

Uppsälje i Järna socken, målad år 1828, är försedd med en vers i vilken figuren kallas Knut. Även när dalmålarna utförde sina inredningar utanför landskapet, fick dörrvaktaren följa med. Sålunda har Leksandsmålaren Kers Erik Jönsson från Lima år 1839 målat honom i Södra Västerrottna, Gräsmarks socken, Värmland, bild 20. Här är figuren utrustad med en lång eldgaffel och åtföljes av en hund. Inskriptionen över väggfältet lyder:

»Jag heter Knut, den som intet låter wackert,
han packe sig pråmt ut.»

I det yngre dalmåleriet tycks hunden slutligen ensam få göra tjänst som dörrvaktare. Dylika enstaka målningar ha utförts av

Bild 22. Bjudkvinna. Vægffält ur inredning från Valbo socken, Gästrikland, målad år 1783 av Johan och Hans Wikström. Nordiska museet 91,819.

såväl Leksands- som Rättviksskolorna. Den åtföljande enkla ramsan har en tämligen likartad avfattning av typen:

Akta dig för hunden
han kan bita dig
fast han nu är bunden
kan han slita sig.

Bland de yngsta benämningarna på dörrvaktaren i dalmåleriet kunna nämnas »Pholiknasten» (»Jag Eter Pholiknasten, Den som ej låter wel, an får hutaf qvasten», Utanåker i Rättvik 1853), »herr Slöger» (»Se till höger, får du se herr Slöger», Kärfsåsen i Boda socken) och »Polikapus». Sigurd Erixon har i »Målarna berätta» (Svenska kulturbilder, ny följd, I, sid. 131) anfört ytter-

ligare exempel på dörrvaktare. Samme forskare ställer dörrvaktaren — närmast i anslutning till dalmålarnas Knut-figur — i samband med julfirandet och Tjugondag Knut: »Man lär förr på Knutsdagen, då julen handgripligt drevs ut, ha hängt upp en avskräckande Knutsbild vid dörren. Så småningom skall denna ha blivit permanent och bibehölls då som väggtapet eller målad dekoration.» Såsom ytterligare stöd för denna förklaring nämnes det faktum, att Knutsdagen stundom markerades med en piska på kalenderstavarna, en symbol för seden att köra eller driva ut julen och julgästerna. För den speciella form av Knutgubbe, som i skämtsamt eller skymfande syfte kommer till användning i södra Sverige, har Hilding Celander lämnat en utredning i sin uppsats »Den halländska Knutgubben och hans släktingar i nordisk folksed» (Halländsk bygdekultur). Även den flitige traditionssamlaren Nils Keyland har från sitt specialgebit, Mangskogs socken i Värmland, lämnat en uppteckning om Knutgubben (Julbröd, Julbockar och Staffanssång, sid. 93), som genom sin proveniens skulle kunna tänkas ge något bidrag till förklaringen av dörrvaktaren såsom uppkommen ur en julsed. Keyland berättar, att någon av kvinnorna på »tjugondaknut» brukade kläda ut sig till »knutgubbe» och komma in i stugan till kamraterna, klädd i karlkläder, trasig, svärtad i synen, bärande näversäck och agerande tiggare. — Det förefaller knappast troligt, att detta harmlösa upptåg skulle ha något samband med dörrvaktaren. Samma är nog också förhållandet med knutgubben i södra Sverige. Sedda i samband med våra barska dörrvaktare i övre Sveriges målade bondstugor bli de alltmera främmande. Ett bevis för att julens Knut ingenting har att skaffa med dörrvaktaren föreligger sannolikt, då motivet ej förekommer i det rikt utbildade sydsvenska bonadsmåleriet. Här om någonsin, där bonaderna ofta framstå som julens speciella prydnader, borde i motsatt fall dörrvaktaren ha varit ett flitigt utnyttjat motiv. Det ligger en sund logik i att den bevarats till vår tid endast i de mera avlägset belägna, nordliga delarna av vårt land, där traditionen haft lättare att dröja kvar mera fredad för en senare tids förändrade uppfattning. Vävningen av raljeri och gyckel, som slutligen karakteriserar

Bild 23. »Florenz och Florentia», fragment tillhörande Hässjamålningarna.

Bild 24. Dryckesscen, fragment tillhörande Hässjamålningarna.

motivet, har spunnits kring en kärna av djupare innehåll. Till ingångsdörren och närmast angränsande område i stugan knötes i äldre tid en mängd olika föreställningar, som i varje fall hade *en* tanke gemensam: att området i fråga var särskilt utsatt för de onda makternas spel. Dörrvaktaren blir, på så sätt betraktad, en symbol för stugans skydd och värn. I denna sin egenskap synes den i varje fall ha konserverats i allmogemåleriet. De fromma tänkespråken och välgångsönskingarna, som ofta återfinnas prydligt textade över ingångsdörren i bondstugorna landet runt, synas dock ej ha något direkt samband med dörrvaktaren. Det är här fråga om två skilda företeelser, som ej kunna ersätta varandra, vilket t. ex. framgår av bild 20, där dalmålaren intill sin dörrvaktare, men skild från densamme genom språkbandets avgränsning, textat de ord, som ofta kommo i fråga såsom dörrspråk:

»Gud din hand mig led och för,
Hwar gång jag går in och ut igenom denna dörr.»

Innan vi skiljas från dörrvaktaren, må ett försök göras att finna en mera direkt förklaring av motivet. Det kan då vara lämpligt att föreskicka en allmän iakttagelse. Ingen forskare som kommit i kontakt med motivskildringen i vårt yngre allmogemåleri, har uraktlåtit att stryka under dess starka beroende av traditionen och dess egenskap att ännu långt in på förra århundradet odla motiv, som man skulle tro närmast hörde hemma i medeltiden. Det givs hela serier av dylika motiv, merendels av biblisk karaktär, men även profana. — När namnet Knut på våra dörrvaktare understundom föregås av ett »Sant» eller »Sancte», är detta alltför betydelsefullt för att utan vidare kunna antagas vara en tillfällighet. Från Näsbyn i Alfta socken, Hälsingland, härstammar en dörrvaktare med det egendomliga namnet Olof Rut (Nordiska museet inv. nr 138,169):

»Jag heter Olof Rut
Jag rider neder / alla som komma in, och intet vet hut»,

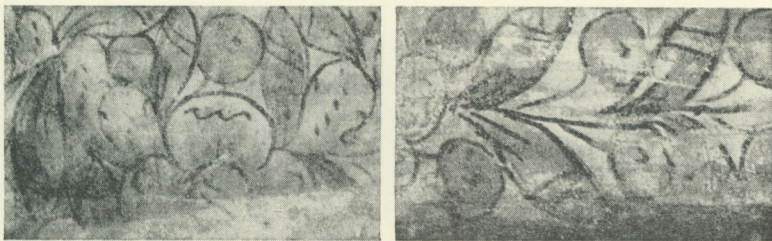

Bild 25—26. Rankdekoration från de båda väggfälten med framställning av »dörrvaktaren» och »bjudkvinnan», bild 17 och 21.

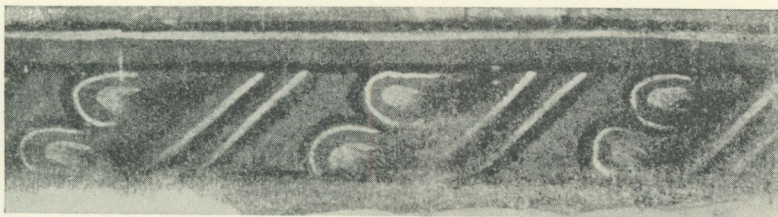

Bild 27. List under väggfältet bild 3, med blåsliknande ornering, jämför bild 30.

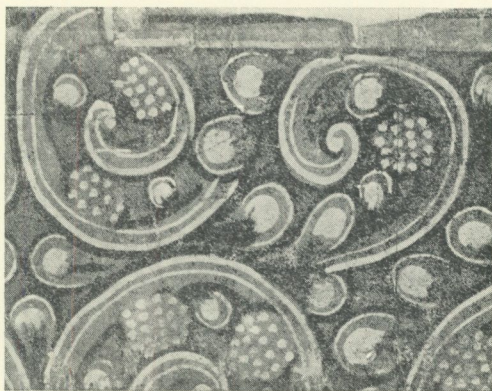

Bild 28. Rankdekoration, fragment tillhörande Hässjämålningarna, jämför bild 29.

och samma namn har sannolikt en dörrvaktare från Gräsbergets fäbod i östligaste delen av Rättviks socken utförd av en annan målare. Skulle det vara otänkbart att ordet Rut i sammanställningen Olof Rut är en folklig förvrängning av Knut? Tvärtom förefaller detta i högsta grad sannolikt. I anförda typ av dörrvaktare böra vi enligt min mening alldeles särskilt se ett bevis för att motivet har ett inre samband med de båda medeltida skyddshelgonen Knut och Olov. När motivet dessutom i sin geografiska utbredning tycks ha en viss förkärlek för södra Hälsingland, är det alltför lockande att i detta sammanhang nämna bonaden från Skog. Genom hänvisning till typerna av kronor och hjälmar på tre i jämförelse med övriga figurer jättelika skepnader dateras bonaden från Skog till omkring år 1200. De tre figurerna själva ha tolkats såsom Nordens skyddshelgon (Branting och Lindblom, Medeltida vävnader och broderier i Sverige, Stockholm 1928). — En fantasifull utläggning av motivet har nyligen i Fornvännen 1935 lämnats av Sten Anjou, som i de gestalterna velat se Oden, Tor och Frej. — Även hos dörrvaktarnas visserligen mera brokigt sammansatta arsenal kan de tre skyddshelgonens krigiska utrustning — S:t Olovs yxa, S:t Eriks svärd och S:t Knuts lans — utan svårighet hämtas fram. Det torde i själva verket föreligga rimlig anledning att i dörrvaktaren se en under århundradenas lopp på folklig grund framvuxen ersättare för de tre helgonen, vilka på bonaden från Skog framstå på ett mera ursprungligt sätt såsom en skyddsvakt mot mörkrets makter.

Hässjamålningarnas dörrvaktare har efter allt att döma en pendang i kvinnofiguren på vävstycket bild 21. Lyckligtvis är den målade kantlisten runt om bilden bevarad, varigenom vävstyckets egenskap av självständigt bildfält bevisas. Den ståttigt klädda damen håller ett handkläde mellan sina framsträckta händer, och med sin vänstra hand räcker hon inbjudande fram en skål. En jämförelse ur kompositionssynpunkt talar för att dörrvaktaren från den inträdandes sida varit placerad till vänster om dörren, kvinnofiguren till höger. Den över bildfältet i två rader löpande latinska inskriptionen är genom vävstyckets hårdhänta

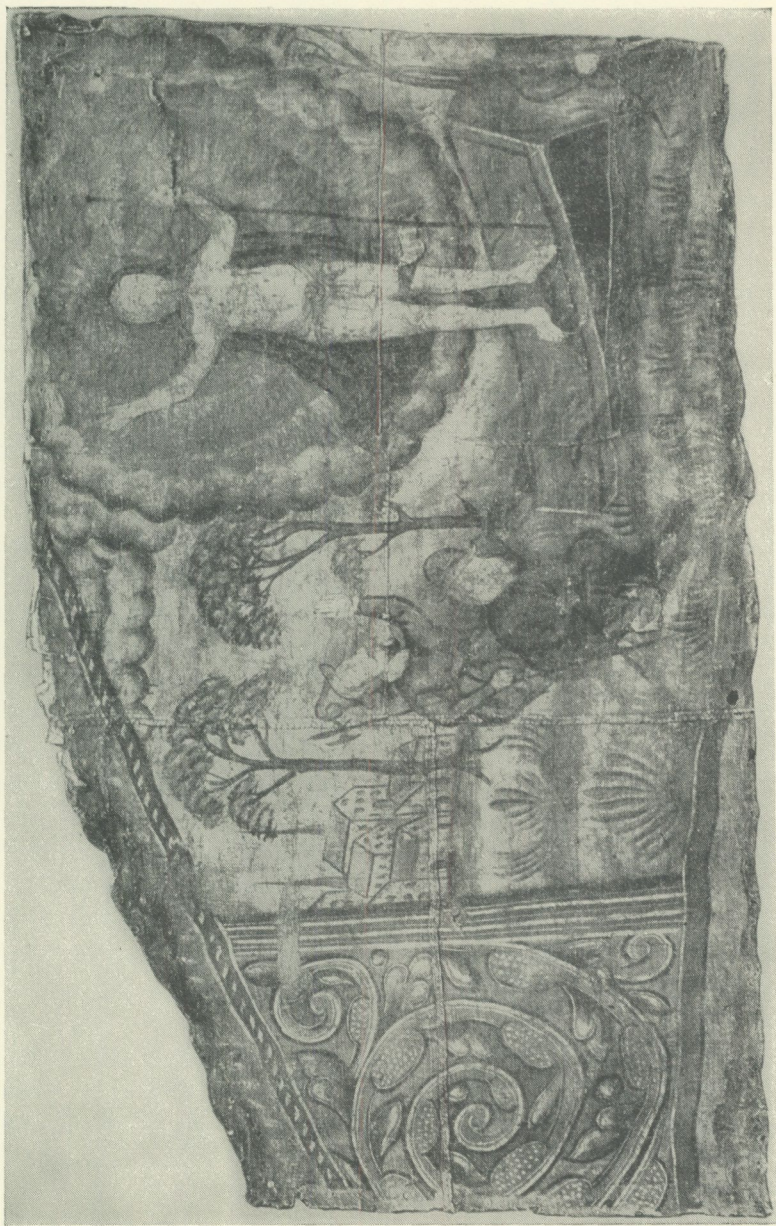

Bild 29. Gavelfält med framställning av Kristi uppståndelse. Nordiska museet 9,301.

behandling ej fullständig, men de felande orden kunna med säkerhet suppleras:

SII DEU[S PRO NOBIS / Q]UIS CONTRA NOS.

Orden återfinnas i Pauli brev till romarna 8: 31 — Är Gud för oss, vem kan då vara emot oss? Under 1600-talets förra hälft hade dessa ord en alldeles särskild klang. De voro nämligen den ortodoxa reformationens fältrop. En märklig sydsvensk bonad från Harkeryd i Svennarums socken, Småland, daterad 1683 och närmare beskriven i sitt sammanhang av Sigurd Erixon (Arv, nybildning och degeneration i svenskt bonadsmåleri, Svenska kulturbilder, ny följd, I) har varit försedd med samma inskription. Den användes ännu år 1777 på en sydsvensk bonadsmålning i Nordiska museets samlingar. Någon direkt motsvarighet till Hässjämålningens kvinnofigur med dess ovan anförda, ursprungliga placering i rumsinredningen, känner jag ej i allmogemåleriet. Det förefaller emellertid ej osannolikt, att den i Hans Wikströms inredningar någon gång förekommande kvinnofiguren, som genom den vanligen åtföljande inskriptionen förklaras vara en dräktbild till åminnelse av »gamla modet», skulle kunna vara ett av en äldre tradition förmedlat motiv. Trots den av målaren företagna omdiktningen tyda vissa drag i kompositionen på en lika avsiktlig och ursprunglig placering som kvinnoframställningen på Hässjämålningen. Sin tidigaste framställning av motivet *bjudkvinna*, som jag vill kalla det, har Hans Wikström sannolikt åstadkommit i Valbointeriören i Nordiska museet, daterad 1783. Denna bondkvinna, bild 22, som liksom sina yngre medsystrar i ena handen inbjudande sträcker fram ett glas brännvin, medan hon med den andra håller flaskan redo för påfyllning, är i Valbointeriören försedd med följande lustiga vers:

Gåsse will du hafwa mig,
Så skal du wärdig finna dig;
ty jag har Gumman Noachs mod,
alenast du är from och god,

Bild 30. Urna med blomstermotiv. Från Järvsö socken, Hälsingland. Nordiska museet 177,364.

ty dricka får du hur du will,
 Jag gifwer dig sielf bränwin til.
 Men falskhet jag med låfwen har,
 så har jag lärdt utaf min far,
 och blir så här i all min dar.

Av de återstående, mindre fragmenten föreställer det ena, bild 23, »Florenz och Florentia», ett ungt par av vilka sannolikt kvinnan håller ett för tiden typiskt dryckeskärl högt upplyft i sin högra hand. Dylika snidade träkärl med buckelorning och vita benknappar insatta på de buktiga ytorna äro karakteristiska för 1600-talets förra hälft. — Det sista vävstycket, bild 24, har måhända ingått i den slutliga skildringen av gästbudet i Den stora nattvarden. En av kvinnorna håller upp rött vin i en

träbytta, och längst ut i vänstra kanten upptäcka vi en hand, som på ett mycket talande sätt lyfter dryckeskalken. Särskilt intressant är att på denna bild studera det sätt, på vilket bordet är dukat. Vad själva välfägnaden angår inskränker den sig till en högst stiliserad återgivning på ömse sidor av några mörkgröna bladkvistar. Längs bordsskivan löper en i vitt, rött och blått dekorerad frans, placerad som ett alttarbrun utmed bordskanten. En lång bordsduk faller i yppiga veck ända ned på golvet.

I Nordiska museets samlingar befinna sig åtskilliga prov på ett konstnärligt högtstående allmogemåleri i nedre Norrland under senare delen av 1600- och början av 1700-talen. Särskilt synas de stora Hälsingesocknarna Ovanåker, Alfta, Bollnäs och Delsbo varit framträdande genom ståtliga målningar i böndernas »träslott». Det begränsade utrymmet tillåter emellertid ej en närmare redogörelse härför. Huvudsaken är, att det bevarade materialet bekräftar, att Hässjamålningarna ej äro isolerade företeelser, utan att områdena utmed Voxnans älvdal i söder och kring Dellensjöarna i norr av gammalt spelat en betydelsefull roll i svenskt allmogemåleri. Det förtjänar emellertid i detta sammanhang påpekas, att den för Hässjamålningen karakteristiska rankdekoren med de karakteristiska knopparna, bild 27 och 28, även kan konstateras på annat håll. Ett fragment av ett gavelfält med en framställning av Kristi uppståndelse av graven, bild 29, förvärvades till Nordiska museet 1875 och har sannolikt anskaffats av skolläraren E. Mickelson i Enånger, en av Hazelius många beundrare och »skaffare» på 70-talet. Dess hälsingländska ursprung är påfallande, och en jämförelse med det lilla fragmentet bland Hässjamålningarna övertygar om att ett bestämt släktskapsförhållande råder mellan de båda målningarna. När genom Gustaf Reuters och hans efterföljares verksamhet från mitten av 1700-talet ett stiliseringsförfarande växer fram, som blivit något av signum för det yngre hälsingländska allmogemåleriet, bild 30, förnimma vi sambandet med landskapets äldre dekoration av den ursprungliga typ, som Hässjafragmentet och gavelfältet var för sig representera.

ARBOGASILVER

NÅGRA NOTISER FRÅN UTSTÄLLNINGEN 1935

av Curt Malmgren

Arbogautställningen 1935 erbjöd ett sällsynt tillfälle att på en gång få skärskåda en större mängd silverföremål från en gemensam ursprungsort. Gustaf Upmark har i en äldre årgång av denna publikation, *Fataburen* 1921, behandlat Arboga guldsmedsämbetes organisation. Nedanstående bilder jämte åtföljande rader vilja utgöra en liten illustration till vad nämnda ämbetes medlemmar i Arboga tillverkade.

¶ Ett gemensamt drag med de flesta andra småstäder har Arboga däri, att dess silversmide i kvalitativt avseende låter dela sig i två tämligen bestämt skilda grupper. Gränsen mellan dem går ungefär mellan rokoko och gustaviansk stil. Ett silverarbets konstnärliga kvalitet sammanhänger på ett intimt sätt med dess materiella värde och det är påfallande, hur i och med det senare 1700-talet godset tunnast ut i bågare och skedar och hur samtidigt den konstnärliga nivån sjunker. Arbogas silversmeder från 1700-talets mitt arbeta fortfarande med gediget gods, säker formkänsla och väl utförd dekor, men när vi komma över till massfabrikören av tunnväggiga bågare, Carl Fredrik Seseman, som inleder den gustavianska stilepoken i Arboga, har samtidigt med godsets försämring, vilken nödvändigt medför en mera osäker formgivning, även dekoren stereotypiserats och blivit en tråkig upprepning av sig själv.

Till den förra, kvalitativt högststående gruppen av guldsmeder hör den på utställningen tidigaste representerade Arbogamästaren Magnus Hansson, verksam 1646—1676 (se katalog över Arbogautställningen 1935). Honom tillskrives en dopskål från

a

b

c

d

Bild 1. Stämplor å Arbogasilver (förstorade): a—b) Magnus Hansson (1646—1676), c) Melcher Graf (1662—1692, änkan till 1694), d) Jacob Forsgren (1760—1772).

Fellingsbro kyrka i Västmanland, bild 2 och 3, samt en sked av vanlig renässanstyp, bild 4, med svagt päronformat blad, profilerat skaft samt skaftknopp i form av ett kerubansikte. Upmark har i sitt grundläggande arbete, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, icke återgivit några stämplor, tillskrivna honom. Även är det blott med sannolikhetsskäl, ehuru starka sådana, som de båda nämnda arbetena kunna attribueras till honom, närmast genom de relativt tydliga stämplarna på dopskålen, bestående av en stadsstämpel med en örn samt två mästarstämplor, av vilka den ena är dubbelslagen och suddig. Av dessa återgivs här den tydligaste av mästarstämplarna samt stadsstämpeln, bild 1 a och b. Gå vi till Fellingsbro kyrkas räkenskaper, står följande utgiftspost upptagen för år 1663 (Uppsala landsarkiv, L I : 1, sid. 122): »Arbetz lön för Silfver skålen, å 10 öre . . . 16 Dr 16 öre.» Det är allt vad vi få veta om dopskålens tillkomst. Men Fellingsbro närliggande städer, som ha en örn till vapen, äro blott Örebro och Arboga, och av dessa är det endast den sistnämnda, som år 1663 enligt Upmark har en mästare med initialerna M H, vilka sammanskrivna äro läsbara i skålens mästarstämpel. All sannolikhet talar sålunda för att Magnus Hansson har gjort Fellingsbro kyrkas dopskål och därmed även skeden, vars stämplor äro desamma, ehuru mera slitna.

Upmark har i sitt nyssnämnda arbete som nr 6687 och 6688 återgivit tvenne stämplor från en sked av okänd mästare från 1500-talets slut. Stämplarna äro ett stadsvapen med en örn och en mästarstämpel, som är mycket lika den dubbelslagna stämpeln på Fellingsbro kyrkas dopskål. Det är möjligt, att skedens stämplor syfta på samma guldsmed som gjort Fellingsbro skålen och vår

Bild 2. Dopskål av Magnus Hansson. Inskrift: »FELLENSBRO KYRKIO SKAAL OCH AHR GIORD MED HENNES BEKOSTNAD 1663 63 Lod.»
Diam. med handtag 36,5 cm. Fellingsbro kyrka, Västmanland.

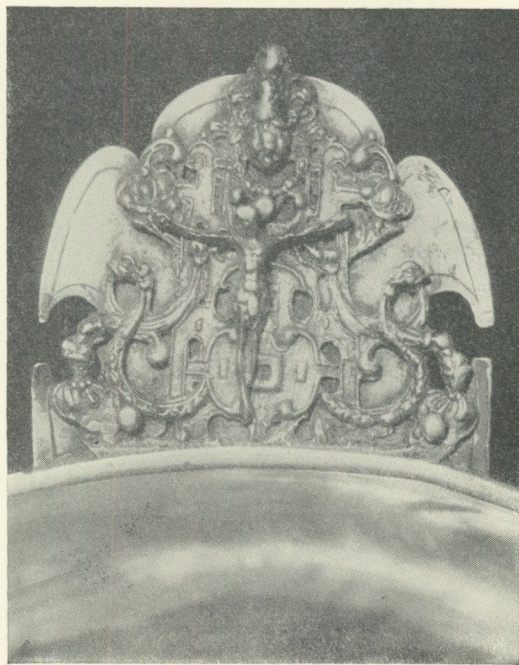

Bild 3. Detalj av handtag å skålen bild 2.

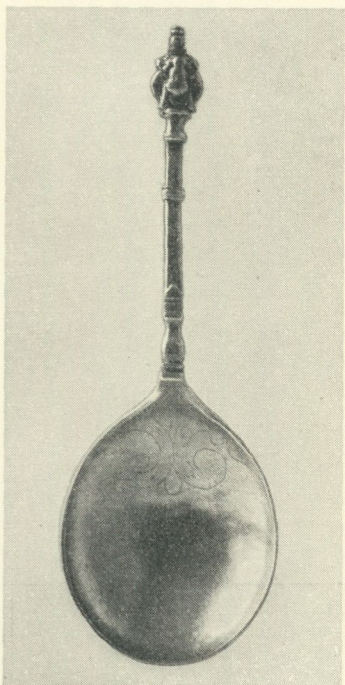

Bild 4. Sked av Magnus Hansson. Den graverade liljan och skaftet delvis förgyllda. Längd 15,8 cm. Privat ägo.

avbildade sked. Dateringen av den av Upmark omtalade skeden till 1500-talets slut innebär knappast något hinder härför, då den skedtyp, som vår bild 4 representerar, var modern både under 1500-talets slut och hela 1600-talet. Tyvärr har jag ej varit i tillfälle att se den av Upmark åsyftade skeden, varför det tills vidare måste anses som osäkert om hans stämplar 6687 och 6688 syfta på Magnus Hansson.

Dopskålen är ett med hederlig hantverksskicklighet utfört verk och är dessutom given en form, som röjer tillverkarens säkra konstnärliga smak. Den enda dekorationen består i på de två handtagen fastnitade gjutna plattor med beslagsornamentik och grotesker i genombrutet arbete, i vissa detaljer med de för 1600-talets mitt karakteristiska broskbildningarna, men för övrigt av en ganska renodlad renässanskaraktär. Ovanpå denna platta är

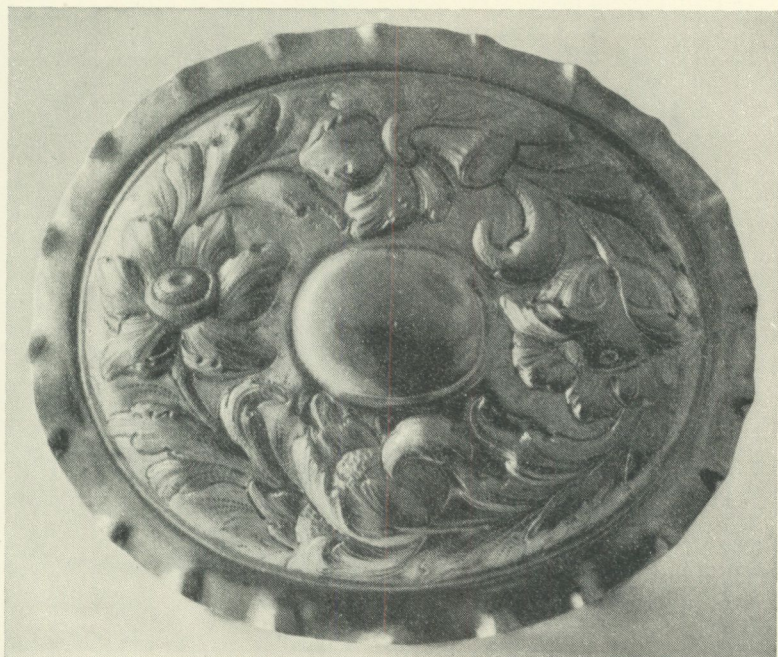

Bild 5—6. Oblatask. Av Melcher Graf 1681. Längd 17 cm. Arboga stadsförsamlings kyrka.

i sin tur fastnitat ett gjutet krucifix. Med sin enkla, ädla form är skålen på ett sällsynt sätt värdig att brukas för sitt sakrala ändamål.

En oblatask tillhörig Arboga stadsförsamlings kyrka, bild 5—6, är försedd med en typisk barockornamentik med stora drivna och punsade blommor och blad. Den är endast stämplad med initialerna M G och skulle, då denna stämpel ej är återgiven i Upmarks bok, enbart med ledning härav vara svår att tillskriva någon bestämd guldsmed. Dess uppsyn är nämligen ej på något sätt ovanlig utan återfinnes hos hundratals dylika silverföremål från 1600-talets senare del och 1700-talets början, och initialerna passa in på flera av de vid denna tid verksamma svenska guldsmederna. Emellertid är den i bottnen försedd med en graverad inskrift: »Rådman Hans Jönson Malijn äskilz Dotter 1664 Den 27 December» samt »Omgjordt 1681 Den 20 ochtober Af Melcher Graf utan någon afgijft». Den är senare »Renoverad d. 2/11 1839», varvid troligen kulfötterna och fjäderlåset tillkommit. Huruvida den vackra blomdekorationen är Melcher Grafts är ovisst, men stämpeln, bild 1 c, kan knappast syfta på någon annan guldsmed. Ännu ett arbete av Melcher Graf är känt av författaren, nämligen en dryckeskanna av den sedvanliga låga cylindriska barockformen på kulfötter, även den blott försedd med samma stämpel M G. Den är av nuvarande ägarens föräldrar inköpt i Arboga, vilket ytterligare talar för att stämpeln verkligen är Melcher Grafts. Med någon annan identifieringsmöjlighet förser han tydligen icke sina föremål.

En annan av de Arbogaguldsmeder, vilkas stämplor Upmark ej lyckats återfinna, är Jacob Forsgren (1760—1772). Hans arbeten äro emellertid lätta att identifiera med hjälp av en stämpel med initialerna J F, bild 1 d, samt med hjälp av stadsstämpeln, som han samtidigt med övertagandet av H. A. Christiernins verkstad i Arboga fått i arv från denne (Upmark, Guld- och silvermeder, sid. 236, stämpel nr 1763). De enda föremål av hans hand, som framkommo i samband med utställningen, voro två bågare, på intet sätt originella, men dock genom sitt gedigna utförande rubricerande honom under den tidigare gruppen av guldsmeder före kvalitetsförsämringens inträdande.

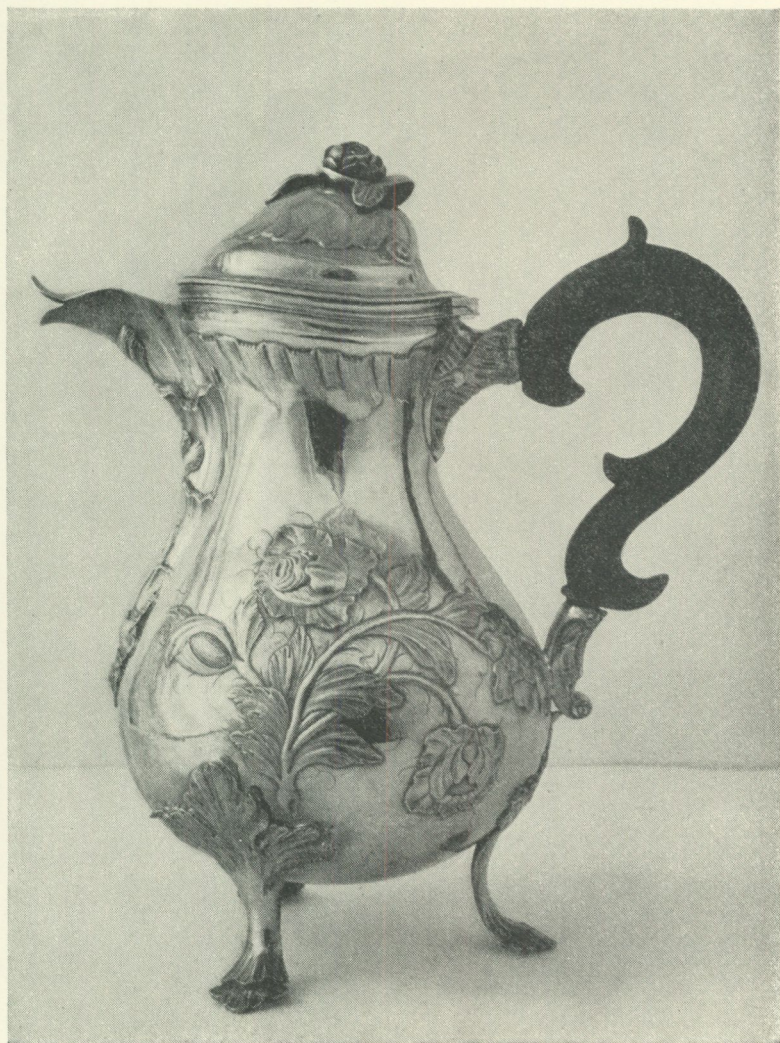

Bild 7. Kaffekanna av Zacharias Eklund 1771. Höjd 25 cm. Privat ägo.

Den endast 1770—1775 verksamme Zacharias Ekfelt hör att döma av de på utställningen förekommande fyra arbetena av honom likaledes till den tidigare gruppen guldsmeder. Han stämplar sina föremål med en under rokokotiden vanlig form av mästärstämpel, en bandslinga vari efternamnet är helt utsatt, samt med stadsvapen, årsbokstav och kontrollstämpel. Han är verksam under rokokostilens blomstring och på hans föremål återspeglas tidens lust för graciösa blomdekorationer och rocailler. En kaffekanna, tillverkad 1771, får här illustrera hans läckra konst, bild 7. Dess rosor och rocailler äro allmän egendom hos rokokotidens guldsmeder och äro väl förmedlade genom tryckta förlagor, men deras tillämpning på den ekfeltska kannan är personligt präglad och är värd vår aktning. Guldsmeden var med fullt berättigande medveten om dess goda egenskaper och gjorde nästa år en så gott som exakt kopia av den.

Ekfelt är en av de siste i raden av Arbogaguldsmeder, som ge sina alster med få undantag en prägel av goda kvalitetssaker. Med den förut nämnde Carl Fredrik Seseman (1782—1819) komma vi in i den andra perioden av stadens silversmide. Visserligen har även han särskilt under de första åren av sin verksamhet en karaktär på sin tillverkning, som väl skulle hävda hans ställning i den tidigare gruppen, bild 8, men så småningom tunnans stil och kvalitet av och han inriktar sig på massfabrikation av bägare och bordssilver, framför allt skedar, som vid tiden för hans verksamhet börja komma till användning i större skala.

Hans bägare upprepa sig i massor och deras tunnare kvalitet gjorde dem lättare överkomliga för den köpande allmänheten, ett förhållande som utan tvivel sammanhänger med att han vid denna tidpunkt, omkring sekelskiftet 1800, fick rätta sin tillverkning även efter allmogens nu plötsligt stegrade efterfrågan på silverföremål (jämför Maj Florin, Bonde- och bergsmanssilver som exponent för Bergslagens allmogekultur, Rig 1935, sid. 113 och forts.). Härmed vare intet ont sagt om allmogens smak, men det är en naturlig sak att de ekonomiska förhållandena ej kunde göra det möjligt för genomsnittsbönderna i trakten runt omkring

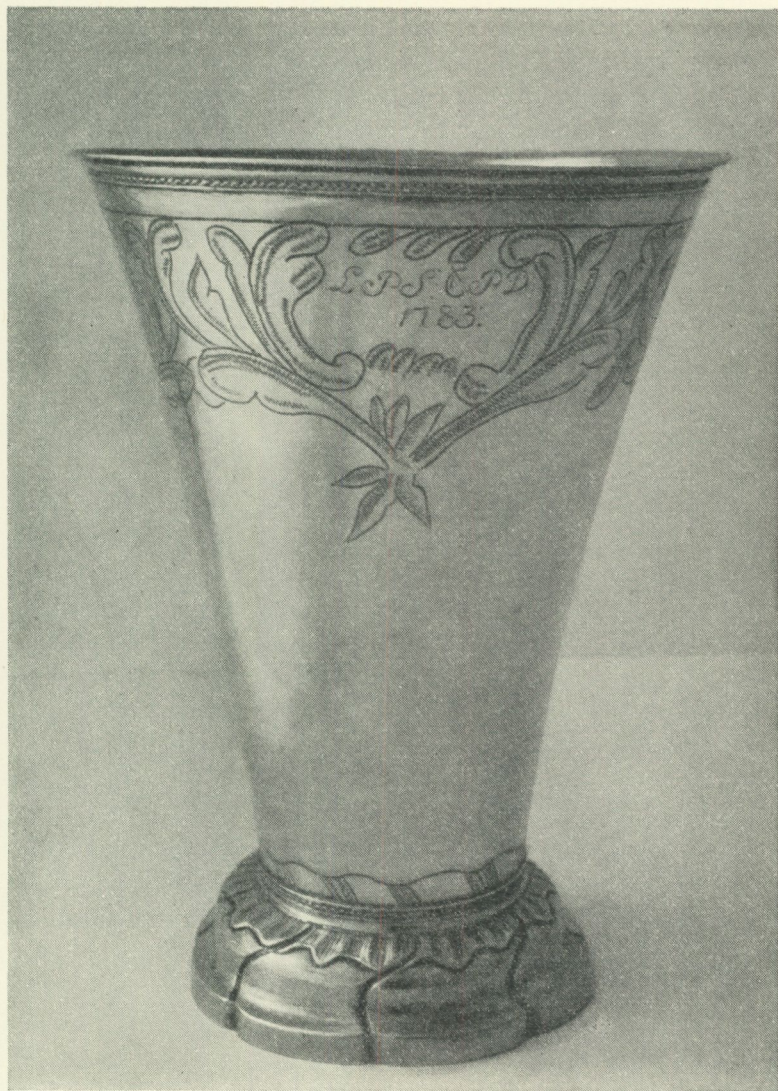

Bild 8. Bägare av C. F. Seseman 1783. Förgylld inuti samt å brädd och fot.
Höjd 24 cm. Privat ägo.

att betala samma priser som burgna Arbogaköpmän och stånds-personer. En naturlig följd av lantbefolkningens ökade betydelse som avnämare av silverföremål är också den stilretarderande, som är tydligt märkbar i hans arbeten. D. v. s. denna är ej genomgående utan yttrar sig framför allt just i de produkter, bågarna, som i hela Sverige jämte skedarna varit föremål för allmogens speciella samlarnit. Bågaren å bild 8 har fått stå modell till ett stort antal bågare av betydligt sämre kvalitet, vilka enbart på Arbogautställningen uppgingo till ett 20-tal och som skilde sig från varandra blott genom olika höjd och från förebilden genom en yvigare, efter allmogens något mer primitiva smak anpassad ornamentik, men för övrigt voro av i huvudsak samma utseende som den avbildade.

Jämsides med dessa i stilavseende retarderade föremål gör han emellertid för andra kunder även fullt moderna alster såsom den i ren, klassicerande stil hållna sockerskålen från år 1785, bild 9. Denna dualism i hans produktion motsvarar i liten skala förhållandet hos de guldsmeder, som tillverkade föremål till lapparna (se Ernst Klein, Lapsk hornslöjd och nordiskt silversmide, Fataburen 1922, samt Brynolf Hellner, Något om äldre silversmide i Norrbotten, Norrbotten 1935) och kommer alldeles säkert vid en närmare undersökning att finna motsvarigheter i de flesta svenska städer, där guldsmederna haft avsättning i större skala för sina alster även bland allmogen.

Även Carl Petter Åberg (1790—1831) är i vissa fall omodern i sina tillverkningar. Han gör bågare med retarderad rokokornamentik, bestående av sticklade rocailler, så sent som 1805, men han anpassar i flera fall sin ornamentik även efter den klassicistiska tidens smak, framför allt genom en stelt hängande guirland, som regelbundet återkommer på flera av hans arbeten omkring år 1800.

Att han så sent som 1809 gör en snusdosa, bild 10, med dekor i rokoko förklaras genom att dekoren är gjuten och att mödan av att göra en ny form strängt taget var onödig, då just vid denna tid silversnusdosor började komma i användning även hos de mot stilnyheter avogt stämde bönderna.

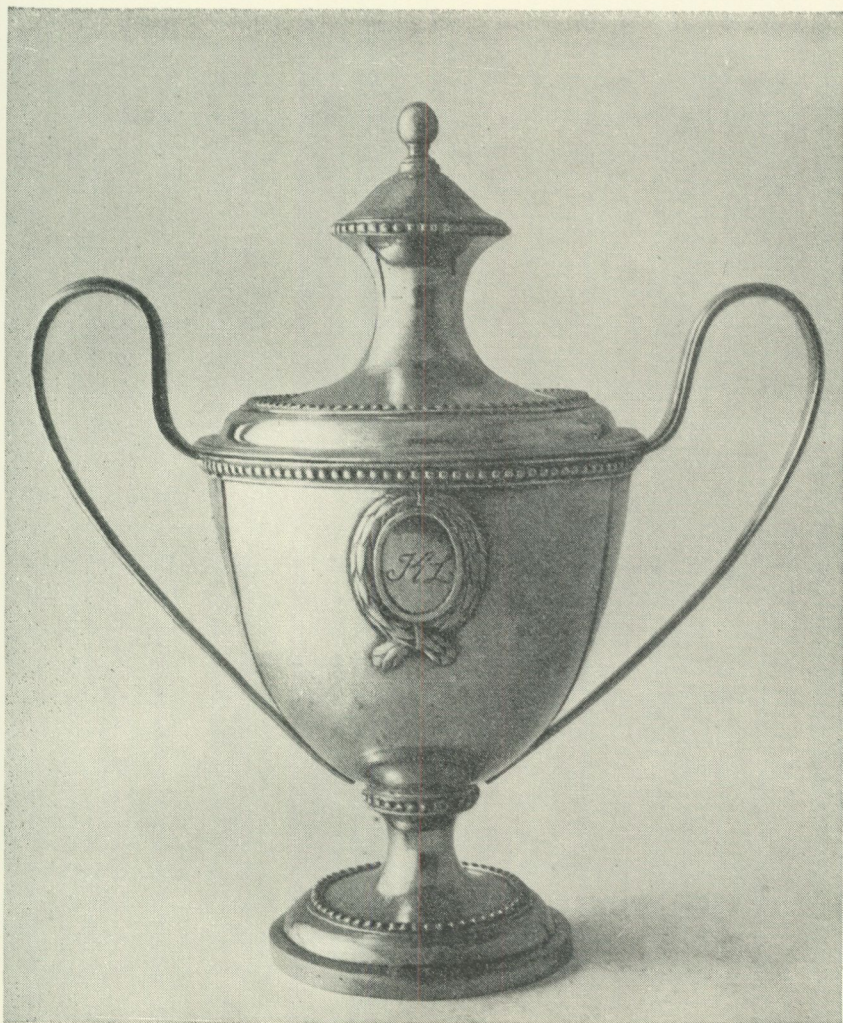

Bild 9. Sockerskål av C. F. Seseman 1785. Privat ägo.

Bild 10. Snusdosa av
C. P. Åberg 1809.
Längd 7,8 cm. Privat
ägo.

De här återgivna bilderna av Arbogas silversmide visa några stickprov på ett konsthantverk, som trots Arbogas egenskap av centrum för ett stort ämbete, ej på något sätt är mera märkvärdigt än någon annan stads. De vilja blott visa alstren sådana de i gemen voro: ett gott svenskt hantverk.

I EN GAMMAL PRÄSTGÅRD

av Tor Andra

Den gamla prästgården, uppförd 1755, var ett lågt och brett envåningshus under brutet tak. Den hade, kanske på grund av överdriven sällskaplighet, eller emedan man kände sig bunden av orienteringsprinciper, som blivit vana och instinkt, förlagts omedelbart invid landsvägen, över vars damm och modd den lyfte sin höga och buktande spritputsade stenfoot.

Läget hade nackdelar och fördelar. Sommartid kunde sällan ett fönster öppnas åt landsvägen. I mörka natten väcktes de sovande ofta av skrålet från någon nattvandrande bonddräng, som ville visa sin manhaftighet genom ett extra illhoj utanför prästens fönster. Men så hade man också en avundsvärd utsikt från fönstren. Där kunde man räkna skjutsarna i begravningsföljerna på söndagarna och raderna av bräddlass och kolryssar om vintern. På fyra meters håll kunde man konstatera hur fulla pojkar voro vid den vådliga hemfärden från beväringmönstringen i Vimmerby eller midsommarfesten på Hultsfreds lägerplats.

Gårdsanläggningen hade ursprungligen varit en åt tre sidor slutet fyrkant. På ena kortsidan kvarstod ännu den äldsta prästgården, fyra rum och kök, varav ett rum och köket tillbyggt 1656. Långsidan mitt emot huvudbyggnaden hade i äldre tid utfyllts av en rad pittoreska hus för skilda, mest ekonomiska ändamål. Där låg då också ovanpå en bod, adjunktskupan. Nu var alltsammans jämnat med jorden och gården planterad med yviga lindar.

Huvudbyggnadens mitt upptogs av ett rymligt kök, som alltså hade hållit sig kvar på härdens urgamla centralplats. Där fanns i ena hörnet en spiskupa av cyklopiska dimensioner, mitt i taket en anordning för att fästa varpan, när en väv skulle sättas upp, och ett par långa stänger i järnringar. Köket delade nedre våningen i två områden eller två världar, den ena strängt tabu, den andra noa eller tillgänglig för profant bruk. I den för vardagens liv upplåtna delen låg sängkammaren, som också var de minstas lekrum. Till en fjärdedel upptogs den av en ofantlig öppen spis. Där tändes varje kväll vid sängdags en brasa, vid vilken vi stekte oss en stund, innan vi kröpo ned i våra bäddar. Ingen eld har värmt så ljuvligt, och inga glöd ha berättat sådana sagor: trollslott, fästningar, stenkolsskogar och urtidsdjur. Spjället lämnades sedan öppet och genom den frikostigt tilltagna rököppningen föll ibland yrsnö in på den kallnade askan. Med denna friska ventilation fortsattes tills yngste sonen, vars vagga stod nära spisen, ådrog sig en bronkit, som så när i förtid ändat hans lovande bana.

Vaggan, eftersom jag råkade nämna den, kunde vara värd sitt eget kapitel. Den har icke blivit bevarad som en historisk relik, som Karl XII:s vagga, men den har gjort en god och trogen tjänst. Farfar hade egenhändigt snickrat den och tio telningar ha framdusat sina första levnadsår i den behagliga yrseln från dess gungningar. Jag misstänker att fantasilösheten, den torra sakligheten och funktionalismen hos den nya generationen i någon mån bero på att den startat i livet utan gungning och vaggvisor.

Matsalen hörde också till det fria området. Men genom den rymliga farstun, som saknade eldstad och hade årstidens naturliga temperatur, kom man, eller rättare sagt kom man icke, annat än vid sällsynta högtidliga tillfällen, in i prostens arbetsrum och rummet därinnanför, husets allra heligaste, förmaket. Det hade stoppade möbler, soffor och emmor klädda med blått tyg och en atenienn med porträttalbum och sju eller åtta fina böcker i klotband med guldsnitt, på de nedre hyllorna porslinsfigurer och annat smått på de övre. I dess närhet fick man knappast andas.

På övre våningen funnos tre rum och mellan dem en öppen vind, många garderober, mörka vinklar och prång, snedögda vindsfönster med grönt glas. Allt däruppe var på en gång underligt, intressant och otryggt. Ofta kunde vi i plötslig känning av en oförklarlig, kuslig närvaro kasta upp dörren och flyga nedför trappan i ett par språng med bultande hjärta. Man hade ju hört en del berättas. En länsman skulle ha hängt sig på vinden. Och i ena gästrummet hade hon levat, prosten von Melens mor eller kanske det var hans friherrinna. Många som sovit där, hade i dröm eller vaka sett en gammal fin dam stå vid sängen. Ett historiskt faktum är, att en ung dam, som bevisligen icke hört något om de gamla sägnerna och för övrigt i hög grad saknar anlag och böjelse för det ockulta, vid sitt första besök i prästgården i en augustikvälls varma skymning sett en okänd gammal dam i vit spetsmössa vika undan gardinen från gästrummets fönster och intresserat betrakta henne, som kommit ny i gården och i släkten. Jag skulle också kunna berätta åtskilligt om de underliga och hittills oförklarliga knackningar, som natten mellan pingstdagen och annandag pingst 1894 skakade hela huset. Nog fanns det mystik i den gamla prästgården.

Trädgården hade anlagts och vuxit ut så som ingivelsen och skaparglädjen hos den siste innehavaren velat det: buskage och bersåer av växlande form och trädslag, sandplaner, slingrande gångar, rabatter, rader av fruktträd och trädgårdsland. Det hela skulle väl ha väckt en trädgårdsarkitekts förtvivlan men hade improvisationens och det vildvuxnas fria behag. Där fanns en hel kulle med stora körsbärsträd, hasselhäckar och plommonsnår, otaliga krusbärsbuskar och frikostiga jordgubbsland. Relikter av äldre trädgårdsanläggningar levde kvar i undangömda urskogssnår. Där slingrade sig ännu kring unga stammar revor av humle, senvuxna skott från dem, som kryddat forna prästerliga ölbrygder. Det påstods i förbigående sagt även att det förr i tiden bränts brännvin i brygghuset. Gubbar ha berättat mig att de som småpojkar sålt häggbär för 12 styver kannan till prästgårdsbränneriet. Det var kanske icke fullt historiskt, men idén med häggbären förefaller ju icke oäven.

Bild 1. Vena kyrka i Linköpings stift. Intill kyrkan ligger prästgården, jämför bild 2.

Det liv, som levdes i denna gård, fick naturligtvis sin särskilda prägel av husfaderns kall. Det märktes redan i tillvarons dagliga rytm, ty varje dag börjades och slutades med husandakt. Vid morgonbönen dominerade för vår uppfattning psalmsången. Vi sjöngo in den Wallinska psalmboken i våra hjärtan för alltid. Psalmvalet bestämdes oftast av kyrkans eller årets tider. Det var ett säkert sommartecken då morgonbönen första gången hölls ute i stora bersån och de nykomna svalornas skri ljöd som obligat diskant till »Den blomstertid nu kommer». Men dagens behov och stämningar kunde också kräva uttryck. Än kan jag höra husfadern med sin starka röst stämma upp:

Jag vet på vem jag tror,
när livets glädje rymmer
och hjärtat brista vill
bland oro och bekymmer.

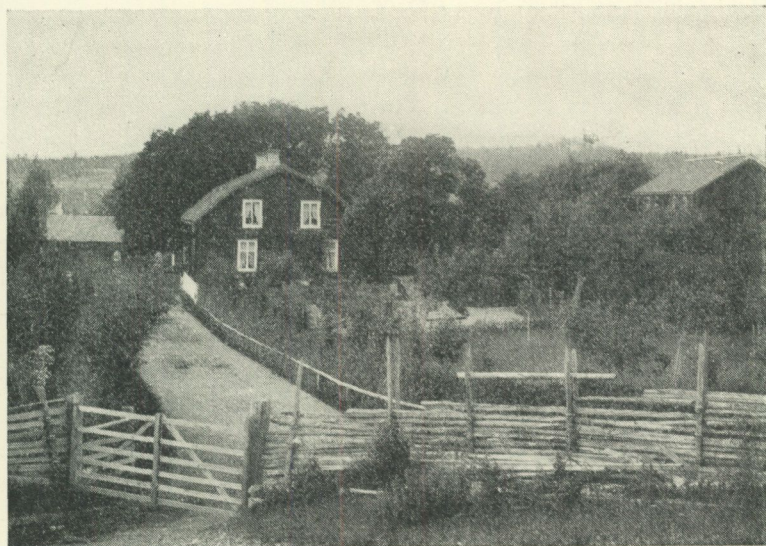

Bild 2. Vena prästgård. Bilden utgör en omedelbar fortsättning av det foto som reproducerats å bild 1.

Bild 3. Vena prästgård. Prästfolket — familjen Andræ — samlat på gårdsplanen.

Det fattades säkert icke oro och bekymmer i ett hem, där en stor skara barn växte upp, av vilka alltid fyra eller fem samtidigt skulle hållas vid skola och universitet.

Bibeln lästes icke i urval utan i följd. Gamla testamentet tilltalade nog oss barn mera än Paulus, för vilken vi hyste stor respekt men mindre intresse. Släktregistren överhoppades kanske, men noga lästes de utförliga lagarna om offer och reningar, om arken och förbundetstället. Än kan jag höra den fantasieggande beskrivningen av tabernaklet i öknen: »Och tabernaklet skall du göra av tio tapeter, av vitt tvinnat och mörkblått och mörkrött och rosenrött garn och i dessa låta inväva keruber.»

Klockornas klang och kyrkans tider flöto samman med vår tillvaro. Ty söndagliga kyrkobesök voro icke påbud utan en självklar ordning, vars orubblighet vi aldrig ifrågasatte. Varje tid hade sin särskilda färg, sina seder och sina märken: blossen på julmorgonen, om våren de gula påskliljorna i flickornas klänningsliv och om sommaren lavendeldoften, som, något tillsatt med nervdroppar, strömmade ut från kvinnfolksbänkarna.

Också de stora högtiderna, vilkas ritual väl annars i allt väsentligt var densamma i de flesta hem, hade vissa särdrag i prästhuset. Julen började med den stora slakten. Det var ansträngande dagar, då de tunga hackknivarna dunkade i köket från morgon till kväll. Då avdelades alltid en av gårdens torpare till kökshandräckning. Det var en spenslig, mörklagd karl, han ansågs icke mycket värd som utarbetare, men hade fint sätt och stod högt i gunst hos köksregementet. Talgen sparades till ljusstöping, som sedan ägde rum i brygghuset. De långa smäckra talgljusen användes dock endast till vardagsbruk. Men ännu länge sedan köpljusen för alltid satt sig fast i alla husets stakar och kronor, fortsatte gamla Kristin, trotjänarinna och inventarium domesticum, att stöpa sitt privata ljusförråd, som hon förbrukade vid sina kvällsronder kring handkammare, visthusbod och källare. Med seg men hopplös trohet som vid budorden i en döende religion höll hon i den nya underliga tiden fast vid sin princip att aldrig köpa för pengar det man kan åstadkomma genom eget arbete.

Julbaket inföll närmare jul, dock lyckligtvis aldrig så nära som dagen före Tomasmässa, den 21 december. Kristin hade sagt oss barn, att den natten skulle ugnen vara kall, ty då måste de baka, som ha bott i huset förr. Det omfattade också ett särskilt bak av fattigbröd. Det var visserligen bättre än det bröd, som familjen använde i vardagslag, ty det bakades av siktat och icke av sammalet mjöl, men ändå något ringare i kvalitet än vörtlimpan, som utgjorde julens festliga bröd. Det skall ju vara måtta och förstånd också i givmildhet och barmhärtighet. Dagarna före jul kommo en lång rad kutiga gummor i grå långscharlar och gubbar från backstugor och småställen inne i skogarna. Somliga hämtade sin tribut: en brödkaka, ett stycke fläsk eller korv med självfallet och ordkargt lugn. Gubbarna lämnade ofta flickorna i köket ett par kvastar med fint rundtäljda skaft av furu och vippa av björnmossa eller smidigt björkris, kanske också bara en bunt spingstickor att göra upp eld med. Ty också den fattige vill göra rätt för sig. Andra framställde sin begäran i jämmerliga tonfall och utgöto sig efteråt i pinsamt överdrivna tacksägelser och välsignelser. Den sorten hade svarta stickande ögon och ofta, trots tandlöshet, trasor och förfall, ett visst något i skick och utseende.

Julaftonens fröjd hade kanske en mera dämpad ton, mera värdighet och stillhet än i andra hem. Men trots vår längtan efter julklapparna hade vi aldrig hjärta att önska en förkortning av läsningen, som omfattade både profetian och julevangeliet, eller ens av julpsalmen, som sjöngs med alla tretton verserna. Ty det var obeskrivligt högtidligt. Man dansade icke heller kring granen, utan sjöng julpsalmer. Den som tror att vår glädje därför var mindre eller svalare dömer i högsta grad i fåvitsko. Den var fastmer ofattbar stor, den sprängde i hjärtat, så att man många årtionden efteråt undrar att man kunde överleva den.

Julottan började klockan 5 och kyrkan var upplyst av talgljus, som stöptes hos kyrkvärden i Kärby. Det var en ansvarsfull men eftersökt uppgift att sitta bredvid en ljushållare. Det krävdes att man i rätta ögonblicket reste sig upp, vätte på fingrarna och avlägsnade skarnet, snabbt så att man icke brände sig, och dock

försiktigt så att ljuset icke slocknade. När julottan slutat med »Den signade dag», just som himlen började blåna i de höga imiga fönstren, vidtog en särskild fest i prästgården. Kyrkobjänningen av lägre grader var bjuden på frukost. Stampande trädde de in, anförda av ringaråldermannen, gamle Rönngren, som numera under hela året endast tjänstgjorde vid denna frukost i prästgården. Ringarens värv var maktpåliggande, en konst mer än ett yrke. Urgammal mystik, som förjagats från altaret, hade flytt upp till tornkammaren och svävade där som en aura av skräck och tjusning, i minnet förbunden med doften av beck och olja och gammalt trävirke och med bilden av storklockan i sin ställning av grova bjälkar, tung, myndig och allvarlig. Hon hade sina lynnen eller sin känning av högre makters domslut. Det hade hänt ibland när någon särskilt rik, snål och orättfärdig bonde skulle begravas att det behövts fem man för att ta upp henne fastän två annars var tillräckligt. Rönngrens svarta ögon lyste i ett skarpt kritvitt ansikte. Han var en aristokrat, ty hans farfar hade varit klockare i socknen, och dessutom en man, som hade varit med om både ett och annat. Det hade hänt att rået hade väckt honom, då han höll på att försova sig till förstgångsringningen, som julmorgonen skedde klockan tre. Men också att glosan hade lagt sig framför hans fötter och stängt vägen till kyrkan i vintermörkret. Kyrkvaktare Stolt var annars här främst i rang. I kyrkan inskränkte sig hans offentliga verksamhet till att bullra med vedinkast i kaminen under predikan. Viktigare sysslor såsom psalmnummers upphängande och håvgång utfördes av kyrkvårdarna.

Men också det naturliga årets gång utskiftade tider, arbeten och nöjen i detta som i andra lantliga hem. För de sysselsättningar på åker och äng, som betingas av årstidernas rundvandring, hade vi ett mer än platonskt intresse. Kyrkoherden brukade visserligen icke själv sitt boställe, men han hade det utarrenderat mot hälften av avkastningen. Vi hade alltså vår del i det som växte och levde. När en höstmorgon tröskverkets trivsamma muller hördes från logen angick det också oss. Snart stannade flakvagnar lastade med tunga säckar utanför vår bod och humöret hos husets

Bild 4. Bröllop i Vena prästgård. Foto från 1899.

herre steg då oftast en eller annan grad. Under klara vinterdagar öste han ofta själv sin råg på spannmålsloftet. Säden behövde ju luftas för att inte brinna ihop, men då han såg de strida kornen forsa ur träskoveln kände han nog också vad den rike känner, då han låter sitt guld glida mellan fingrarna. Ty han var bonde född och hade arbetat med jorden till sitt tjugonde år. Dalen, där prästgården låg, hade vid hans tillträde varit en vidsträckt myr med odonbuskar och starrtuvor. Han hade med otroliga ansträngningar övervunnit böndernas sega misstro och inbördes missundsamhet och fått i gång ett gemensamt utdikningsföretag. Nu var hela mossen, porsens och myggens forna rike, ett enda böljande sädesfält. Jordbruk förstod prosten och det skadade icke hans ställning i en församling av idel bönder. Det sades allmänt till hans beröm att han var hel präst och halv bonde.

Vi hade egna får och egen häst, trotjänaren Sleipner, som i sin kyrkliga tjänst tillägnat sig en butter värdighet och var lat som en gammal vaktmästare. En rymlig vagnbod var fylld av en större samling åkdon, av olika ålder och utseende. I det mörkaste hörnet stod droskan, ofantlig, urmodig, med väldiga rödlackerade hjul. Den hade en gång i förhistorisk tid förvärvats på en adlig auktion. För ett par prästgårdshästar var den även utan passagerare för tung och hade aldrig använts i vår tid. Det övernaturligas fasa och lockelse bodde under den svarta dammiga huven. Ty de äldre syskonen hade sagt, att droskan hade något med åskan att göra och det som för dem var ett gott skämt var för sexåringen en hemsk fast oförklarlig verklighet.

Prästgården var en väldig domän, omkring 1,500 tunnland, mest skog och impediment. Den hade 9 dagsverkstorp, många lägenheter och backstugor och en befolkning av 130 själar. En god del av denna arbetsstyrka var åtminstone en gång om året inkallad till tjänst. Det var vid höslättern på Stora Vena, en halv mil från prästgården. Vi bodde i Hvèna och foro till Véna, lägg märke till accenten! Kungl. Maj:t har lyckligtvis ännu icke befallt greve Bielke att stava sitt namn med ä, men han, eller kanske var det någon underlydande myndighet, har haft smaken att

genom en ukas beröva Hvena dess aristokratiska h. Vena betyder enligt språkmännens mening den sankta strandängen och namnet svarade exakt mot platsens beskaffenhet. Redan färden till Vena i skrindor, till hälften fyllda med hö, var en obeskrivlig fest. Vid framkomsten samlades skördefolket kring fågnaden, som den gången bestods av brukaren och utgjordes av en halv kaka bröd, tumstjockt bestruken med smör, ostskivor och pannkaka. Svagdricka i oransonerade mängder. Sedan roade drängarna sällskapet med »tämja stutar», »spänna kyrka» och annan lantlig sport. När återfärden anträdde låg redan fuktig och kall luft över de vida maderna och vägen hem blev underligt lång. Vagnshjulen malde tyst och sövande i den eviga, svarta ävjan.

I en prästgård levde man aldrig sitt liv i förnäm eller fattig avskildhet från världen. Den var ju på sitt sätt en medelpunkt i bygdens liv, där många trådar sammanlöpte. Besökande kommo och gingo. Sorgebud och glada nyheter inlöpte. Till prostens ämbetsrum smögo sig sent på lördagskvällen, skygga som brottslingar, bortkomna fast generat lyckliga de stackars lysningsparen. Den stora nyheten, som följande söndag skulle explodera från predikstolen, måste ju ändå först meddelas prästen. Där höllos också många och långa samtal, vilkas innehåll man endast kunde ana genom ett särskilt allvarsdrag i husfaderns ansikte eller genom halvhöga samtal mellan far och mor, av vilka barnen, som alltid, uppsnappade mer än avsett och lämpligt var.

Gästfrihet utövades så långt möjligt mot alla församlingsbor, men det var husfaderns grundsats att prästen i en landsförsamling först och främst måste vara böndernas präst. Bland dem hade han ju sina trognaste åhörare och sina pålitligaste vänner. Han, som stammade från generationer av allmogemän, som varit åttingsbönder i Äpplehult och frälsearrendatorer på Kapela lillgård, förstod också i grund konsten att umgås med bönder. Eller rättare sagt, det var hos honom mera natur än konst. Där han var med, på bröllop, läsmöten eller körsbärskalas, samlades alltid en tät krets av lyssnare kring hans plats, skrattsalvorna dånade och det gick urgemytligt till. För den som själv vuxit

upp bland allmogen är det i regeln påfrestande att höra stadsbarnets och stockholmarens försök att träffa den lantliga umgängestonen. Inte därför att han uttrycker sig för fint, för bildat och obegripligt, utan oftare därför att han lägger sig till med en konstlad enkelhet och folklighet, som verkar grotesk i sin tillgjordhet och falskhet. Han underskattar bondens taktkänsla och intelligens. Ty bonden är minst lika skarp människokännare som stadsbon och har ett säkert öra för de falska tonfallen, och han är icke så dum, att man behöver skruva ner sin intellektuella nivå eller översätta sina tankar till något självgjort folkspråk, för att han skall begripa dem.

Vissa bjudningar återkommo årligen på bestämda tider. Kyrko- och skolrådet åt alltid frukost i prästgården de dagar ordinarie kyrkostämman hölls. Kommunens höga förtroendemän hade nog en annan och för att säga sanningen mindre imponerande typ än den jag senare skulle lära känna i Uppland. En uppländsk kyrkvärd mottar sitt kall som ett uppdrag för livet. Här i Småland hade ingen suttit särdeles länge på ärones säte förrän han kände sig uttittad av oroliga och missundsamma expektanter. Det är möjligt att smålänningarna inte heller hade samma stränga och nästan osjälviska samfundsanda som upplänningarna. Rådsledamöterna ansågo som sin förnämsta uppgift att hålla tummen på socknens pung. Det var på den tiden en skollärare avlönades med 600 kronor om året förutom bostad och kofoder. Vid ett tillfälle diskuterades i timmar om man borde tapetsera skollärorens rum, som prosten ville, eller vitlimma och prickstänka med kimrök och rödfärg, som sparsamhetspartiet önskade.

Långt in i nyaste tid hade ju prästerna på gammaltestamentligt vis lyft sin tionde av markens frukt och hjordarnas avkomma. Den tiden var nu förbi och därmed de gamla pittoreska tiondeuppbörderna, som konsten förevigat. Men även sedan alla avgälder omräknats i pengar ville prosten icke lyfta sitt arvode som en vanlig löntagare. Uppbörden av prästlönen ägde därför rum i prästgården och prosten bestod därvid förtäring, enkel men substantiell: bröd, smör och ost, kokt fläsk och inlagd sill, svagdricka och kaffe. Den bjöds i gamla prästgårdsbyggningen,

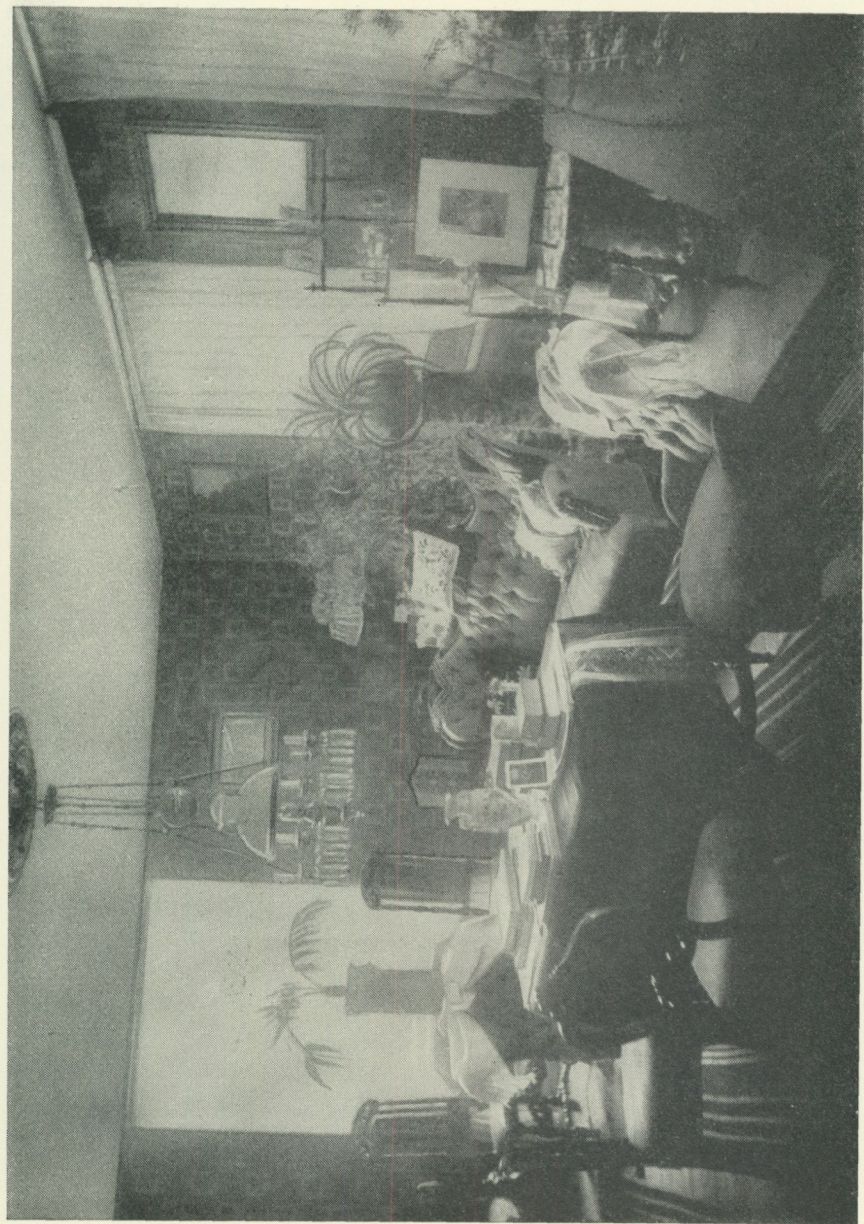

Bild 5. Förmaket i Vena prästgård. Foto från författarens barndomsår omkring 1890.

vars storstuga hade en väldig öppen spis med ugnshylla. På bänkarna kring salens väggar gonade sig mången långväga avgäldsgivare halva dagen och erlade sedan sin skatt med jämförelsevis lätt hjärta. Det gällde framförallt lägenhetsägare och backstugusittare vilka om de icke tillhörde den kategori, som i församlingsboken betecknades som »utfattiga», betalade 25 öre, vilket belopp de i lyckliga fall kunde äta in på uppbördsmötet.

En rest av något gammalt påskoffer var väl seden att årets läsborna skulle skänka prästen ägg till påsk: en kull, d. v. s. 12 stycken, eller en halv efter råd och lägenhet. Som konfirmanderna voro bortåt hundratalet bör det ha blivit ett ståtligt förråd. För mitt minne står särskilt den underbara samling av korgar i alla former, fasoner och flätningssätt, som samlades på farstubron medan barnen drucko kaffe inne i prästgården. Det skulle troligen ha varit något för en etnografisk expert. De flesta voro flätade av enrötter som måste uppsökas på avlägsna lokaler, ty endast i ett visst slag av djup sandmo växte enarnas rötter tillräckligt långa och raka.

En fast institution var också ostmötet eller ystet. Någon gång i juli eller augusti månad tillkännagavs genom skvallerposten, att de bondhustrur, som så ville, på bestämd dag kunde infinna sig i prästgården, lämna sina mjölkflaskor i brygghuset och sedan intaga middag i storstugan i gammelbyggningen. Vid ett av dessa ostmöten i början av 80-talet serverades för första gången en ny läckerhet, som hette anjovis. Den måtte icke ha tilltalat bondhustrurnas ofördärvade smak, ty efteråt fann man bakom den stora långsoffan, som farfar snickrat, 6 stycken undansmusslade anjovisar. I brygghuset, som liknade ett ångande häxkök, tillverkade Anna-Lisa, med en här av biträden, sköna ostar av den inlevererade mjölken. Nej inte av all mjölk. Mull-Saras trekannekruka sattes omärkligt åt sidan. Dess innehåll fick inte blandas med annan mjölk, ty med den stod det kanske inte rätt till. Pojkarna i Främsteby kallade hennes ost för spirtussost. Jag frågade en invigd, vad en spirtuss kunde vara och fick veta att det var en locke, d. v. s. en spindel, i en ask, genom vilken man kunde trolla till sig nästans egendom. En spiritus familiaris alltså.

Jag borde ju också säga några ord om det andliga liv, som leddes i denna enkla omgivning. Då dröjer min tanke särskilt vid min fars bibliotek. Helt naturligt, ty jag hade redan som tioåring det enastående och avundade privilegiet att efter behag få sitta bland min fars böcker. Det var verkligen ett icke föraktligt bokförråd. Till en del bestod det av nyare verk, mest i kyrkohistoria och praktisk teologi, de flesta inköpta under min fars komministertid på besparingar av en lön, som enligt regleringen uppgick till 1,200 kronor. Återstoden utgjordes av äldre böcker, auktionsförvärv och gåvor, särskilt en stor samling, som tillhört den lärde prosten Anders-Jan Pettersson i Rök. Bland dem funnos de verk, som intresserade mig mest, fastän det ju skulle dröja åtskilliga år, innan jag kunde tolka de tyska och latinska titlarnas gåtor. Prosten läste nästan varje dag en stund i sina kyrkohistoriska verk och höll sin teologiska bildning väl vid makt.

Vitterheten var icke allt för rikligt representerad. Men klassikerna läste man och kunde dem delvis utantill. I familjekretsen fördes ofta litterära diskussioner om olika författares rang. Min mor hyllade Runebergs rättframma och flärdlösa realism, min far, som var livlig och fantasibegåvad, tilltalades mer av Tegnérns retorik. Han hade studerat i Lund och kunde berätta Tegnérhistorier i vilka han härmade den egendomliga näston, som lär ha varit karakteristisk för skalden. I Lund hade traditionen om den väldige varit levande ännu vid slutet av 50-talet. Den decemberdag då Vårt land bragte referaten från Svenska akademins högtidsdag var en viktig dag i min fars ögon. De framlagda proven på den ärevördiga institutionens snille och smak läste han då gärna högt för sin familj.

Tidningen Vårt land var för övrigt husets orakel i både politiska och litterära frågor. Det som stod tryckt i Vårt land var för oss Sanningen, varken mer eller mindre, kanske bestridd, anfäktad, förföljd, men självklar och till slut segerrik. Jag minns hur jag ännu som gymnasist läste en frejdig artikel av Heuman, riktad mot Schücks nyss utgivna arbete om den israelitiska litteraturen. Jag kände verkligen medlidande med professor Schück

och undrade hur han skulle kunna bära att ha blivit så nedgjord av hovpredikanten Heuman. Genom Vårt land var det C. D. af Wirséns litterära smak, som kom att härska i prästhusen eller kanske var det prästhusen, som bestämde Wirséns smak. I litterära frågor började jag som gymnasist i all stillhet frondera. Jag glömmer icke när jag i nedre sjunde under julferierna höll på att stava mig igenom Goethes Wahlverwandschaften och kallades ner från mitt rum för att i familjekretsen höra en bok av Runa läsas högt. Att vara litterär gymnasist och få offra Goethe för Runa! Min far var en avgjort generös natur. Men han tålde icke att någon av oss drog sig undan i surmulen eller viktig isolering. Då var hans lösen, godlynt men mycket bestämt: Ingen separatism!

Men det tvång som utövades var ett mildt ok. Det skadade ingen, det framkallade inga hämningar eller komplex. Blott en djup tacksamhet som aldrig rätt kan uttryckas och dessvärre icke heller återgäldas till ett nytt släkte.

PERUKER OCH HÅRTOURER

UR HERRFRISYRENS HISTORIA I SVERIGE

av Gunnel Hazelius-Berg

Peruke Makare Embetet tillkommer att handla med Håar, Giöra Peruquer af allehanda Slag och Sorter, jämbwähl Turer, Pantourer, Brude och Håar Mössor.» Så lyder första paragrafen i Embets skrålet för Perukmakare i Stockholm år 1711 (Meddelanden från Nordiska museet 1897). Från 1690 finnes dock en sigillstamp av järn bevarad som tydligt bär vittne om att skrålet funnits till redan tidigare, bild 4. I skråordningen från 1711 bestämmes att »alla upstädes mästare» som ej ha egna privilegier skola sortera under Stockholms skrå. Vid denna tidpunkt kan man alltså räkna med perukmakare i åtskilliga städer, men troligen ej så många skrán. Göteborg hade dock skråordning redan 1702, varför de kringliggande städernas perukmakare räknades att höra dit. I Vänersborg fanns 1775 en mästare, som dock aldrig hade eget skrå utan lydde under Göteborg. Uppsala hade ämbete på 1700-talets mitt, Linköping 1775, även Växjö och Västerås hade egna skrán (Cedergren, Ur Vänersborgs stads hävder, sid. 377; handlingar i Nordiska museets skråarkiv).

Bruket av löshår är i Sverige mycket gammalt. På 1500-talets slut använde damerna t. ex. lösa valkar under framhåret. Då det blev modernt med löst hängande hår på 1630-talet började man även att dryga ut det egna håret och använde sig då av hårtourer, band med påsytt hår, vilka knötos in i det egna håret. Men annars använde man sig av hårhuvor; redan på 1640-talet ha vi en dylik beskrivning: »en qwinnfolks hufwudbonad som räckte nedher på axlarna, slöja och håårhufva» (Lexicon Lincopense). Detta

Bild 1. 1660-talets stela peruk. Presidenten K. Barnekow, detalj från epitafium i Vittskövle. Foto Svenska porträttarkivet.

hängande hår krusades med hårsax eller hårfjäder, d. v. s. tång, sidolockarna kallades kornetter. Hårhuvan tillverkades på ungefär samma sätt som hårtouren genom att några hårstrån i taget fastsyddes direkt på underlaget. Dessa hårhuvor buros av det franska hovet redan 1626, efter det att Ludvig XIII blivit skallig och lagt sig till med löshår. Det är dock först med det nya tillverknings sätt, som kännetecknar peruken, man kan tala om ett verkligt perukmod. Till själva fabrikationen återkomma vi senare. Vem som gjorde denna nya uppfinning vet man ej, ej heller när den gjordes, men perukerna blevo allt vanligare fram emot 1600-talets mitt. Det franska hovet föregick som vanligt och dikterade moderna. Perukmakarna i Paris fingo sina privilegier 1665, 40 blevo mästare för hovets behov och 200 för staden Paris. Dessa siffror säga ju åtskilligt om huru utbredd hantverket var

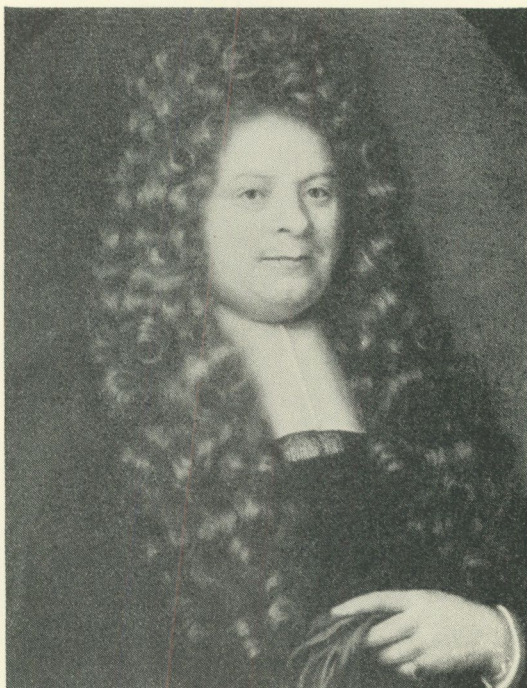

Bild 2. 1680-talets »spanska» peruk. Rådman Erik Roy i Stockholm, porträtt av Martin Meytens d. ä.

redan då. I London blev perukmodet mera vanligt först på 1660-talet och Sverige följde med ungefär samtidigt. Att enstaka adelsmän dock långt tidigare ståtade med peruk ser man av porträttet av fältmarskalken Lorentz von der Linde och hans officerare, troligen målat redan 1649. Här bär han själv peruk, medan de flesta officerarna ha det egna håret utslaget över axlarna (porträttet avbildat av Sigurd Wallin i Svenska kulturbilder, ny följd, I, sid. 172). På 1650-talet hittar man peruken på några enstaka porträtt, tio år senare är den redan rätt allmän. På ett skråskrin i Nordiska museet finnas inläggningar, vilka framställa ett par gesäller i eleganta peruker. Skrinet är daterat 1656 och visar att dessa hantverkare genom sina gesällvandringar nog följde med modet i stora världen (skrinet avbildat av Sigurd Wallin i Möbler från svenska herremanshem I, bild 104).

Ej heller prästerskapet underlät att följa modets växlingar, i Frankrike hade abbé La Rivière varit den förste prelat som mässat i peruk. Detta väckte ett våldsamt uppseende och gav genljud i hela Mellaneuropa. Det gav även upphov till många giftiga pamfletter mot prästernas peruker. I Sverige fann sig kyrkomötet 1664 föranlätet att helt förbjuda långt hår, peruker och kalotter, men detta båtade föga, ty 1669 måste man ytterligare påminna och stadfästa detta beslut. (Vid ett tal i prästeståndet av Uno von Troil 1778, där svenska dräkten anbefalldes, göres även en rolig historisk översikt över bruket av peruk. Manuskript i Kungl. bibl., jämför Sv. mem. och brev I, sid. 172.)

De första perukerna voro mycket stora, täckte hela huvudet och hängde ned i tre delar, en på ryggen och en mindre över varje axel, bild 1.¹ Dessa peruker voro ofta enormt tunga och mycket varma. Man rakade därför hjässan och lät sedan perukmakaren sköta frisyren på egen hand (Troels Lund, Köpenhamn 1929—1931, del 4, sid. 98). På natten hade man nattmössa och på dagen växlade man med olika peruker vid olika tillfällen. Ludvig XIV hade en särskild för jakt, en för förmiddagsmottagningar etc. (Piton, *Le costume civil*, sid. 249). Det underliga är att peruken vann anhängare just därför att den sades vara så praktisk. Man slapp att själv vara med om den tidsödande frisyren. Och inte minst om obehaget att hålla sitt eget hår något så när rent och fritt från ohyra. Engelsmannen Pepys dagbok upplyser oss om sina besvär 1662: »Fick Sarah kamma mitt huvud rent, vilket jag fann vara så orent av puder och andra bekymmer att jag beslöt att försöka hålla huvudet torrt utan puder» (London Museum, *Catalogues*, nr 5, sid. 51). Perukerna gjordes tunnare med linnefoder för sommaren och med tjockt ylle för vintern. En sådan vinterperuk kunde väga ungefär ett kilo. Helt naturligt

¹ Viktiga uppgifter om peruker och perukstillverkning finner man bland annat i Krünitz, *Encyklopädie*; Hallen, *Werkstätte der heutigen Künste*, 1761; *Werkstätte und Handwerke*, Wien 1789; *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences*. — Den allmänna utvecklingen i Europa är givetvis skildrad i gängse dräkthistoriska arbeten. Framställningen av de svenska förhållandena i denna uppsats bygger i första hand på en genomgång av porträttmaterial.

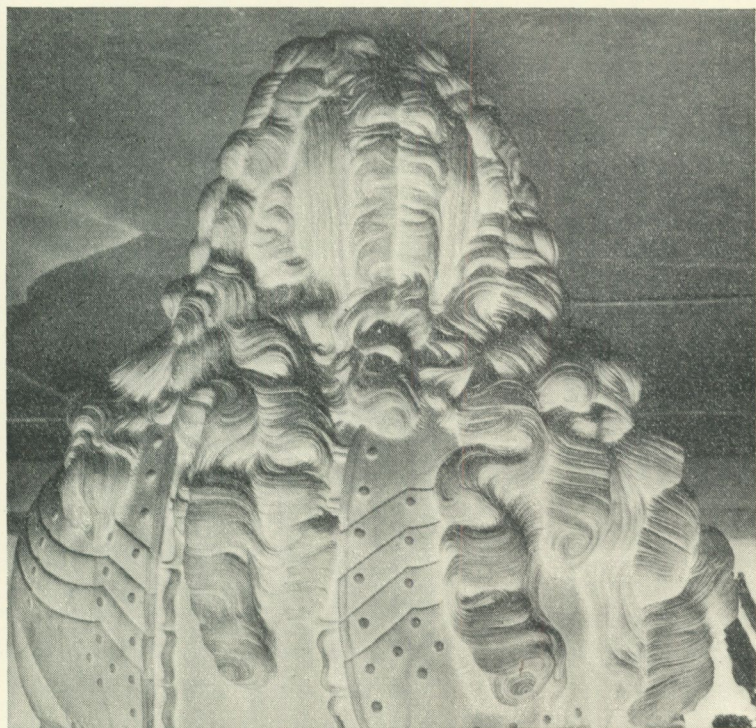

Bild 3. Quarré-peruk med den karakteristiska dubbellocken över den slätkammade nacken. Byst i Vingåkers kyrka av fältmarskalken J. J. Haster, död 1695.

Bild 4. »Stockholms perukmakares embets sigill.
A 1690.» Nordiska museet 105,194.

fick hatten ej mera någon annan funktion än att skydda peruken mot regn, vid alla andra tillfällen bars den under armen. Detta blev så mycket mera nödvändigt, när man pudrade peruken och då riskerade att få en rand efter hatten i nacken. Under reformsträvandena vid diskussionen om svenska dräkten säger en anonym författare i Samtal om nya Kläde-drägten: »Om det blott blifwer mode, at på Hofwet wisa en Nacke, hwarpå synes en swart rand efter Hatten; så skal ingen mera gå Hatt-lös.» För Tersmeden liksom för andra blev utvägen i stället denna: »Jag klädde mig efter befallning och for med hyrvagn — — — att ej chiffonera min koaffyr» (Memoarer I, sid. 75). Om man ville vara välklädd fick man alltså många gånger riskera sin fina peruk. Det kunde ha sina vådor att resa på middagsbjudning: »Det var riktigt farligt i slupen, vågorna slogo över oupphörligt och regn och hagel störtade ned. Kappan fick han lov att hänga upp till torkning och peruken måste han låta locka om», berättar den unge arkitekten Simon Louis Du Ry i sina brev från Stockholm (S:t Eriks årsbok 1927, sid. 14). På resor användes stundom peruker av getull, de blevo till följd av materialet smålockiga och med varje lock nedsydd, d. v. s. fastsydd i båda ändar. Dessa peruker kunde alltså aldrig kmmas om utan lockarna voro oföränderliga. Dessa ullperuker ansågos dock enklare och kommo ur bruk redan på 1600-talet. Det förekom även andra material vid peruk-tillverkningen: tagel, mässingstråd, glas och silkestråd, »qwirn».

Från den mera stela peruktypen på 1600-talets mitt övergick man till en som skulle så mycket som möjligt imitera den naturliga lockigheten. Dessa »spanska» peruker hade ett enormt svall av lockar, som räckte ned till midjan, bild 2. De voro säkerligen krävande att bära och någon har sagt att de voro kopparstickarnas sanna martyrium. Jämsides med dessa spanska peruker hade man quarré-peruken, som med stor konstskicklighet hade lockarna upplagda med den strängaste regelbundenhet. Denna peruk var synnerligen exklusiv, men vi ha ett gott exempel på den i J. J. Hastfers byst, bild 3. Samtidigt med att damerna lade sig till med fontangen, den jättelika håruppbyggnad, som var mod under 1600-talets sista och 1700-talets första decennium, växte

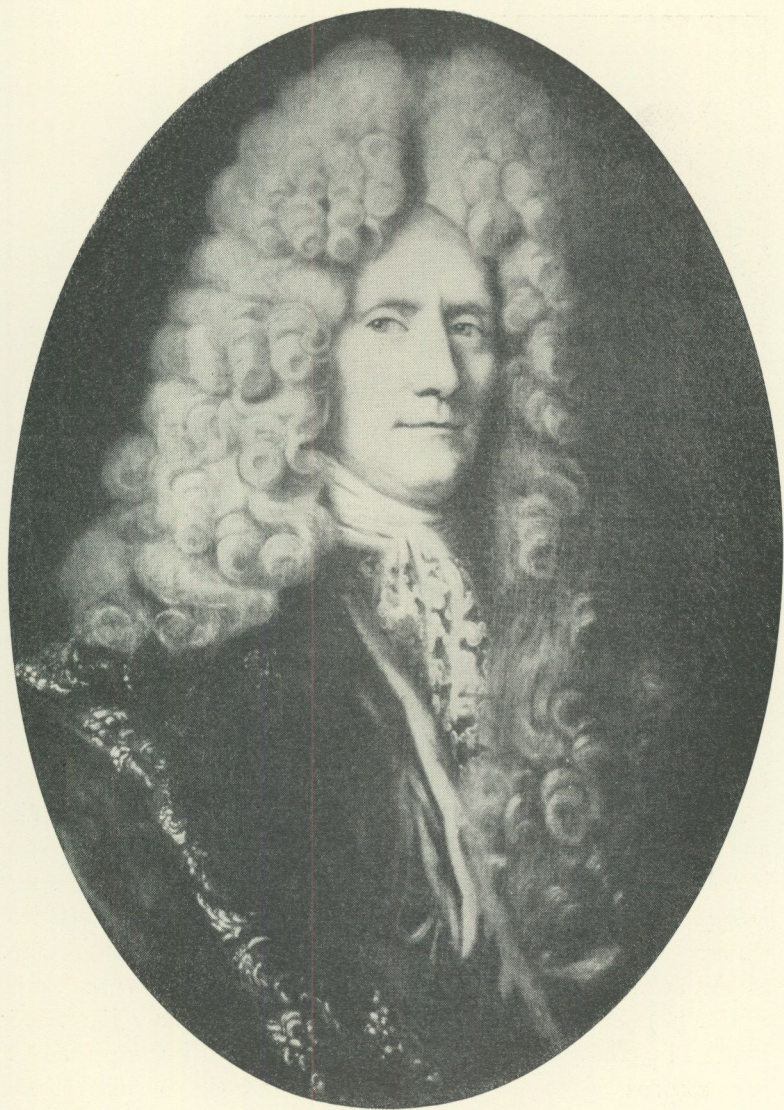

Bild 5. Den höga allongeperuken. Presidenten friherre Johan Rosenhane.
Oljemålning av David von Krafft omkring 1700.

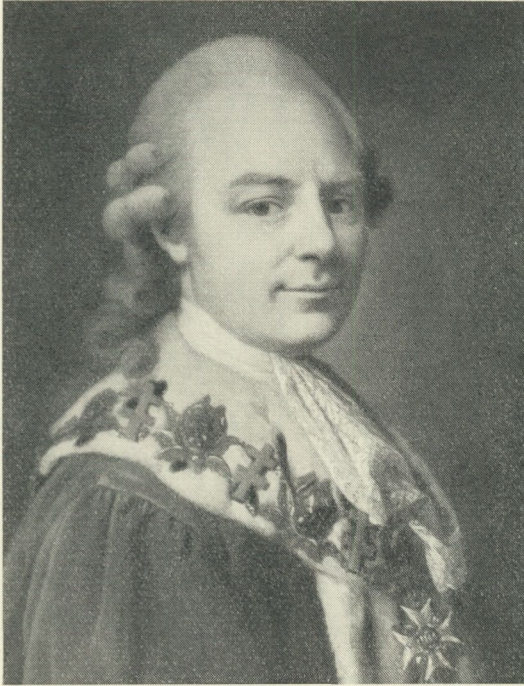

Bild 6. Serafimerperuk, buren 1785 av riksrådet greve Gustav Filip Creutz. Oljemålning av P. Kraft d. ä. Foto Svenska porträttarkivet.

även herrperuken i höjden och lockarna tornade sig högt över hjässan, bild 5. »Emedan de förnämre nu fram i pannan bruka att frisera håret, som de kalla, eller göra knorlugt, att wara lika en Björn», säger Rudbeck (Atland 3, sid. 617). Den ovanligt länge Tersmeden berättar stolt, att då han »räckte öfver riksrådets (Sparre) höga peruk, skrattade konungen hjärteligen och sade, att det är mera differens i längd, än hans majestät trott» (anf. arb. I, sid. 76). Det är lustigt att se hur man sedan låter håret över hjässan ligga slätt och får liksom en djup kil in i de uppstående hårmassorna (på 1720-talet). Den fria spanska peruken levde kvar in emot 1740-talet, men hade då hunnit få många konkurrenter. Äldst av dessa är knutperuken, där man för att hålla ihop de lösa hårmassorna gjorde ordentliga knutar på de hängande lockarna. Detta ser man i Sverige på porträtt från 1710- till 1730-

Bild 7. Tidig form av traubenperuk, 1730-talet. Pålige kammarherren greve Nils Bielke. Oljemålning. Foto Svenska porträttarkivet.

talen. Men även denna peruk var naturligtvis hindersam för rörelserna och den följdes av den s. k. traubenperuken, som med ett stort hårband hopknöts i nacken, bild 7. Detta mod hör intimt samman med rokokon i Sverige. Det var både elegant och graciöst och man kunde till synes helt vårdslöst kasta fram en hårslinga över axeln. Oftast lät man då även det svarta hårbandet gå fram runt halsen under halsduken. Oändligt många av de eleganta rokokokavaljererna läto porträttera sig med denna frisyr. Vid de mest högtidliga tillfällena i livet levde dock de äldre perukmoderna kvar i modifierad form.

Som ett slags officiell uniform använd av rådsherrar och serafimerriddare hela århundradet igenom förekom en särskild serafimerperuk. Den är lätt igenkännlig på porträtt, bild 6, och den bars ännu 1807 av Axel von Fersen, när K. F. von Breda avkonter-

Bild 8. Stussperuk av tagel och hår med vadderad stomme. Nordiska museet 104,895.

fejade honom. Serafimerperuk är även känd som en samtida benämning, sålunda omtalas att perukmakargesällen Wallman hade förfärdigat en serafimerperuk som mästestycke, vilken hans skrå 1771 vägrade att godkänna. I ett svar på Patriotiska sällskapetets fråga om en svensk klädedräkt heter det också: »För min tid vet jag ock ej mer än et enda Originelt: Jag menar de så kallade Half-Seraphimare, dem någre af Högvördige Ståndet för en tid tillbaka lagt sig til.» Serafimerperuken bestod av i nacken löst nedhängande lockar av olika längd, medan sidhåret mera följde modets växlingar. Bar man sitt eget hår fick man taga till hårtouren för att hjälpa upp lockarna. En med serafimerperuken överensstämmande hårklädsel kunde även förekomma vid särskilt solenna tillfällen. Så hade hovkavaljererna och hovdamerna vid Gustav III:s förmälning ej ändrat sin vanliga klädedräkt

Bild 9. Halvperuk i två delar, buren av sjökaptens Matts Holmers. Nordiska museet (deposition från Marinmuseum).

mer än att de förstnämnda buro utslaget hår, *queu de renard*, och de sistnämnda brudlockar till sina robes de courtes (Sv. mem. och brev II, sid. 33). En liknande hårfrisyr bars även när man klädde sig till brudgum och Carl Tersmeden skriver härom följande: »Kl. 10 kom min frisör med den nya brudgumsgrannlåten af en *Queu de Renard*, brukligt endast vid detta tillfälle för en officer. Den bestod af ett svart brett band, hvarpå hårbuklor voro fästade, som räckte midt på ryggen och kostade med en svart *cocarde* 8 plåtar. För friseringen som brudgumme fick han 4 plåtar och gjorde det ganska bra» (anf. arb. IV, sid. 106).

Samtidigt med dessa större och mera eleganta perukformer användes under 1600-talets senaste år och under förra hälften av 1700-talet en rundskuren hellockad peruk, på tyska kallad *Stussperuk*. Denna peruk räckte i allmänhet ner till axeln och var lika

lång runt om. Den användes till res- och vardagsbruk av de förnämre men var under 1700-talets mitt en mera allmän borgerlig peruk, jämför bild 8 och 9. Längst levde den kvar hos prästeståndet och försvann här först mot 1780-talets slut. De präster som använde sig av sitt eget hår buro i stället alltid kalott. Denna kalott finner man använd under hela den omtalade perioden och den upptas senare även av de präster som bortlade peruken. Från 1789 års riksdag berättas, att åtskilliga av ståndet uppträdde med kalott, och sedan slog detta nya mod helt igenom (P. Tham, Anteckningar, 1796—1797, sid. 5). Stussperuken ändrades mycket litet med åren, men man kan dock ganska lätt särskilja den som användes under rokokotiden och senare. På denna liksom på övriga peruker blev nämligen hårfästet mera markerat och flikarna vid tinningarna allt djupare.

Under hertigens av Orléans regering framkom ett nytt hårmod, peruk à la régence. Det är föregångaren till den senare så vanliga pungperuken. Denna omtalas redan 1716 i Mellaneuropa, men blev först modern på 1720-talets sista år i London och tydligen vid samma tid i Sverige, ty redan 1731 förbjuder en överflödsförordning import av färdiga hårpungar, medan de som förfärdigades i landet fortfarande voro tillåtna. I Den svenska sprätthöken kan man 1737 läsa, hur fröken Sophia förbjuder greve Hurtig att »låta rese-wåtsäcken ligga bakpå uppå wagnen» — — — och ej binda den »bak uti sitt hår, eller sin peruque» (Svenska Sprätthöken, 1740, sid. 108). Dessa pungperuker förfärdigades som vanliga korta peruker men hade inga hängande lockar utan i stället en synlig ögla av monteringsbandet i nacken, se bild 10. På denna knöts sedan en pung, gjord av sidentyg eller något annat material och stoppad samt med en stor knuten rosett upptill. Meningen var naturligtvis från början att knyta in och därigenom skydda de hängande lockarna i en tygpåse, men denna påse blev snart självändamål. Modet varierade sedan med korta eller långa påsar, breda eller smala. Vanligast var emellertid att de voro svarta till färgen. Som jämförelse kan nämnas att en pungperuk på 1760-talet kostade 36 rdr banco, medan en stor peruk kostade omkring 60 rdr (räkningar i Nordiska museets

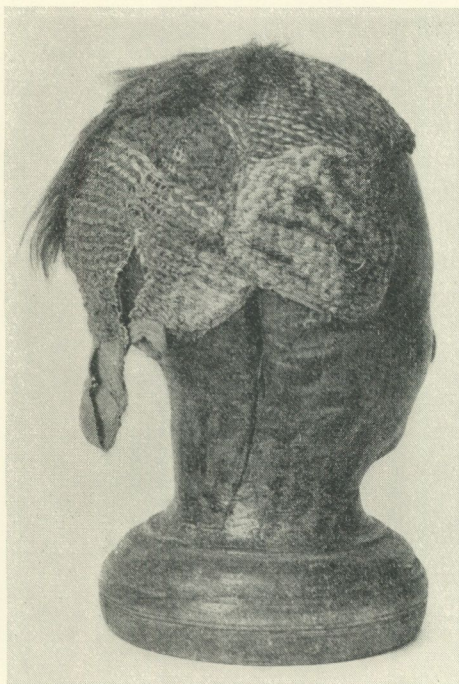

Bild 10. Pungperuk visande fastsyningen av tresserna. I nacken bandögla för pungen. Funnen i fyllningen i ett hus tillhörande Katarina prästgård, Stockholm. Nordiska museet 185,785.

skråarkiv). Pungperuken blev mer och mer vanlig efter 1700-talets mitt och var sedan den peruktyp, som levde kvar längst av alla, ända in emot 1810. Den hade emellertid en allvarlig konkurrent och det var piskperuken, som med sin av band hårt omlindade och dolda hängande hårlock ju var både bekväm och praktisk. När Linné skulle göra sin lapska resa 1732 tog han alltså på sig sin piskperuk (*Iter lapponicum*, ed. Fries, sid. 5). I Svenska sprätthöken varnas även för att låna kuskens piska och hänga den i nacken (anf. arb., sid. 108). Från den tiden var piskperuken lika vanlig som pungperuken, jämför bild 11—13. Om man vill få en god översikt av de olika hårmodernas inbördes gradering kan man lyssna till Samuel Ödmann, när han i sina berömda hågkomster talar om djäknarna i Växjö. »Till 1760 buro alla hängande hår såsom allmogen, men vid den tiden begynte en

och annan abiturient klippa sig en tupé, därtill lades snart lockar vid öronen och kort därpå hårpiskor. Det förstår sig, att denna yppighet höll sig inom gymnasii område. Dessa hårpiskor tåldes av lektorerna, såsom en förberedelse till akademiska hårpungar. De bestodo först av två runda, hårt hopvridna tåtar, sedan av tre flata och lösa flåtor, men övergingo omsider till stångpiskor, som höljdes med band. Allt detta fördrogs, men omkring 1767 började man sätta en liten kokard på piskan och kläda den med sidenband. Då kunde ej själva biskopen Osander längre vara tyst åskådare av tidens fördärv, utan höll vid 1767 års examen ett vidlyftigt strafftal om högfärd in genere och högfärd in specie med dess fördelningar och följder. Det hade sin verkan och stångpiskorna ströko segel» (Hågkomster och minnen, 1924, sid. 65 och följ.).

Stångpiskan var alltså den enklaste typen av peruker eller hårmod, den blev också militärens speciella kännetecken. Det finns ingående föreskrifter och förordningar om hur soldaterna skulle låta håret växa och noga skydda det under mössan, när de voro hemma på torpen. På mötena däremot skulle de medföra svarta band och noga sno dessa om håret till en piska av en alns längd styvad med ståltråd. De som ej hade eget hår skulle inköpa en lös hårpiska eller blånor att dryga ut håret med. Till stångpiskan hade man då sidolockar, vilka höllos i läge genom inträdda blyskivor. Den färdiga frisyren pudrades sedan med vitt pudrer, sittgelb. Även pudret var soldaten skyldig att själv hålla sig med. Före de stora paraderna började friseringen av manskapet ofta på kvällen dagen innan, för att man skulle hinna med alla. Och ve den soldat som inte sedan satt stilla och tänkte på att noga akta sin frisyra (G. Björlin, Bilder ur Sveriges krigshistoria I, sid. 81 och följ.).

På 1700-talets mitt började man att rulla upp det hängande sidohåret till lockar som helt eller delvis visade örat. Vanligast var kanske en lock över varje öra, men det var även mycket brukligt med två, och stundom finner man både tre och fyra lockar. Man kan här ej tala om någon bestämd tid, när det ena eller andra var modernt, alla typerna förekomma under 1700-talets

Bild 11—12. Hårpiska och hårpung. — 11. Landshövdingen C. J. Ekeblad. Silhuettmålning av P. Heckens 1791. Nordiska museet 15,077. — 12. Hovjunkare Otto Wallencreutz, död 1805. Silhuet i Nordiska museet 82,584.

Bild 13. Lös nacklock med hårpung. Troligen använd av bruksrådet Jakob Ramsell på Ferna bruk, död 1804. Deposition av grevinnan Eva af Ugglas i Göteborgs museum.

senare hälft. Dessa sidolockar kallades även duvovingar och förekomma till trauben-, pung- och piskperuker. De mera outrerade modenyckerna voro av kortare varaktighet. På 1760-talet var t. ex. peruken alldeles slätkamrad på bakhuvudet med en lock tvärs över hjässan och sidolockar. Då klagade Tessin över de nya moderna: »Förr bar man sina ansikten som Gud och naturen oss dem givit. Nu förlängas de genom höga frontispicer, under vilka små gossehuvuden framtitta; och i fall man i nacken målar ett ansikte, har det samma coiffure som det rätta, så att man svårligen vet vilkendera som är avuga och rätsida på en ung cavalier» (Leijonhufvud i *Fataburen* 1931, sid. 30). Tio år senare hade man små lockar över hela huvudet liggande i olika riktningar, detta hårmod kallades för pudelkamning eller också »franska apor». Ungefär samtidigt förekom även vergette, då man stubbade håret och klippte det mycket kort i benan; detta korta hår var okrusat. När lockarna lågo tvärs över huvudet i sammanhängande rader kallades de för kedjelockar, dessa lockar fästes ofta med hårnålar och därvidlag voro nog både herrar och damer lika väl begåvade. Till svenska dräkten kom i bruk en bred dubbelvikt håruppläggning, en »catogan», som redan tidigare under århundradets första hälft varit på modet.

Tillverkningen av en peruk var högst omständlig och tidsödande. Man började med att fästa monteringsbandet runt monteringsstocken, vilken senare hade exakt samma storlek som beställarens huvud. Bandet markerade hårfästet och var fästet för ett knutet nät, som spändes hårt över hjässan. På detta nät syddes sedan fodret fast. Detta kunde då vara antingen av linne eller ylle. På denna stomme fästes sedan de ofta 20 alnar långa tresser, som bildade den egentliga peruken. Tresseringen utfördes av lärlingen, som ju hade de minsta och smidigaste fingrarna. Mellan ett par fasta träpinnar spändes tre silketrådar, vilka sedan tvinnades runt, samtidigt som tre till fem hårstrån infördes och fästes, så att man fick en sammanhängande lång »frans», innehållande materialet till en hel peruk, bild 17. Man använde sig av ett invecklat schema, i vilket noga fanns uträknat hårets längd på de olika delarna av huvudet, och när man tresserade, tog man den

Bild 14. Peruk med enkla sidolockar. Från grav i Kungälv's kyrka.
Foto Stig Roth.

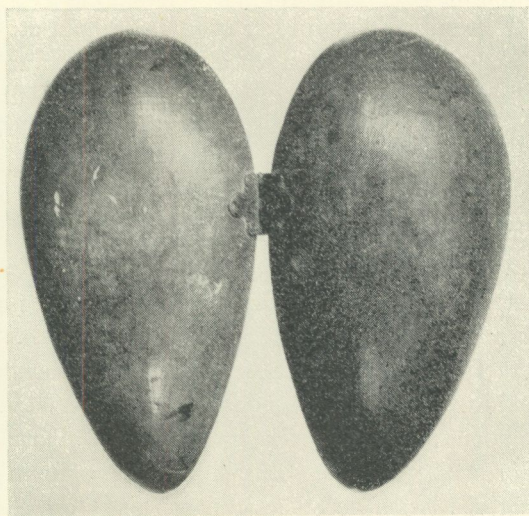

Bild 15. Perukfodral
av ek med graverat
gångjärn med årtallet
1745. Nordiska mu-
seet 54,838.

ena lilla färdiggjorda hårdockan efter den andra, alla med bestämt antal hår av lika längd. Gesällen utförde det förberedande arbetet med håret. Han rengjorde det inkomna materialet, kardade det och redde ut det samt fördelade det på olika längder. Håret rullades sedan hårt på små tråpinnar, en liten docka av samma längd på varje friserpinne. Dessa knötos om och kokades i ånga. Detta förfaringssätt var dock ej tillräckligt för att göra lockarna kraftiga, utan man band ihop alla friserpinnar med hår i olika längd, avsedda för en och samma peruk i ett tygstycke. Detta paket lämnades till en bagarmästare, som hade privilegium att baka perukhåret. Han gjorde en enkel deg runt hela knyten och detta fick sedan baka i ugn. Degen var då ett skydd för håret, blev denna ej bränd tog ej heller håret någon skada. Detta förfaringssätt kunde även användas med en gammal peruk, vars lockar då rullades upp på friserpinnar före bakningen. Man fick dock vara mycket försiktig, så att ej en färdigsydd peruk krympte efter denna kraftiga upphettning. Den spändes följaktligen ut på en perukstock, innan den fick svalna. Den långa tressen med de hängande hårlockarna syddes på stommen på perukstocken av mäter själv och sedan behövde man endast kamma och justera lockarna.

Till en verkligt fin peruk räknade man att två människors hår gick åt och anskaffningen av råmaterialet var därför av stor vikt. I Sverige hade perukmakarskrået rätt till all hårhandel och utskickade själv uppköperskor på landsbygden, i Tyskland däremot låg all hårhandel i judarnas händer och håret såldes på marknader. Den svenska centraliseringen till skrået var tydligen fördelaktig för perukmakarna. Det finns åtskilliga av skråets anhänganden om pass för dylika uppköperskor bevarade och i dessa heter det »pass för hustru så och så och dess piga». En enda gång är anhållan utfärdad på »ofärdige mannen». Dessa resor varade ofta fyra månader och företogs för Stockholms perukmakares räkning i Bergslagen och Roslagen men även i Västergötland, Småland, Dalarna, Hälsingland och Värmland (handlingar i Nordiska museets skråarkiv). Skrået förvaltade det inkomna materialet och de olika mästarna fingo anmäla sig i tur och ord-

Bild 16. Interiör av en fransk perukmakareverkstad, där även en barberare är sysselsatt. Efter Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences.

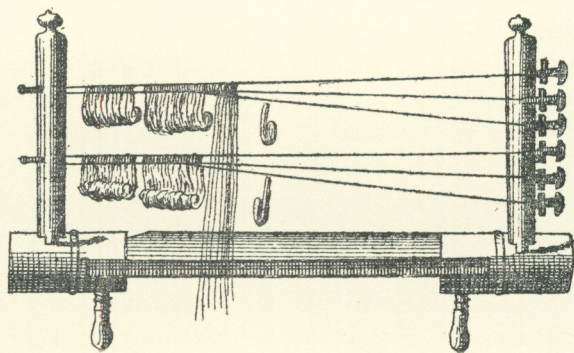

Bild 17. Treseringsmaskin. Efter Krünitz Encyclopädie, del 108.

ning, när de behövde köpa hår. Hela denna organisation reglerades även i privilegiebrevet för Stockholm. Vi ha säkerligen här hemma varit förskonade från de risker som i andra länder funnos att få dåligt material, t. ex. dött hår klippt av lik eller pestsmittat hår. I London frågade sig Pepys vad modet skulle bli då pesten gick i Westminster 1765 (Lond. Mus. Cat. 5, sid. 51). I allmänhet ansågs kvinnohår bäst, därför att det suttit under mössan och skyddats för att torkas ut av luften. Man kan nog förmoda att allmogekvinnorna gjorde sig en liten extra förtjänst när brudens hår enligt gängse bruk föll för saxen på bröllopsdagen (jämför Sigfrid Svensson i Svenska kulturbilder II, sid. 287).

Mästerstycket för perukmakare var 1711 en lång och en spansk peruk av »rena, goda Håår wähl tillredd och arbetad på det sätt som Brukeligit är». Gesällerna hade rätt att göra sig en egen peruk om året men i övrigt fingo de endast krusa upp gamla peruker, pudra och kamma dem, i vilket fall de dock måste lämna en viss del av förtjänsten till mästaren. I Tyskland var gesällen på sina håll en verklig frisör, men i Sverige har man tydligen ej så strängt skilt detta yrke från själva hårkamningen. Perukmakarna gjorde årskontrakt för underhåll av perukerna. På 1760-talet kostade det 48 rdr banko för ett års »acomodering» tre gånger i veckan. Det var alltså en rätt dyrbar historia att hålla sin peruk i gott skick och man fick noga akta sig för regn och fukt. Man skyllde också på peruken, när man talade om hur dyrt det blev att beställa hyrvagn, när man skulle bort på gala. De egentliga hårfrisörerna hade inget gott anseende på 1700-talet, frisören var närmast en bönhas, som stod utanför yrket. Endast adeln fick hålla sig med frisörkunniga betjänter för husets eget bruk. Ett undantag fanns i frisören Peter Broman som hade särskilt tillstånd att utöva yrket. I övrigt skulle all frisering utföras av skråets gesäller, lärningar eller av dem anställda kvinnfolk. Till friseringen hörde även att pudra peruken eller håret. För peruken hade man en särskild låda, i vilken man sedan genom ett hål i taket sprutade ned pudret. Vida dammigare var det att pudra sitt eget hår eller bättra på en påsatt peruk, bild 20. Så klagade

Bild 18. Kam av sköldpadd. Märkt: »Anna Mariana Linnroth: London Anno 1709.» Nordiska museet 196,941.

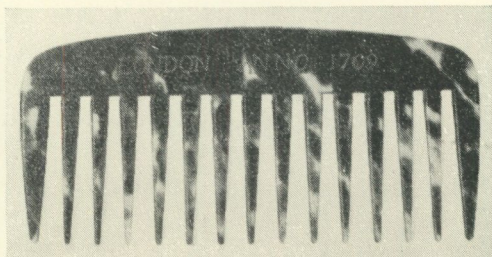

Bild 19. Puderpust. Tillhört M. Thelin, anställd vid Gustav III:s hov. Längd 15 cm. Nordiska museet 59,551.

man bitterligt över att det ej fanns plats för toaletten, när Gustaf III hämtade sin brud i Hälsingborg 1766: »hela ambassaden syntes knappt för puderrök» (Sv. mem. o. brev IV, sid. 29). Till puder åtgick mjöl i ansenliga kvantiteter, vilket var ekonomernas stora bekymmer. Det var därför ej att undra på att den konsumtionsskatt som pålades i vårt land 1743 också gällde puder (för i uppsatsen citerade förordningar se *Modée, Publique* förordningar).

Peruken var förebilden vid kamningen med eget hår. Man klippte således håret så att man fick samma intryck som av perukens tresser. T. o. m. de tunna tresser av dåligt hår och ull

som användes mellan de långa hårtresserna för att fylla botten och göra peruken lättare efterbildades i levande livet. Man får ej glömma när man talar om herrfrisuren att under hela perukens gyllene ålder funnos alltid personer som använde sitt eget hår och friserade det troget efter modet; till dessa hörde sedermera amiral Carl Tersmeden. När han skulle gå till sjöss var han »mest embarrassed med mina långa hår, dem jag på en krokam måste uppfästa — — — det kunde passera under en trekantig hatt men ej under skåtthatt» (Tersmeden, Memoarer I, sid. 133).

Av beskrivningen på alla dessa invecklade hårfrisyrer förstår man att det var både tidsödande och tålmodsprövande att låta frisera sig. Det var därför inte så underligt att man under denna procedur idkade sällskapsliv. Både herrar och damer hade mottagning medan de sutto vid sin toalett och i memoarlitteraturen finner man allt som oftast hur en besökande kunde bli mottagen av värden i puderskjortan. Vilken omfattning bruket av peruk hade framgår av att i förordningen 1743 om peruskatt finnes en särskild taxa för tjänstefolk. När därför efter den franska revolutionen perukerna försvunno i stor utsträckning, voro perukmakarnas goda dagar till ända. Under 1790-talet friserade man dock noga sitt eget hår och det var först i början på 1800-talet som hårfrisörerna blevo verkligt arbetslösa. Under sin vistelse i Tyskland 1803—05 lade Gustav IV Adolf bort sin peruk och lät klippa sitt hår likt Karl XII, och konungens första handling, då han återvände till Sverige, blev också att avskeda sin hårfrisör Kruse (Wedberg, Lidingöliv, 1924, sid. 26). Samtidigt blevo även de övriga frisörerna för pagekåren och uppvaktningen utan arbete och man kan inte undra på att det kändes bittert för dem. F. d. pagehofmästare Gladheim skrev, då han anhöll om underhåll för pagebetjänten Carl Peter Sjöberg: »Då nu mera hårkamning är till det mästa aflagd, så att för mannen sällan tillfälle gifves att därmed förtjäna — — — så är visserligen deras nöd ganska stor och medömkansvärd» (handlingar i Nordiska museets skrårarkiv). Men mot de nya moderna hjälpte varken böner eller hot. I en från franskan översatt uppsats, riktad till kvinnorna, ber man dem ej tillåta dessa stubbade herrar att räknas

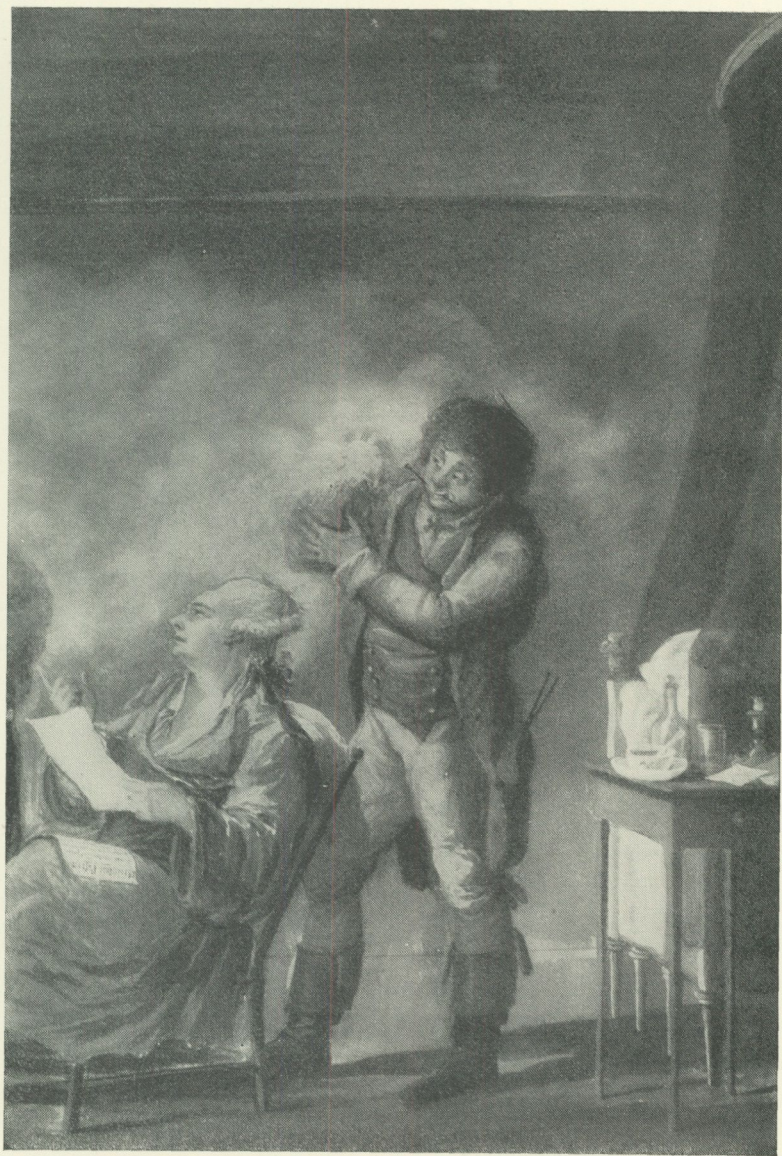

Bild 20. "En sittande cavallier, som låter kamma sitt hår." Detalj av gouache av Per Nordqvist. Privat ägo.

bland deras tillbedjare, »bortvisa dem, till dess att håret återfått sin längd, säg dem, att detta bruk endast anstår 5 års barn men ej fullväxta karlar». Man gick så långt att man talade om den »osmakliga seden att vanhedra naturen och beröfva den sin vackraste prydnad», nämligen peruken (Fröding, Göteborg, 1903, sid. 184)!

NJALLA – LAPPARNAS ENBENTA FÖRRÅDSBOD

av Ernst Manker

Lapparna ha ju inte åstadkommit några så särdeles imponerande byggnadsverk. Men sedda i förhållande till naturbetingelser, virke och verktyg äro deras olika kåtaformer och förrådsbodar dock aktningsvärda nog. Främst kommer väl den sinnrikt konstruerade bågstångskåtan (åtnåris- eller päljekåtan) — ett av dessa ytterligt få lapska ting, som ärade kollegor från andra etnologiska landamärena ännu inte lyckats avslöja som enbart lån. Därefter är det säkert den enbenta, duvslagsliknande förrådsboden, njalla, som kan påräkna en iakttagares förundran. Uppe på gränsen till den kala fjällheden, där skogen ger tappt för alltför bistra vindar, utgör denna djärvt upplyftade lilla människoskapelse ett både pittoreskt och upplivande inslag i landskapsbilden. När jag under de strövtåg i Västerbottens lappmarker, som jag sistlidna sommar tack vare bidrag från Nordiska museet kunde företaga, gång på gång stod inför en njalla, kunde jag heller inte låta bli att taga fram kamera, anteckningsbok och måttband.

Men innan jag övergår till anteckningarna, får jag se mig om efter eventuella upplysningar och belägg i äldre litteratur. Vad kan väl därvid vara riktigare än att först gå till lapparnas egna, icke skrivna men tecknade urkunder — lapptrummorna. Besöket lönar sig: i dessa dokument, som fullständigt publicerade torde bli en verklig uppslagsbok för allehanda lapska företeelser, finner man även njalla i talrika framställningar, bild 2. Trots att figurerna äro ytterligt förenklade, karakterisera de dock fullständigt denna byggnad, i många fall sådan den är än i dag. Den lilla

Bild 1. Detalj av en lapp-trumsteckning i ett manuskript från 1642, Norrl. III. 33. d. i Rosenhaneska plansamlingen, K. Vitterhetsakademins bibliotek. Fig. 24 en njalla.

boden på en hög stolpe och den mot denna lutade stegen, en stock med uthuggna fotsteg, äro ej att misstaga sig på. Även en del intressanta variationer framträda tydligt. Man kan rent av spåra en utvecklingslinje från en primitivare njalla-form med kupigt tak via en form med koniskt tak eller sadeltak, vilande direkt på golvet, fram till den sedermera vanliga husliknande formen med sadeltak över en vertikal vägg.

En intressant detalj hos dessa figurer är stegens placering. I de flesta fall står den lutad mot bodens nedre kant, förut-sättande en lucka på väggen, men på en del figurer, vanligen av en primitivare njalla-typ, är den upprest under golvet eller lutad mot stolpen, vilket tyder på att luckan varit anbringad i golvet. En sådan njalla-variant är även, i synnerhet i södra

Bild 2. Njalla-figurer från lapptrummor. Kalkeringar av författaren.

Jokkmokk, känd under benämningen »puorna», och jag har i Sorsele hört den omtalas såsom en äldre form.

Flera av de bevarade lapptrummor, på vilka njalla uppträder, kunna med all säkerhet dateras till 1500-talet. Och det är härvid att observera, att den fullt tydliga njalla-figuren vanligen förekommer på den primitivare eller ursprungligare trumformen, den svepta ramtrumman, på vilken den har en tämligen bestämd plats. Detta bevisar obestriddigen, att njalla som sådan har en avsevärt högre ålder än dess figur på de bevarade trummorna.

Även i den skrivna äldre litteraturen uppträder njalla ganska tidigt. I Olaus Magnus krönika, 1500-talets etnologiska fatabur, finner man visserligen icke något säkert belägg, men på ett par ställen talas om boningar eller byggnader i träd, något som under följande sekel föranleder Schefferus till ett antagande, att den gamle krönikören syftat på lapparnas njalla. Själv behandlar Schefferus njalla ganska utförligt; han citerar ett par något tidigare manuskript av lapplandspräster, liknar njalla vid ett duvslag och publicerar för första gången en avbildning av en njalla, bild 3. Teckningen, ett träsnitt, är mycket belysande, men en väsentlig detalj, bjälklaget över stolpen — här en rotfast stam — har tecknaren tydligen haft svårt att föreställa sig, varför han visligen dolt detta parti under en kraftig skuggning.

I en för Schefferus obekant handskrift från 1642, författad av bergmästaren i Norrland, Hans Philip Lybecker, förekommer den äldsta hittills kända autentiska uppgiften om njalla. Denna uppgift, som härrör från Silbojokk och Nasafjäll i Arjeplogs socken, ligger i tolkningen av ett par lapptrumsfigurer, varav den ena en tydlig njalla, bild 1, och den ger klart besked:

»No: 23: är een lap som Köhr medh sin reen till sin Stabur, eller Mathuss, eller wisthuss,

No: 24. är sama Stabur eller wisthus, huar utj lapen hafuer sin torfish, tort kiöt, och reen oster.»

I en annan, något senare version lyder tolkningens senare del: »ähr een Stabuur, heller deres stolbharber».

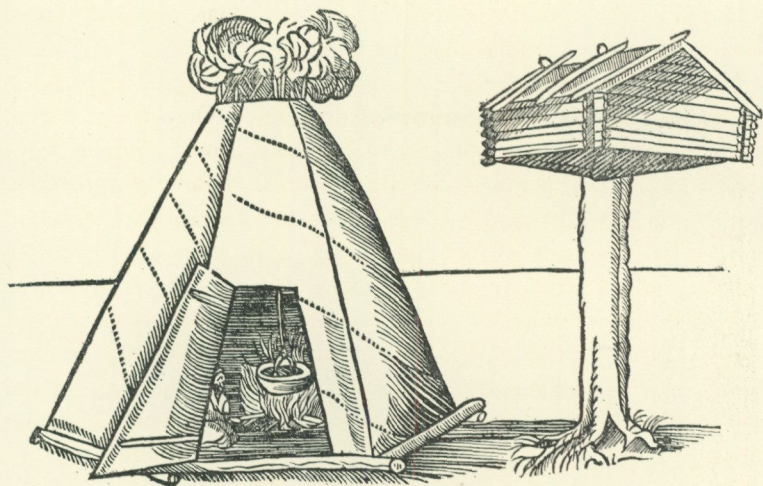

Bild 3. Lappviste med njalla och kåta. Efter Schefferus 1673.

Utförliga beskrivningar lämnas sedan av 1600-talets lappländska prästmän i ett antal handskrifter, som alltifrån Schefferus tid då och då citerats men först i våra dagar, i K. B. Wiklunds edition, blivit i sin helhet publicerade. Sålunda skriver kyrkoherden i Umeå Olaus Petri Niurenus någon gång före 1645 (i Wiklunds tolkning): »De ha även andra, på annat sätt byggda små kojor, som de aldrig flytta från stället ock i vilka de förvara nät ock andra redskap, som icke behövas på annat håll. Dessa byggas på följande sätt. De avbarka den största gran eller tall, som de finna, ock göra den glatt medels tjära, så att varken råttor eller vilda djur kunna komma upp för den. Därefter hugga de av den på säx alnars höjd från roten ock sticka två bjälkar i kors genom den avhuggna övre ändan, på vilka de så bygga ett helt hus ock täcka det med näver. Häri förvara de också fisk, tagen i de angränsande sjöarne ock torkad i luften, samt andra till hushållet hörande saker.» Dessa uppgifter torde härröra från Ume lappmark. Från Lule lappmark berättar därefter »Birkarlesonen» och komministern i Jokkmokk Samuele Rheen 1671

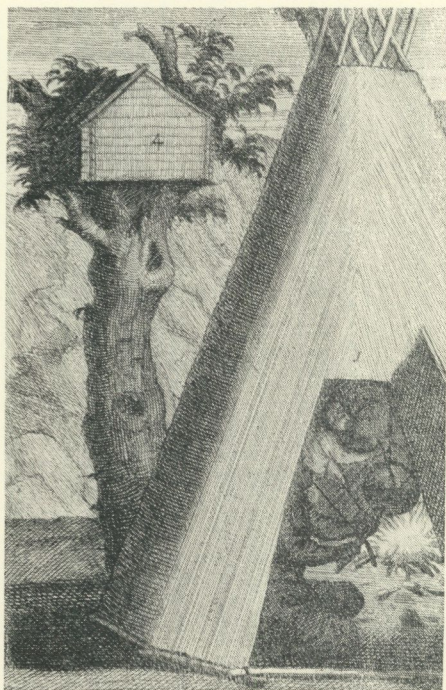

Bild 4. Njalla i en stympad trädskrona. Efter Motraye 1723.

följande: »Föruthan sine kottar hafwa the och små bodar på een stubbe Vpbygde, huilken the kalla på sitt tungomåhl Nalla eller Staburer, then the så göra; at the afhugga ett trää 4. eller 5. allnar ifrån iorden, och läggia ther på fyra stockar i korswijs byggiandes sedhan een lijten bodh ther ofwan på, den dhe och medh bräder täckia och döör derföre sättia. Ordsakaan at the desse boder så högt ifrån iorden sättia, skier för biörn och järfwen Skull, huilke them ofta omkull kasta, och göra stohr skadha och theas godha förstöra. I desse sine Staburer förwara the sine Maatsaaker och kläder, såsom kött, Ostar och annat.» I en året därpå daterad handskrift lämnar kyrkoherden i Piteå Olaus Graan en till stor del likalydande beskrivning från Pite lappmark, varvid han dock gör ett intressant tillägg rörande placeringen och tillstängningen av »desse Staburer eller Nialla . . . huilka the hafwa ständande

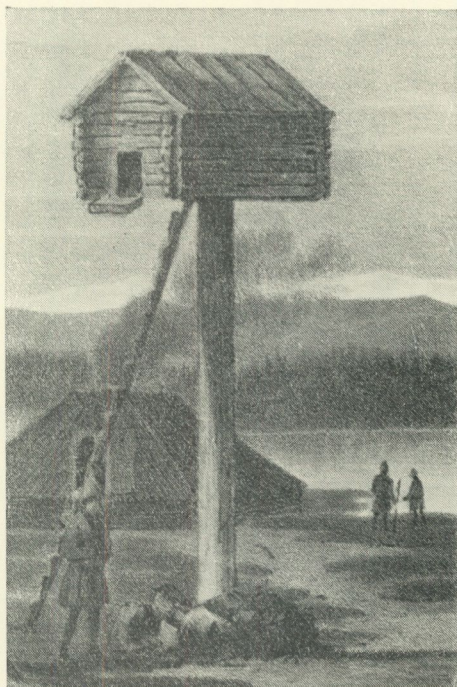

Bild 5. Njalla, sannolikt från Arjeplog. Efter von Hogguer 1841.

på ensslige Rum emellan fiällen, att ingen fremmande skall them påfinna, till huilka the åthskillige tijder Reesa, där ifrån att hämpta hwadh the behöfwä; för desse sine Staburer bruka the låås af trää eller been giorde, och låtha sikh så medh desse sine huus wäll benöija».

Förträffliga uppgifter om njalla finner man även i en anonym handskrift från början av 1700-talet, vilken enligt Wiklunds antagande har den dåvarande pastorn i Kvikkjokk Per Alstadius till upphovsman. Manuskriptet utgör en versifierad krönika om lapparna, till vilken författaren fogat en mängd noter, och till denna vers:

Wil foglafånget ei hans Stabur (F) riklig proppa
Han tå med fiskar wet hwad som der felar stoppa

står följande not: »(F) Stabur, thet är Lappens wisthus, hwilcket de vpsättia på en stubbe, som ett annat litet hus timrat; orsaken hwarföre de det på stubbe bygga, at wilfrasen eller Iärfwen elliest skulle äta upp alt hwad Lappen matlikt der hadde. Häraf må ingen sluta, att Lappen har ett sådant wisthus hwar han flytter eller kommer at ligga, vtan ett sådant wisthus har han allenast på det ställe, deromkring han mäst wistas om sommarn, och mestedels med något träsk, der han har sitt fiskeläger; Ty när Gud wälsignar honom med fisk, torckar han i Sohl eller wäder vnder en hiäll, och sedan förwarar han honom i Staburen til hösten, när han tå slacktar sina renar, torckar han ock något kött i vädret, och det sätter han sedan i Staburen, och förwaras til annan wår, han råkar komma tilbakars något när til samma ställe . . . »

Till dessa äldre upplysningar om njalla ha sällan senare författare något nytt att meddela. Njalla uppträder rätt ofta i rese-skildringar och kompiloriska lapplandsbeskrivningar men i allmänhet blott med samma gamla bekanta uppgifter. Av intresse är emellertid bl. a. ett av Motraye 1723 publicerat kopparstick, bild 4, visande en njalla i en stympad trädkrona, något som antyder dess sannolika morfologiska ursprung. Och målerisk är framför allt en av von Hogguers litografier med en njalla på en måhända alltför kraftigt tilltagen stolpe, bild 5, härrörande från författarens resa i Lappland 1828. Som text till denna tavla kan man citera Petrus Laestadius samtida beskrivning, vilken liksom tavlan får lokaliseras till Arjeplog: »På sitt höst-ställe har Lappen ett Stabur (njalla), det vill säga en mycket liten bod, ihopslagen af bräder och uppförd högt upp i luften öfverst upp i en grof spira eller bjelke, hvars nedra ända är nedgräfd i jorden, hvarifrån spiran reser sig upp verticalt och bär i toppen ofvan-nämnda bod. Denna inrättning är för filfrasens skull, som eljest plägar vara ett stort skadedjur på bodar, som stå i ödemarken. Med sin styrka och sina skarpa tänder rifver han och biter sönder tak och dörr på vanliga bodar samt tränger in och förtär allt, som är af kött, och gör äfven skada på annat, i det han tager och drar bort eller förstör det. Uppför den enstaka stående spiran

Bild 6—7. Gammalt höst-
viste med njalla i övre
björkregionen. Ranbyns
Jokkegaske, Guvertfjället,
Sorsele socken. Foto E.
Manker 1935.

är han ej i stånd att klättra . . . När Lappen om hösten flyttar ifrån sitt höst-ställe och drager öster ut, så lemnar han i staburen sin vår-kost (kitan-åse), det vill säga kött och hvad annat han kan ämna till föda åt sig under vartiden, ty då kan han icke slagta några rehnar, emedan de den tiden äro utmagrade, och deras hudar nästan odugliga.»

På slutet av 1800-talet och i början av det nya århundradet fäste statsgeologen Fredrik Svenonius i Svenska turistför-
eningens årsskrift vid ett par tillfällen lapplandsturisternas upp-
märksamhet på denna lapska byggnad, som han själv flera gånger
träffat på, oftast på stolpe men även ibland, i synnerhet vid
Lulevattnen, på ett högt klippblock. Detta observandum har
resulterat i en njalla-fotografi då och då i senare årgångar.

Och nu till mina anteckningar från Västerbotten. I Sorsele
socken, som i viss mån synes utgöra ett reliktområde för lapsk
kultur — trots att den nya tiden självfallet gjort sig gällande även
här — har en fullständig inventering inom socknens båda lapp-
byar, Granbyn och Ranbyn, visat att man haft njalla på så gott
som alla höst- och vårvisten ända in i de senaste decennierna, och
ungefär hälften av detta njalla-bestånd, 14 stycken, står allt-
jämt kvar.

De av mig närmare undersökta exemplaren, 5 stycken, ha
följande dimensioner, angivna i cm:

Lappby och viste	Total höjd	Stolpens		Bodens höjd		Bodens	
		höjd	diam.	gavel	vägg	längd	bredd
Granbyn: Jokkegaske, 1	395	210	28-30	185	140	208	210
» 2	375	200	27-29	175	125	280	268
Stuorjuobbo	375	190	27	185	115	235	205
Ranbyn: Jokkegaske..	420	225	30-32	195	120	185	180
Nuolpen. . . .	380	200	26-28	180	125	200	210

Dessa mått angiva i stort sett samma proportioner för de olika
exemplaren. En motsvarande uniformitet utmärker konstruktionen.
Man kan sålunda här tala om en standardform eller bestämd typ.

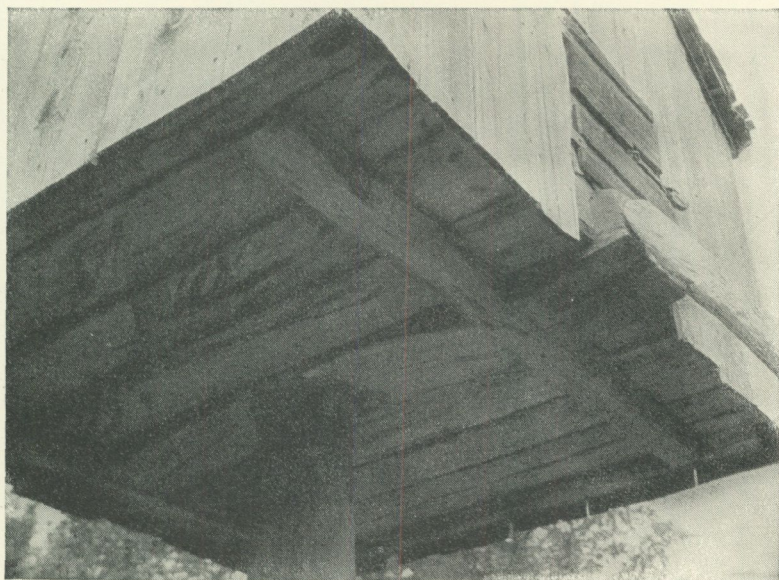

Bild 8—9. Njalla i Nuolpen (Ranbyn), Ammarfjället, Sorsele socken. Nedre bilden visar bjälklaget och golvet. Foto E. Manker 1935.

I samtliga exemplar består bjälklaget av en på längden anbringad kraftig huvudbjälke, i vars mitt stolpen är intappad, och två tvärbjälkar, vilka icke äro lagda ovanpå huvudbjälken utan laxade i denna från undersidan, bild 9. På detta bjälklag är den fyrkantiga, nästan kvadratiske sadeltaksbyggnaden uppförd enligt en tämligen enahanda princip. Golvtilljorna vila på tvärbjälkarna, parallellt med huvudbjälken, och ett enkelt resvirke i form av en stolpe i vardera hörnet uppbär taket och binder väggarna. De senare bestå i regel av horisontalt på kant lagda bräder, ofta infällda och tappade i hörnstolparna. Taket utgöres av näver i flerdubbla lag över läktor; näverstyckena hållas sammanpressade av några ovanpå glest lagda bräder eller kavlar. Luckan är i allmänhet anbringad på ena gaveln och stegen lutad mot huvudbjälkens något utskjutande ände nedanför, bild 7 och 8; i ett och annat fall sitter dock luckan på ena sidan, och enligt traditionen har man förr haft den i golvet (jämför sid. 128). Förändringar i dessa avseenden ha stundom ägt rum vid reparationer i senare tid. Sålunda flyttade man luckan från gaveln till ena sidoväggen på den njalla, som står vid Stuurjuobbo, då den härom året blåst omkull och åter restes, varvid den försågs med ny väggbeklädnad. Och exemplaret i Nuolpen, bild 8—9, samt ett av de båda i Granbyns Jokkegaske ha försetts med ny stående brädvägg i stället för den gamla liggande.

Stolpen består i samtliga fall av en avbarkad, vanligen även omsorgsfullt rundskrädd furustock. I Ranbyns Jokkegaske, på Guvertfjället, är den starkt »solvind», växt motsols, vilket av rent praktiska skäl anses vara idealet för en njalla-stolpe, bild 7; det solvinda virket är mer tjärhaltigt och följaktligen motståndskraftigare för röta än vanligt rätvuxet virke. Stolpen är nedstucken i marken cirka en meter och fastkilad med sten. Enligt uppgift tjärades den alltid, innan den sattes i jorden. Bjälktimret är i allmänhet välskrätt och väggbräderna såväl som golvtilljorna huggna. Den nyare väggbeklädnaden består dock vanligen av sågade bräder, forslade nerifrån byarna.

I de äldre exemplaren finnes ingen järnspik. Infällningar, tappar och tränaglar binda det hela. Njalla i Ranbyns Jokkegaske har

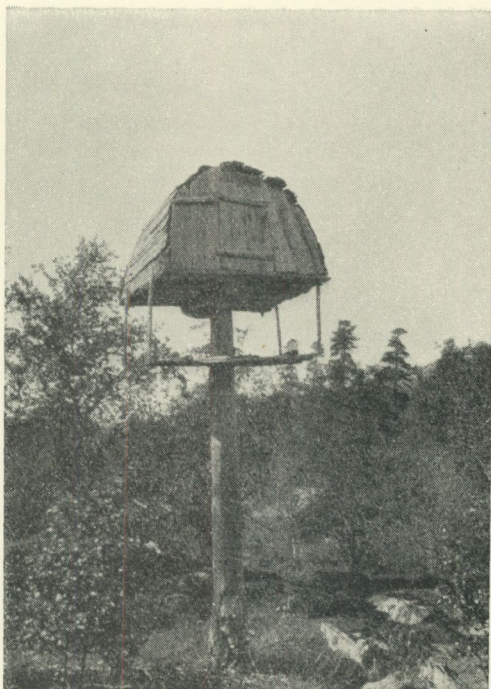

Bild 10. Njalla med valvformigt tak. Skitnjanjarka vid Alemusjaure, Jokkmokk socken. Foto Gustaf Hallström 1922.

sålunda endast ett par brädlappar utanpå den gamla brädväggen samt luckans gångjärn och hasp spikade; de vertikala rader av prickar uppför väggen, som ses på bild 7, äro sålunda icke spikhuvuden utan tränaglar. Vid alla nyare reparationer har man däremot självfallet använt spik.

Den gamla njalla-stegen, en trädstam med uthuggna fotsteg, bild 7 och 8, har man mestadels bibehållit. Ofta är den upptill klykformigt förgrenad, så att den står säkrare och ej vrides runt, när man stiger uppför den. Vid en och annan njalla finner man dock även en modernare stege med påspikade stegträn.

Ingen njalla vid de av mig besökta vistena står på en rotfast stam — av det naturliga skälet, att ett tillräckligt kraftigt träd saknas. Höst- och vårvistena ligga nämligen i regel i övre björkregionen eller på gränsen till den kala fjällheden, bild 6. Såväl

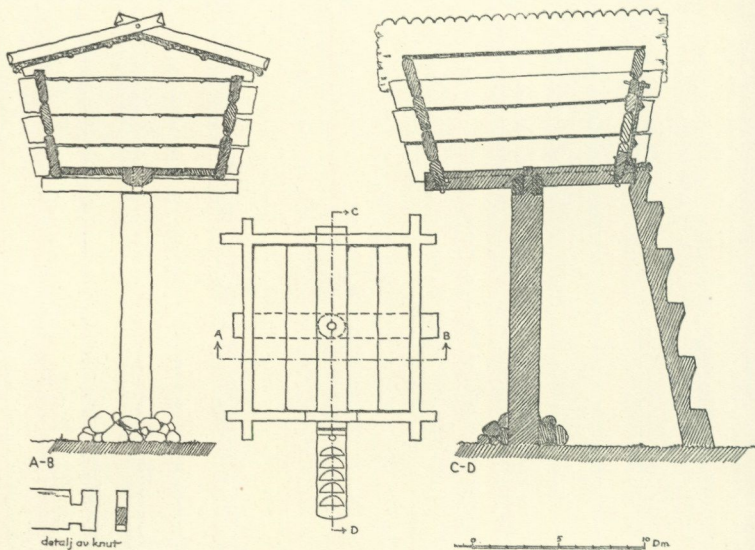

Bild 11. Nordiska museets njalla på Skansen (samma som bild 12). Uppmätning av E. Edberg.

stolpen som virket i övrigt har man således måst forsla nerifrån skogslandet.

Som även framgår av de många äldre uppgifterna, är njalla en vinterdepå för kött och andra livsmedel, som vid flyttningen neråt skogslandet lämnas kvar vid höst- och vårvistet, för att man ej skall stå utan föda, när man på våren återkommer till fjällvärlden. I en njalla av den jämförelsevis stora och rymliga Sorsele-typen stoppades också in ett flertal renkroppar jämte blodmagar och tormjölksblåsor m. m., varvid man såg till, att det rikliga upp- laget vägde jämnt åt alla sidor, så att inte påfrestningen blev för stor vid stolpens tappning i huvudbjälken. Stegen lades därefter ned på marken eller — om man kunde befara även tvåbenta tjuvar — gömdes någonstans i närheten. Tack vare kylan konserverades förrådet; det var sålunda lika njutbart, när det togs fram på våren, som när det stuvades in på hösten.

Förläggningen av njalla till höst- och vårvistena bestämmer

Bild 12. Njalla från Gällivare socken, samma som bild 11. Uppförd på Skansen 1891.

även i viss mån dess geografiska utbredning. Denna sträcker sig inom de svenska lappmarkerna i stort sett längs östra sidan av högfjällskedjan i sydväst-nordostlig riktning. Söder om det undersökta sorseleområdet, med dess alltiämt rika njalla-bestånd, är njalla bekant från Tärna, där ett exemplar (det sista?) nyligen skattat åt förgängelsen vid Tärnasjön, och från Vilhelmina, i vars norra lappby gammalt folk erinrar sig förmultnade rester av en njalla på Afvafjället, under det att i den södra lappbyn ännu för blott några år sedan ett fallfärdigt exemplar iakttoogs på Satsfjället av Torkel Tomasson. Njalla har följt den lapska kulturen även till dess sydligaste utlöpare, Idre i Dalarne, varifrån — på Slugunfjället — den omtalas av både Tomasson och framlidne nomadskoleinspektören Erik Bergström. I Jämtland och Härjedalen torde dock ej längre finnas något exemplar; man har här liksom mestadels i södra Västerbotten för länge sedan övergått till den fyrfotade staburen.

Norr om Sorsele, i Norrbotten, finner man fortfarande ett flertal exemplar i Arjeplog, såsom i Jäkkvik, Gibnoluokta, Barturteluspe och Västerfjäll, ävenså i Jokkmokk, från vars södra del komminister H. Grundström (i ett personligt meddelande) omtalar »puorna»-formen (se sid. 130) och där jag själv nordligare sett njalla vid Tarraluoppal, Virijaure och Vuojatätno. Under en studieresa i samma socken 1934 antecknade likaså Hugo Landström njalla på skilda platser, nordligast vid Sitojaure. Vid Jokkmokks norra gräns eller närmare bestämt på Skitnjanjarka i Alemusjaure var det även, som Svenonius observerade åtskilliga »kallio-njallah» (klipp-njalla). Här har också antikvarien Gustaf Hallström sett och fotograferat både njalla på klippblock och njalla på stolpe, den senare, bild 10, en intressant form med valvformigt tak, igenkänd från lapptrumsfigurerna. Ett par klipp-njalla ha numera, genom uppdämningen vid Suorva för Porjus kraftverk, försvunnit under Alemusjaures yta.

Från Gällivare har Nordiska museet hämtat sin njalla, uppställd på Skansen 1891, bild 11 och 12. Denna är avsevärt mindre och av annan typ än de från Sorsele beskrivna exemplaren. Den totala höjden är c:a 250 cm, varav stolpen — en rotfast

Bild 13. »Njolla» vid Nuortijärvi, Kola lappmark. Foto G. Hallström 1908.

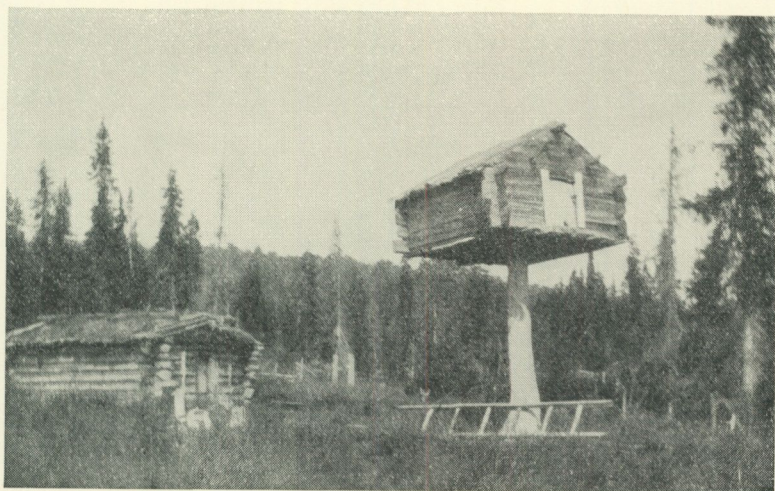

Bild 14. »Njolla» vid Nuortijärvi, Kola lappmark. Foto Samuli Paulaharju 1914.

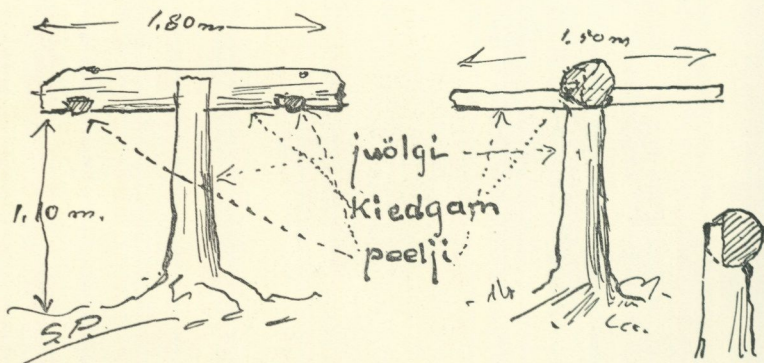
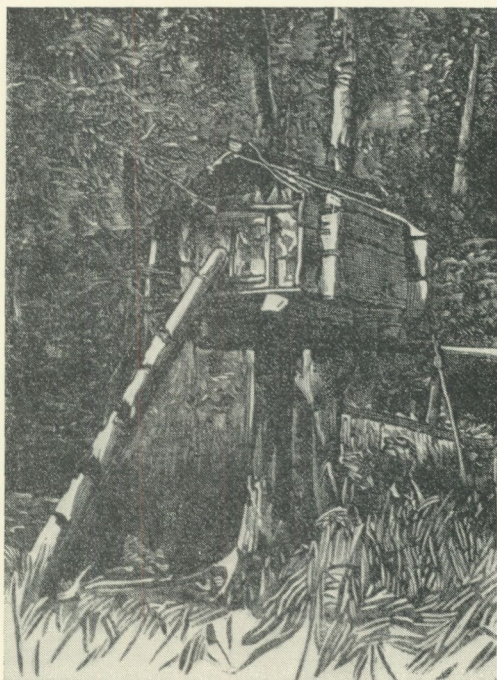

Bild 15. Skoltisk lave vid Tsotskpieljäyri, Petsamo. Skiss av Samuli Paulaharju.

furustam — 150 cm och själva boden över åsen 100 cm; långväggens höjd är c:a 70 cm. Väggarna äro utåtlutande — som på de norrländska ladorna — och giva följande horisontala yttre dimensioner: längd 135—165 cm, bredd 115—135 cm; de motsvarande inre måtten, angivande rummets storlek, äro 100—130 resp. 90—105 cm. Bjälklagets konstruktion skiljer sig från sorseletypens huvudsakligen därigenom, att den bärande huvudbjälken anbringats på tvären. Allt virke — bjälkar, golvtillor och väggtimmer — är av furu och arbetat med yxa och kniv. Egentligt resvirke saknas; väggarna äro knuttimrade. Medels infällningar, tappar och tränaglar är byggnaden i dess helhet sammanhållen. I väggarna har man åstadkommit lufthål i form av skurna hak utmed springorna mellan timmerlagen. Taket är täckt med näver, och på näverlagret vilar ett lag parallella kavlar, trädka korsvis på en stång över åsen. Luckan slutligen är anbringad på ena gaveln och går på tappar.

Även i Jukkasjärvi är njalla känd om och sällsynt. Härifrån torde Motrayes njalla i en stympad trädkrona härröra sig, och i Svenska turistföreningens årsskrift 1913 finnes en fotografi av en njalla på ett pelarlikt, enligt uppgift tre manslängder högt klippblock, beläget vid en liten sjö, Kuhpus- eller Koppasjauratsch, c:a 7 km. öster om Rautasjaure. I Karesuando socken

Bild 16. Njalla-liknande visthus på en vogulisk kultplats vid Sygva (biflod till Ob). Efter Karjalainen 1918.

synes däremot njalla numera vara okänd. Av intresse i detta sammanhang är dock en uppgift, som Ossian Elgström erhöi under sina studier bland karesuandolapparna, nämligen att dessa förr brukade ha »upplagsplatser i träd» uppe vid norska gränsen.

Utanför de svenska lappmarkerna finner man njalla även hos de norska fjällapparna, omnämnd av bl. a. J. Qvigstad (i ett personligt meddelande) från Hatfjelldalen, Ofoten, Ibestad, Karasjok och Varanger, och vidare i de finska och ryska lappmarkerna. Från sistnämnda områden har Samuli Paulaharju lämnat mig ett stort material. I de gamla sydligare lappmarkssocknarna i Finland har njalla, på finska nili eller fullständigare nili-aitta (= enbent bod, innebörden även i den lapska benämningen), sedan länge varit försvunnen, men den kvarlever i ortnamn på nili. I Enare socken såg Paulaharju en njalla under en

resa 1914, och bland skolterna ända upp till Nuortijärvi i Kola lappmark, där den kallas njolla, säger han sig ha sett »flere tiotal». Här har även Hallström träffat på den. Både till typ och konstruktion är njalla här i lapparnas nordöstra hörn i stort sett likadan, bild 13 och 14, som söderut i de svenska lappmarkerna.

Paulaharju har även bland skolterna i Petsamo iakttagit en enbent lave med samma bjälkkonstruktion, bild 15, som i njallatypen från Sorsele (jämför bild 9). Den enda skillnaden är, att stolpen och huvudbjälken här äro infällda i varandra i sidled, under det att hos nämnda njalla stolpen är tappad i bjälken underifrån; de båda tvärbjälkarna äro däremot infällda i huvudbjälken på exakt samma sätt.

Geografiskt kan man följa njalla ännu längre. Fullständigt liknande byggnader på en stolpe påträffas nämligen i Sibirien, t. ex. hos vogulerna, bild 16, och ostjakerna. Men en närmare utredning därom skulle sträcka sig vida utöver ramen för denna lilla framställning, varför jag får nöja mig med att blott påpeka dessa relationer österut.

Njalla's geografiska utbredning inom det lapska kulturområdet företer åtskilliga stora luckor, men dessa utfyllas tämligen väl av ortnamnen på njalla (njolla) och nili, såsom Njalla-jaure, -vuoma-jokk, -vare och -tjåkkå eller Njall-åive och Njallatj etc. samt Nili-vaara och Nili-maa m. fl. En fullständig förteckning över dessa namn skulle bli ganska diger.

När man står inför en njalla, får man gärna det intrycket, att det här ha våra nordiska husbyggare och snickare hjälpt lapparna med. Både hustypen och timringen känner man igen. Men vad skall man då tro, när man finner njalla tecknad likadan på de gamla lapptrumorna och byggd likadan även borta i Sibirien? Här öppnar sig ett stort perspektiv — men ställes också ett problem. Ett annat problem utgör njalla's utveckling till eller släktskap med förrådsbyggnaderna på två, fyra och ännu flera ben. Tills vidare kan det emellertid vara intressant och värdefullt nog att konstatera, att njalla företer en för ett gammalt nomadlapskt kulturföremål synnerligen karakteristisk utbredning.

RÄTT VÅG OCH RÄTT SKÄPPA

UR BESMANETS OCH SPANNMÅLSMÄTTENS

SVENSKA HISTORIA

av Sam Owen Jansson

Hos eder skall vara rätt skålvåg och riktiga pyndare, rätt skäppa och riktigt säll¹», skrev den västgöte som på Heliga Birgittas uppdrag i mitten av 1300-talet översatte Moseböckerna, när han skulle återge Vulgatas text i 3 Moseboks 19 kapitel.

Det är en gammal förmaning detta, om redlighet i mått och vikt. Den har behövts inte bara hos handelsfolket framför andra. Människan är sig lik under alla himmelsstreck. När vår västgöte präntade sin ovan citerade sats, hade han nog västgötarättens stadgande i sina tankar: »En rätt skäppa och ett rätt besman skall gå över hela landet (d. v. s. Västergötland); den som ej har dem rätta, sedan han är lagligen tillsagd av fogde eller häradshövding, böte åtta örtugar.» (Åtta örtugar är en tredjedels mark: med en marks värde avsåg lagen sannolikt två »kovärden», för att använda ett senare folkligt uttryck.)

Ännu strängare bestraffas bruk av falska vägnings- och mättingsredskap i stadslagen — det var ett bedrägeri i klass med tjuvnad, som medförde livets förlust, redan om målsäganden tillfogats blott en marks skada. I Jönköpings tänkebok 1459 läsa vi om en västgötabonde från Kind, som kommit till marknaden med två pund smör i sitt bände. Det befanns, att han i bägge smörbutarna lagt en stor sten för att få upp vikten, och endast med det oerhörda bötesbeloppet av 240 marker (det blev minst ett trettioal oxar) lyckades han lösa sitt liv, och smöret brän-

¹ Ett medeltida spannmålsmått i Västsverige, som sannolikt utgjorde 6 skäppor.

des i enlighet med lagens bud om förbrutet gods offentligen på torget.

De västgötska knallarna hade långt senare dåligt rykte om sig att fuska vid mätningen. Ännu lever minnet av den s. k. knallealnen. En meddelare från Uppland uppger, att Borås-aln var ett ironiskt namn på västgötaknallarnas alnsticka. Då knallen höll alnstickan i höger hand och uppslagsändan på väven i vänster, drog han med fingerfärdighet alnstickan bakåt för varje aln han mätte, så att det förlorades ett par tum på varje aln. Köpte man 12 alnar, så var det kanske $10\frac{1}{2}$. Då blev sista särken väl kort! A. G. Barchæus meddelar 1773 om boråsarnas uppköp av vadmal i Halland: »Och då mäta de det merendels till sig med den olagliga Boråser-alnen, som är 2 à 3 tum ungefärl. drygare än den krönta Svänska» (59,4 cm.). Kanske det i själva verket även här var fråga om fingerfärdighet vid mätningen. Man kommer att tänka på hur klädehandlarna i London på 1400- och 1500-talen lade till en hel handsbredd till varje »yard», fastän det hävdvunna mätningssättet var att man utmärkte varje »yard» med tummen och började nästa »yard» på tummens andra sida. Den alnkäpp, som här avbildas, bild 1, och som Artur Hazelius på sin tid förvärvade i Skåne under uppgift att den tillhört en knalle, är i varje fall fullt korrekt (doppskon får dock ej medräknas). Den är också krönt 1711.

Men även krönta mått kunde förfalskas. Den oredlige har många knep. Bottnen i målkärlet, om vi nu tänka på ett spann-målsmått av trä, kunde slås loss för att åter fastgöras, sedan underkanten på måttets sidor hyvlats av. Han kunde lägga in en lös dubbelbotten i kärlet — men den fick lov att sitta fast, ty förargligt var det, om lösbottnen lossnade och föll i säcken; då fick nog säljaren ge bra mycket mer i förlikning, än han tänkt tjäna på sitt falska mått.

Lättast att fuska med var besmanet av trä. I Sjösås hembygdsförenings samlingar i Småland finnes ett besman, vars ägare utvidgat hålet för det snöre kroken hänger i, så att han omärkligt kunnat manipulera med vikten, bild 2. Det blev knapp vikt, då snöret hängde längst fram i hålet; det blev övervikt, då det hängde

längst bak. Vilketdera som var fördelaktigast vid inköp och vid försäljning för den lumpsamlare som en gång ägt besmanet är ju självklart.

Motvikten, »klumpen», måste på träbesmanen förtyngas med bly eller dylikt. Genom att skära ut en bit av blyklumpen fick man undervikt på allt som vägdes med redskapet i fråga. Men över huvud taget är det svårt att få en verkligt noggrann vägning utförd med besman, så länge upphängningsanordningen är av den enkla beskaffenhet som på bild 3; den fysikaliskt riktiga vågpunkten ligger inne i stängen och icke på dess undersida, och medan man flyttar handtaget för att uppsöka jämviktspunkten, måste stängen hållas vågrätt.

Man sökte också redan långt tillbaka i tiden att undantränga det bekväma besmanets bruk till förmån för den mindre lätthanterliga men exaktare och lättare kontrollerbara skålvågen. Från England känner man redan medeltida förbud mot vägande med »auncel». I Sverige är det Johan III, som första gången söker inskränka besmanets användning. Kraftigast bekämpas det emellertid på 1600-talet — ett tecken på att järnbesmanen ännu voro sällsynta eller åtminstone av lika otillfredsställande konstruktion, bild 4. Å ena sidan föreskrives det nämligen år 1605: »Och skole alle besman göres af Jern efter thett sett wij här i Stockholm hafwe någre lathitt förferdige»; å andra sidan beslöt 1638 års riksdag: »Uti

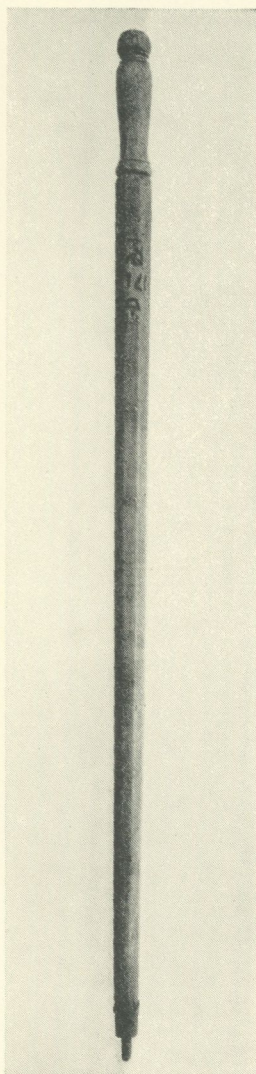

Bild 1. Käpp med alnmått, krönt 1711. Nordiska museet 24,634.

vigten är godt funnet att alla pyndare och besman skola afskaffas, särdeles hos kronan och dess uppbördsmän, så ock hos alla dem, som med uppbörden hafva att göra i en annans eller sin egen sak; sedan ock i alla städer och marknadsplatser eller hvest något köpes och säljes, och i deras ställe våg och skålar förfärdigas och härefter brukas.» Även pyndartypen, bild 6, inbegreps sålunda i förbudet. Detta visade sig omedelbart omöjligt att genomföra. En sådan man som landshövdingen i Jönköping Bengt Bagge föreställde år 1641 kammarkollegium, som hade uppsikten över verkställigheten av nyssnämnda riksdagsbeslut, att bönderna på landet omöjligen kunde komma till rätta med viktskålar, av vilka man tänkt i all hast låta göra något tusental att spridas över landet, och i plakatet om mått och vikt 1665, där förbudet mot besman visserligen upprepas, måste man tillfoga, att de dock fingo användas till husbehov. Och 1739 års förordning, som gällde till 1855, säger: »Betsmän äro wäl förbjudna uti öppet köp och salu att brukas af de handlande i städerna uti deras bodar och hus: Dock tillåtes, att de vid färsk fisks köpande och säljande, jämväl eljest till eget hushållsbehof nyttjas måge. Likaledes må landtmannen, när han förer sina varor till torgs i städerna och vid marknads- och handelsplatserna samt vid punderäntors afbördande af rätt justerade betsmän sig få betjena, såväl som de handlande, enär de med pundervaror komma till marknader, hvilka betsmän dock icke högre få inrättas än till 2 lispunds tyngd viktualievikt» (d. v. s. 17 kg.). Ännu i denna dag få besman av järn eller stål användas för varors uppvägning, såvida varans avlämnare och mottagare därom äro överens. Den häftiga kampen mot detta vägningsredskap har sålunda bedarrat, sedan det fått en tillförlitligare konstruktion, bild 5. 1855 års förordning är den sista, som upprepar det då tvåhundra femtioåriga förbudet mot träbesman, nämligen i formen: »Betsman af träd ware, efter 1858 års utgång, i handel ej tillåtnes» — ett vittnesbörd om att järnbesmanet vid den tiden mera allmänt trängde igenom.

Vi skola emellertid icke underskatta effekten av statsmakternas ingripande för att reglera mått- och viktväsendet trots den för

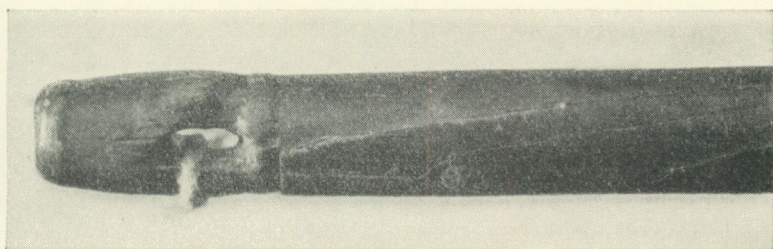

Bild 2. Detalj av träbesman från Nottebäcks socken, Småland. Kroken hänger i ett snöre, som ägaren kan flytta till egen vinning. Sjösås hembygdsförening.

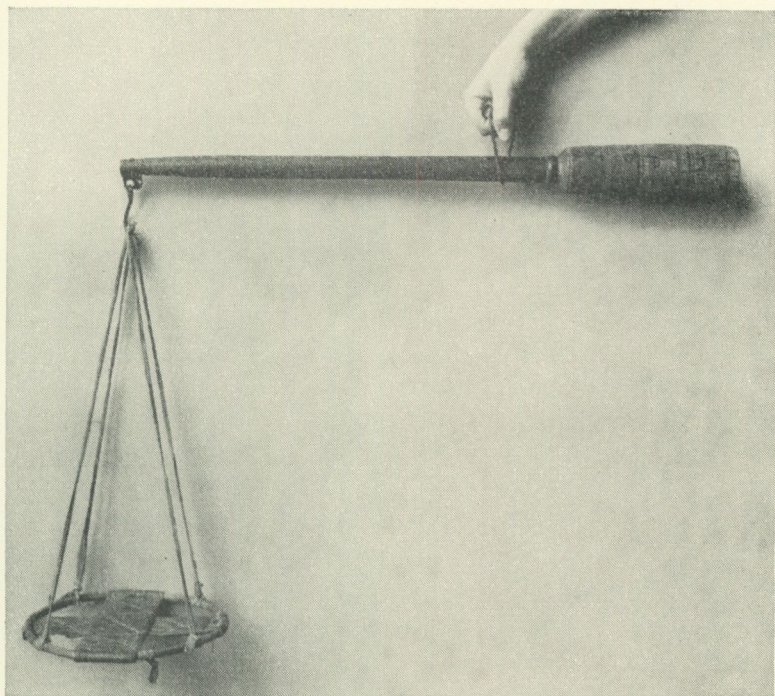

Bild 3. Besman, krönt 1663, med »smörvåg». Från Härjedalen. När man vägde smör på besman i Jämtland och Härjedalen, lades det på en »smörvåg» sådan som denna från Lillhårdals socken. Nordiska museet 100,966 och 100,411.

övrigt naturliga konservatism hos folket, som legat hindrande i vägen. Till stor del lyckades man redan på 1600-talet råda bot på den från medeltiden ärvda oenhetligheten. Det var dessförinnan icke alldeles så lätt att veta vad som var rätt och orätt, när man kom till en främmande ort. I Jönköping var t. ex. icke det besman riktigt som västgötarna voro vana vid att fogden vägde upp deras skattesmör med. På Uppsala-besmanet var ett 20-markerspund, som man vägt upp på Stockholms-besmanet, knappt mer än 16 marker — det kom borgmästare Olov Greggerssons dräng att råka illa ut för, då hans husbonde sänt honom till distingsmarknaden 1577 för att sälja salt ål. Drängen står där vid sin släde på Förets is och väger upp ålknipporna med det besman han fått med sig från Stockholm; ett lispund skola de väga. Då komma en stor hop bönder och beskylla honom för att bruka falsk vikt, ta besmanet ifrån honom, släpa honom och släden med ålen till kungsgården på Islandet. Men när fogden låter provväga ålknipporna, finner han intet fel: de väga alla efter stockholmsvikt rätt lispund. Bönderna få orätt, som vi se av Upplands lagmansdombok 1578—79 (Edlings utgåva 1929, sid. 22 och följ.). Fogden representerar en ny tid, då myndigheterna sträva efter att genomföra enhetlighet till lättnad för köpenskapen och statens egna affärer. I kronans räkenskaper hade man alltid fått göra omfattande omräkningar från Tavastehus vikt till Stockholms vikt, från Västergötlands skäppa till Stockholms spann. Hur lätt var det inte, att en fogdes smussel med räkningarna undgick det kontrollerande ögat i Stockholm!

Bonden själv hade intet större intresse av att mått och vikt voro lika över hela landet. Det har aldrig hörts några klagomål från allmogen, att man hade olika spannmålsmått t. ex. i Västergötland (skäppor) och i Östergötland (spann). Tvärtom! I Finland var på 1500-talet mål och vikt lika skiftande från ort till ort som i Sverige. Vid Helsingfors stads grundläggning hade oro uppstått bland bönderna i Finland, att mått och vikt med anledning därav skulle förändras. De måste 1555 lugnas med den försäkran, att varje lagsaga och varje härad skulle bliva vid det gamla; borgarna i det nyanlagda Helsingfors skulle köpa och

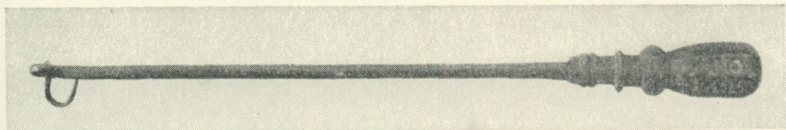

Bild 4. Järnbesman från Uppland. Daterat 1615. Nordiska museet 25,355 a.

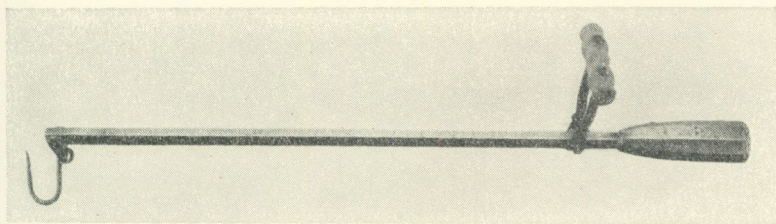

Bild 5. Järnbesman, justerat 1758. Nordiska museet 51,123.

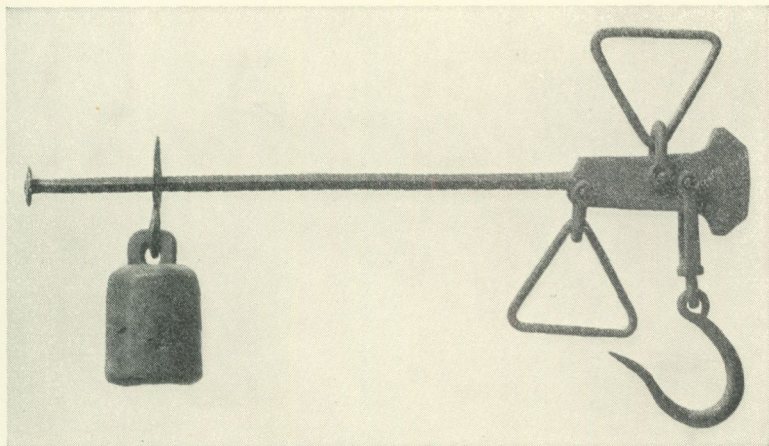

Bild 6. Besman, pyndare, med flyttbar motvikt. Från Äppelbo socken, Dalarna. I denna socken ha dylika vågar inköpts på handelsfärderna i Norge och kallades därför »norskvågar». I Norge ha de också varit betydligt vanligare än i vårt land. Nordiska museet 98,524.

sälja »effter then span som går nu udi hvarth härede, szå att Tavestehuuss bönder bliffve wid theris wacke, karp och span, Borgå länds bönder wid theris span, och Rassborgx bönder wid sin span. — — Then ther införer till staden smör, gedder etc. effter Tavesthuuss bissmar, han får igen saltt och hvad han annet behöffver effter samme wigt. Sammeledes ware um Borgå län, och Rassborgx län» (Teitts klagomålsregister sid. 216). Helsingforsborna måste ha en hel uppsättning av de olika landsorternas målkärl och besman för att kunna klara den inrikes handeln; de voro icke bättre ställda än köpmän, som handlade med utlandet och som måste ha en mängd utländska mått- och viktenheter på sina fem fingrar.

I det avseendet ha emellertid allmoge och myndigheter alltid haft gemensamma intressen, att orätta och falska mått och vikter bekämpats. Klagomålen ha varit många; lagstiftningsåtgärderna likaså. Något har redan inledningsvis meddelats. Den viktigaste frågan i detta fall är naturligtvis: hur skall man veta, att redskapet är riktigt?

Sedan medeltiden hade för städerna gällt, att spann, besman och andra redskap för vägning och mätning skulle, för att vara giltiga, vara märkta med tillverkarens (eventuellt vederbörande skräämbetes), stadens och den av staden tillsatta justerarens märken. Från början av 1400-talet ha vi en uppgift om att mjölnarna i Västergötland skulle äga en två-skäppors »löp» märkt med härads hövdingens märke. Om instämpling av kronomärket, som sedan blev ett sådant karakteristiskt moment i justeringen, att denna kontrollåtgärd kom att kallas kröning, höra vi icke talas förrän i slutet av 1500-talet. Tyvärr finnas inga hit hörande redskap kvar från tiden före 1600-talets början, och således kunna vi icke i detalj studera, hur denna justering tillgick. Enligt Karl IX:s mandat om aln, vikt och mål av 1605 skulle i varje stad en edsvuren tillverkare av alnstickor och besman tillsättas, som skulle slå sitt och stadens märke på dem. Här nämnes ingenting om kronomärket, och flera bevarade exemplar av stadsmärkta besman, bild 7—9, sakna också detsamma. Möjligen får kronomärket först efter hand betydelsen av statligt kontrollmärke.

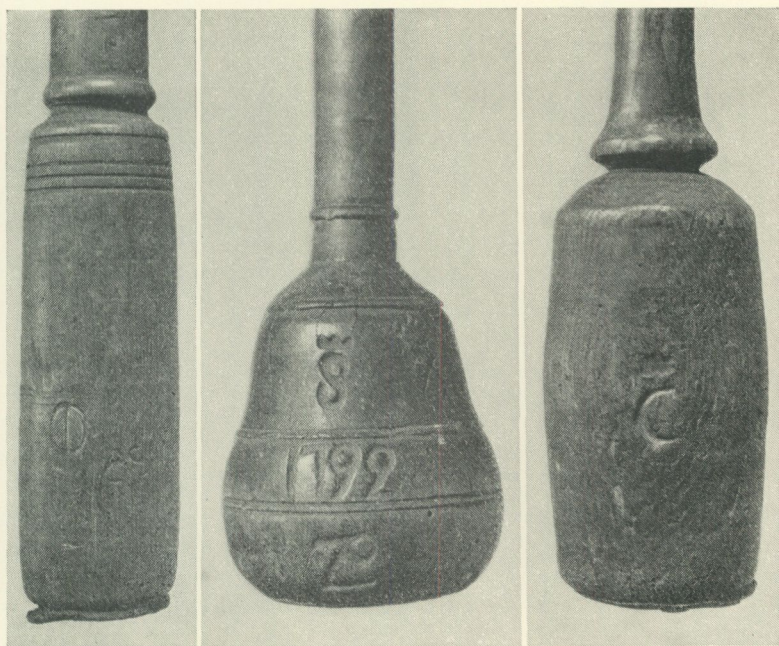

Bild 7—9. Detaljer av stadsmärkta träbesman. — 7. Från Hardemo socken, Närke; märkt med Örebro stadsmärke. Nordiska museet 87,357. — 8. Från Sorunda socken, Södermanland; märkt 1792 med Stockholms stadsmärke av justeraren Zacharias Plantin. Nordiska museet 132,343. — 9. Från Håbols socken, Dalsland; märkt med Karlstads stads märke. Nordiska museet 125,463.

Justeringslagstiftningen hade hittills varit inriktad på städerna, handels egentliga hemvist. Den stora betydelse bergsbruket från Gustav II Adolfs tid får för landets ekonomi, ger impulsen till att justeringen utvidgas att omfatta också järn- och kopparkikten. Riksguardien, som egentligen var myntproberare, beordras beresa landet för detta ändamål. Ett försök år 1661 att göra honom till en slags rikskontrollör även för mått och mål misslyckas, och i stället var från 1663 en särskild inspektör för rikets mått och vikt tillsatt, som vissa tider skulle resa landet omkring och verkställa justeringen. I 1665 års plakat om mått och vikt

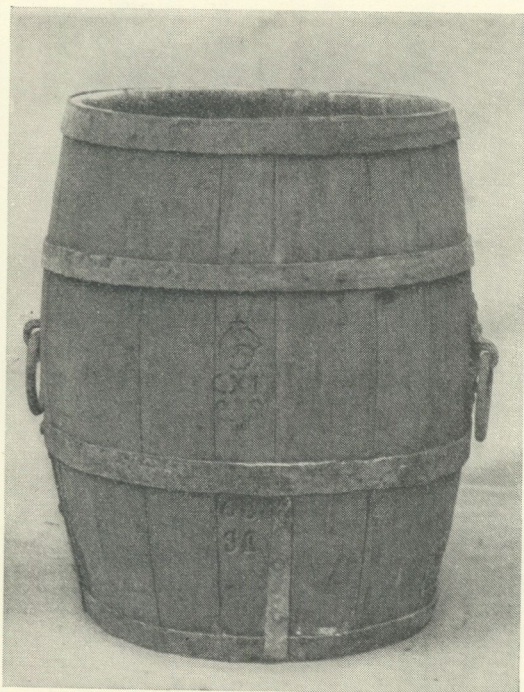

Bild 10. Mältunna,
justerad av Jacob
Low 1688. Höjd 70
cm. Nordiska museet
131,232.

står endast, att han skulle »hvert och ett stycke med ett synnerligt dertill afsöndrat kronomärke stämpla och afteckna» men av bevarade föremål synes, att han oftast tillfogade årtal och initialer, bild 10. Större betydelse kunde denna allmänna justering icke få, förrän den 1735 lades i händerna på lantmätarna; det översteg ju en mans arbetsförmåga att sköta justeraresysslan för hela riket. Då hade säkerligen likaremåtten, som spredos från Stockholm över hela riket, långt större betydelse för enhetsverkets fullbordande.

Likaremåtten historia i Sverige börjar emellertid inte på 1600-talet. Redan Gustav Vasa berättas ha sänt omkring likare av koppar för rymdmått. »Salig konung Göstas kopparskäppa» återopas i Nya Lödöse år 1587, och Stockholms tunnbindareämbetes älderman rättade år 1649 sina spannmålstunnor efter storleken

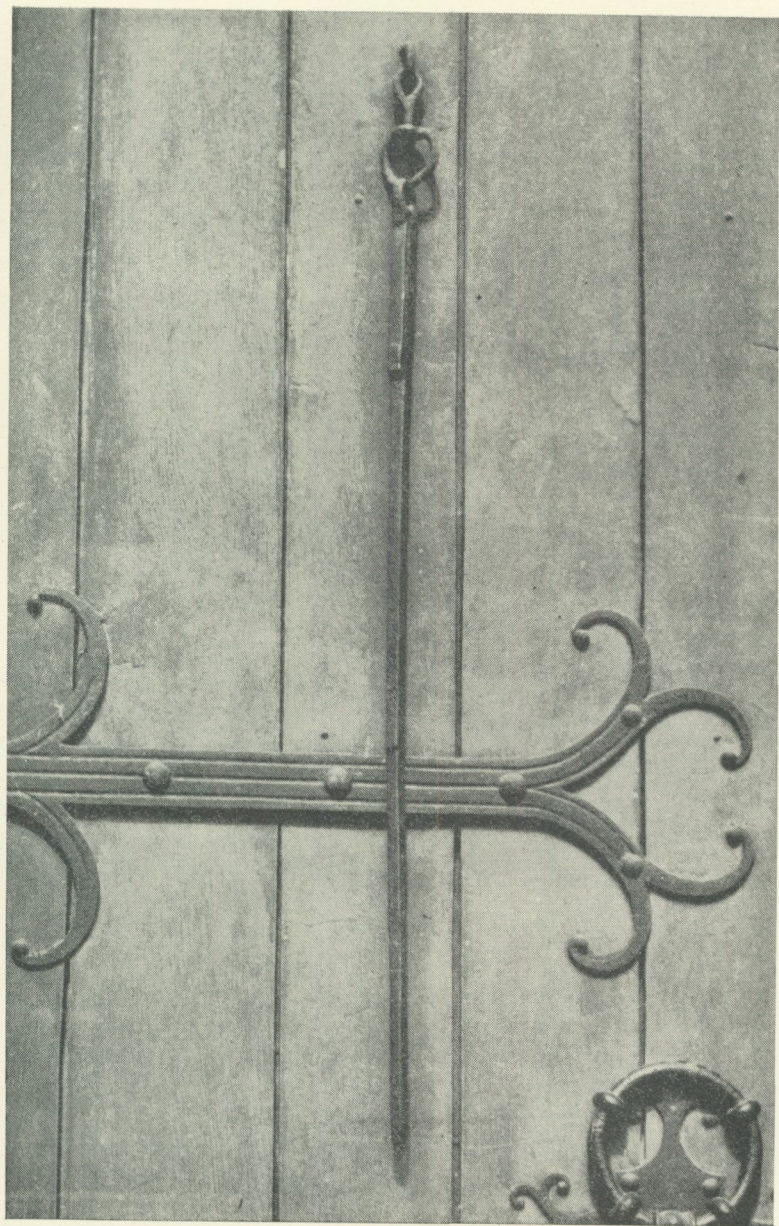

Bild 11. Hemse kyrkas aln, Gotland. Alnen, vars 4 kvarter tillsammans äro 55,12 cm, är fastsatt i kyrkporten. Foto Gunnar Jonsson 1935.

av »gamble konungh Giöstaffs kannan». Hjo kopparskäppa omnämnes 1592, kopparskäppan vid Älvsborg 1626. Inga sådana modellmått äro tyvärr i behåll. Däremot äro några mycket gamla likarealnar bevarade. Sålunda ge oss ett par gotländska kyrk-alnar besked om den medeltida gotlands-alnen, bild 11. För länge sedan förkomna äro däremot den småländska kyrkan Rydaholms aln och skäppa, första gången omtalade på 1400-talet — särskilt den förra är berömd genom att den 1604 gjordes gällande över hela Sverige. En kopia av den tillhörande Stockholms rådhus fick dock snart anseende som rikslikare. Städernas likarealnar förvarades gärna i rådhuset; bild 12 visar Södertälje rådstugualn från år 1659.

Att de äldre måttlikarna ej bevarats, är strängt taget mycket naturligt. Efter varje nytt plakat om mått och vikt strävade statsmakterna att sprida nya likaremått och -vikter till varje stad och varje kyrksocken på landet, och de gamla kasserades givetvis. Första gången detta säges ut ordentligt är i 1638 års riksdagsbeslut. Men de äldsta bevarade likaremålkärlden stamma från Karl XI:s förmyndartid. I Kalmar museum finnes en kappe av koppar, bild 14; i Nordiska museet en sådan av trä, järnbeslagen; flera tunnor och halvtunnor av den sist nämnda typen äro också kända. Här avbildas ur Livrustkammarens samlingar en 1669 daterad måltunna, som 1803 återsändes från Åbo slott, bild 13.

Vi lägga märke till att dessa likaremått äro kubiska. Det var en nyhet. I äldre tid voro målkärlden uteslutande cylindriska eller bukiga. Det torde ha varit under förarbetena till 1665 års förordning som Georg Stiernhielm framställde de sannolikt första kubiska målkärlden. Var och en av riksråden synes ha erhållit en uppsättning: kannan, halvstop, kvarter m. fl. Per Brahes finns i Fysiska institutionen i Lund. Sedan kubiska målkärl spritts som likare över landet, tog man 1733 steget fullt ut, uttryckte rymden av de då fastställda målkärlden i kubiktum, ja förbjöd bruket av runda målkärl för torra varor med hänsyn till att kontrollen av de kubiska kärlden riktighet var så mycket enklare att verkställa för gemene man, eller som 1739 års förordning § 6 uttrycker det: »på det hvar och en, särdeles allmogen, må

så mycket lättare med måttstocken», jämför bild 15—16, »kunna finna deras riktighet och det förfalskande förekommas, som med runda målkärl ske kan». Denna välmenande bestämmelse kunde icke i hela sin stränghet upprätthållas. Redan 1735 måste undantag medgivnas för kol och, vid lossning från fartyg, för alla torra varor över huvud taget. Hos allmogen trängde dock de kubiska målkärlen småningom ganska grundligt undan de gamla runda. Det är i våra dagar icke många, som kunna uppsåras i bygderna. I varje fall måste man beklaga, att ett alltför ringa antal av dessa oansenliga men dock kulturhistoriskt så viktiga föremål funnit vägen till museerna. I Östersunds museum finnes en laggad halvspann daterad 1749 från Hammerdals socken i Jämtland, bild 17; Nordiska museet äger ett par laggade kombinerade halvspanns- och fjärdingsmått, av vilka här avbildas ett från Roslagen, senast använt som »gälbunke», bild 18, och av spånasktyp ett kappmått och ett fjärdingsmått från Värmland. ■

Det nyss sagda gäller emellertid icke Sydsverige, där skäppan ($\frac{1}{6}$ tunna) sedan medeltiden var det egentligen brukade målkärl för spannmålen i motsats mot halvspannen ($\frac{1}{4}$ tunna) i Mellansverige och norrut. Det runda skäppmåttet, bild 21, blev visserligen i enhetens intresse ordentligt förbjudet, såsom t. ex. i 1733 års förordning: »så varder härmed allt skäppemål alldeles upphäfdt, kasseradt och förbjudet, så att ingen, eho den ock

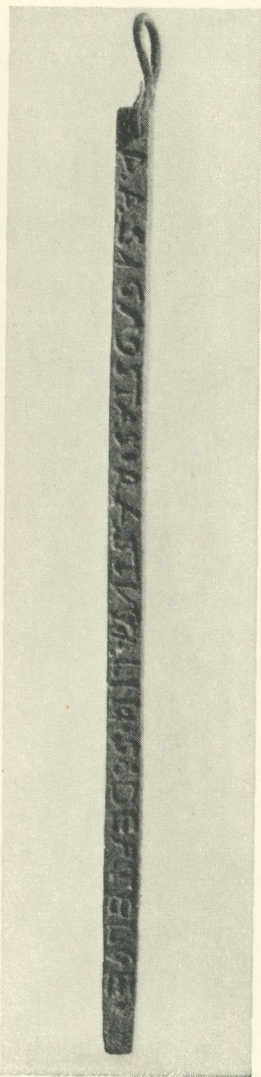

Bild 12. Södertälje rådstualn, daterad 1659. Nordiska museet 147,878.

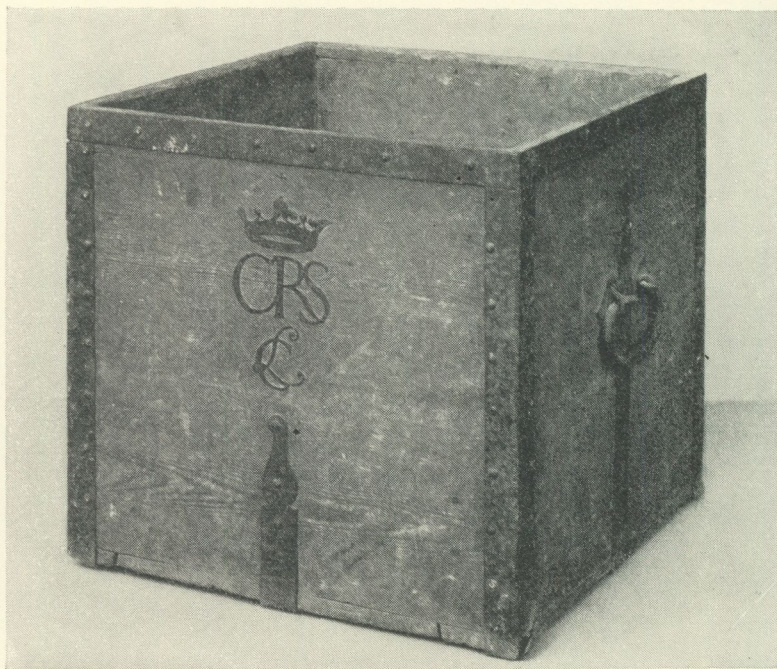

Bild 13. Måltunna (rymmer 147 l.) med Karl XI:s namnchiffer, justerad i Stockholm 1669. Höjd 56 cm. Livrustkammaren 1,169.

Bild 14. Kappmått (4,6 l.) av koppar med järnbeslag och Karl XI:s namnchiffer. Höjd 21 cm. Kalmar museum 9,083.

vara må, efter 3 års förlopp ifrån denna förordningens publikation, sig af skäppor i köp eller salu vidare skall betjena, vid 40 marks böter första gången, andra gången dubbelt och tredubbelt så ofta han vidare därmed beträdes.» Men då lagen endast lade sig i målkärlens beskaffenhet, när de användes i handel och köpenskap, fick allmogen använda sina hävdvunna målkärl för husbehov, och följden blev att skäppemålet, framför allt i Skåne, levde ett friskt liv till våra dagar jämsides med de officiella kubiska målkärlen. Här avbildas, bild 19—20, en halländsk och en småländsk skäppa. Den småländska skäppan är också ett kombinationsmått. Märk särskilt, hur låg och vid Hallands-skäppan är! Just sådana proportioner måste man föreställa sig att många av de under medeltiden och nyare tidens början brukade målkärlen ha ägt. Uppgifter om förhållandet mellan rågat och struket mål tyda därpå. I ärkebiskop Andreas Sunessons latinska parafras av Skånelagen från 1200-talets början beskrives en skäppa av 6 tums höjd och $10\frac{1}{2}$ tums diameter; det är ungefär samma proportioner som vi finna i de avlysta skäpporna från 1800-talet!

Få eller inga av dessa allmogemålkärl av den gamla typen äro krönta. Skäpporna, som voro avlysta, fingo helt enkelt icke justeras. Tvånget att använda justerade målkärl gällde ju f. ö. icke annan rörelse än statlig verksamhet eller yrkes-

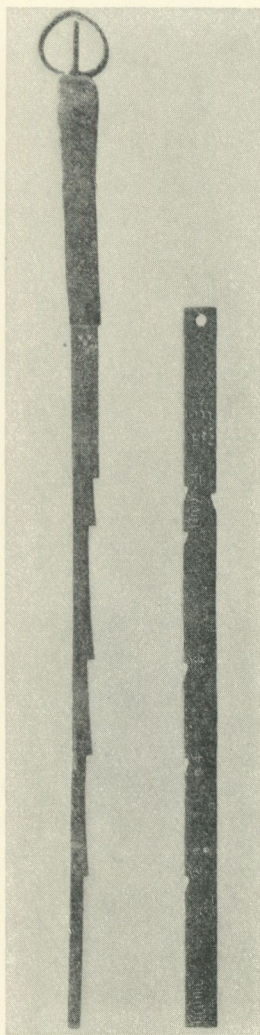

Bild 15—16. Mättstockar för kubiska måttkärl. Nord. mus. 33,079 och 30,751. 15. Från Äppelbo kyrka, Dalarna, dat. 1736. — 16. Från Öland, dat. 1737.

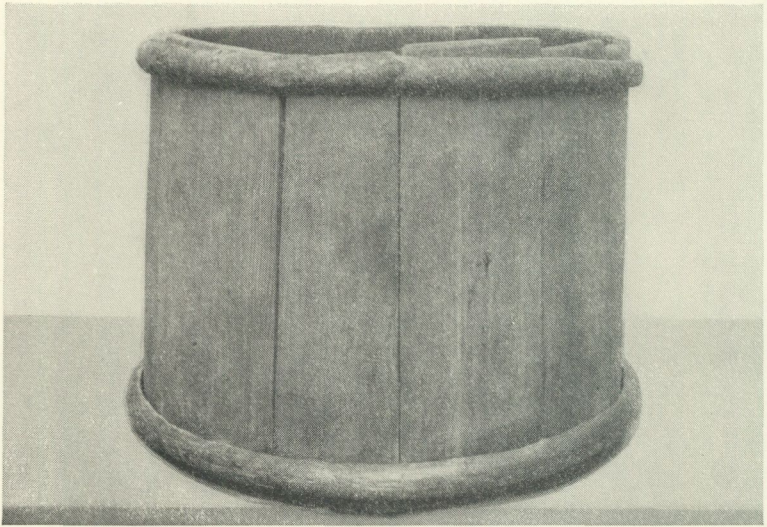

Bild 17—18. Spannmålsmått. — 17. »Spannmått» från Hammerdals socken, Jämtland, daterat 1749. Höjd 34 cm. Den jämtländska »spannen» var en halvspann ($\frac{1}{4}$ tunna). Jämtlands läns museum. — 18. Kombinerat halvspanns- och fjärdingsmått ($\frac{1}{4}$ resp. $\frac{1}{8}$ tunna) från Hällnäs socken, Uppland. Höjd 48 cm. Nordiska museet 121,664.

Bild 19—20. Spannmålsmått. — 19. Skäppmått från Eftra socken, Halland. Höjd 17 cm. Nordiska museet 1,907. — 20. »Prästskeppan», använd vid tiondeuppbörd i Hultsjö prästgård, Småland. Kombinerat mått för halvskeppla (den synliga delen) och skäppa. Höjd 34 cm. Nordiska museet 78,828.

mässig handel. En meddelare säger från Blekinge: »När lantmännen kom till staden med sina produkter, brukade de låna skäppmått av den handlare hos vilken de gjorde sina inköp för att använda på torget. Dessa mått voro krönta och således lagliga. Hemma på landet däremot förekom endast undantagsvis, att någon var i besittning av ett krönt mått. De flesta åldermän i byarna hade åtminstone något krönt mått. Och efter måtttagning på dessa gjorde sedan sockensnickaren mått till den som beställde, sådana som kunde ofta vara alldeles precis som de borde vara, men de blevo sällan krönta.» Denna lilla skildring gäller visserligen en tid, då de kubiska måtten blivit nästan enarådande; de »skäppmått», som det i texten är fråga om, äro i själva verket kubikfotsmått, sådana som voro i bruk under några decennier före metersystemets införande (i rymd nästan lika den gamla skäppan); men den är i sin korthet ändå belysande.

Vi få till sist inte glömma den stora roll, som sättet för spannmålens mätning spelar. Att bestämma storleken av en spannmålskvantitet genom uppmätning är i själva verket en ganska inexact mätning, som skulle kunna lämna fritt spelrum för godtycket. I det fallet ha god sed å ena sidan och lag och förordning å andra sidan emellertid dragit upp noggranna gränser. Men de ha växlat från ort till ort och från tid till tid, och god sed och heder ha nog för det mesta varit frikostigare än lag. »Om någon skulle köpa en halvskäppa råg», säger en västgötsk meddelare, »då lades halvskäppan ned i rågstabben och med händerna föstes rågen i; så togs den upp och östes lätt på, till målet var fullt, och medsamma stälptes i påsen; då blev det dåligt mått. Bättre mätt, om man lät halvskäppan stå och öste i; när man fick den rågad, lyfte man och ruskade på halvskäppan; då sjönk rågen ihop, så det kunde gå en kanna råg på halvskäppan till; sedan när den var fylld och så skakad, slogs råken (rågan) på; då var att ösa på, så länge det kunde ligga ett korn på; ja det var gott mål.» Men ville man inte mäta i mer än man var tvungen efter lagen, då gällde det att få säden att packa sig så litet som möjligt, att fylla kärlet med så få skovlar som möjligt och framför allt ej stöta skoveln emot kärlets kanter eller stampa på golvet bredvid det.

Bild 21. Skäppa (1/6 rågad tunna) med halvskäppa undertill från Vissefjärda socken, Småland. Krönt och märkt C R S 1702. Höjd 35,5 cm. Kalmar mus. 13,745.

Lagen har främst avsett att möjliggöra enahanda och rättvis mätning. Det var därför man på 1600-talet sökte genomdriva bruket av en trattliknande anordning, »skruv», ovanför kärlet, så att säden skulle rinna jämnt i. Senare föreskrevs ett slags spjälgaller, bild 24, som för övrigt ännu i denna dag enligt gällande förordning måste användas vid mätning i hektolitermått, om endera parten fordrar det. Lustigt är, att allmogen missuppfattade detta redskaps ändamål; i Västerås kallades det »bondplågen»; man föreställde sig, att det gick mycket mera säd i målkärlet, när den fick rinna genom gallret än när det tömdes ur säcken eller östes i med skovel direkt.

Det var också för rättvisans skull lagen föreskrev, att målkärlet icke skulle skakas, stoppas eller rågas, så som t. ex. i den ovan citerade beskrivningen från Västergötland, utan strykas av jäms med måttets överkant med ett strykbräde, bild 23. I stället för

Bild 22. Rågan strykes av. Paris 1500. Efter Claudin, Histoire de l'imprimerie en France 2, sid. 495.

den hävdvunna obestämda rågan skulle en bestämd mindre kvantitet mätas upp och tilläggas till det strukna målet, s. k. fast mål. När det var fråga om strid spannmål, skulle man sålunda till en tunna löst mål, d. v. s. struket mål, mätt utan packning och skakning, lägga 2, sedan år 1739 4 kappar ($1/8$ tunna). Men också detta tillägg kunde uppmätas så, att en tunna fast mål blev mer än avsett. Att taga dessa fyra kappar ur måltunnan, innan den blivit fylld till brädden, och sedan åter påfylla och så avstryka den, var understundom brukligt men hade icke varit lagstiftarens mening, eftersom »medelst kappens nedtryckande i tunnan 4 särskilda gånger under namn att uttaga 4 kappar, säden blir så packad, att lantmannen, som säljer sin spannemål efter ett sådant mätningssätt, visst förlorar 2 kappar på var tunna» (Z. Plantins memorial 1782).

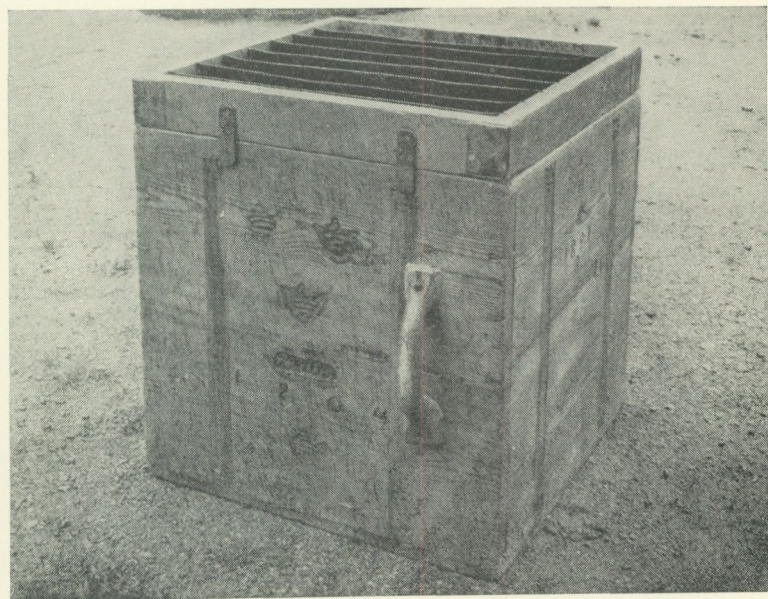
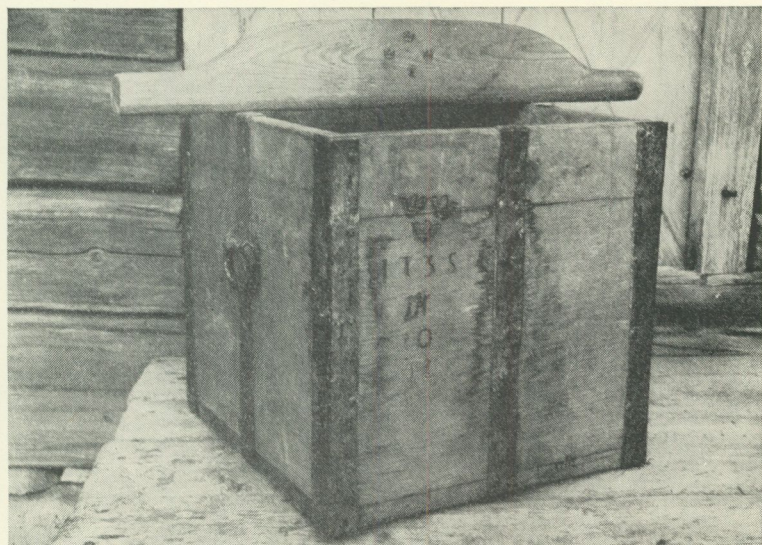

Bild 23—24. Kubiska måltunnor. — 23. Matarengi sockenmagasins tunna med strykbräde. Daterad 1735. Övertorneå museum. Foto Gunnar Ullenius. — 24. Måltunna från Västerås med spjälgaller. Västmanlands fornminnesförening.

Begreppet struket mål och sålunda också det redskap, som användes för att stryka av rågan, äro å andra sidan betydligt äldre än 1600- och 1700-talens lagstiftning. Den bild, som här lånats ur en år 1500 tryckt samling statuter för skråämbetena i Paris, bild 22, skulle lika gärna kunna återge en scen från Sture-tidens Stockholm, ty vi ha från vårt liksom från andra länder ännu äldre skriftliga intyg om de två huvudarterna av spannmålsmätning, rågat mål och struket mål.

Problemet packat eller löst mått är naturligtvis lika gammalt, även om det inte så tydligt dokumenteras förrän i 1638 års förbud mot skakning och stoppning. Så länge räntor och indelningar utgingo i spannmål, stod också striden om mätningssättet het mellan räntegivare och räntetagare. De senares intresse talar kanske tydligast i 1733 års blott fyra år gällande förordning, som fastslog, att målkärlet skulle skakas och stötas, »så att all den spannemål bringas in i tunnan, som där kan innehållas». Om denna strids ålder vittnar det medeltida ordspråket: »Theen skäppa är wäl mälth, som gällare sithir själwir wppa.» Det låg ju icke i dens intresse, som skulle gälda en skuld i spannmål, att så packa säden i målkärlet.¹

¹ Den påtagliga realiteten i ordspråkets mening har ej förståtts av Gunnar Skov, som i Studier tilegnade Verner Dahlerup (1934) tytt ordspråket som en insinuation om skattemyndigheternas åstundan att få övermål.

EN LANTMÄTARE SOM ARKI- TEKTURSKILDRARE

av Erik Andrén

Sveciaverket utgör en kunskapskälla, som arkitekturforskaren aldrig försummar att utnyttja. Dess bortåt 500 kopparstick ge oss ytterst värdefulla upplysningar om många av stormaktstidens praktfulla byggnader, som senare ha försvunnit eller ombyggets, om gårdsanläggningar med murar och terrasser och om trädgårdar med boskéer och häckar, av vilka numera i bästa fall blott några svaga spår kunna urskiljas.

Man har visserligen ofta ställt sig tveksam beträffande detaljriktigheten i Sveciabildderna. Dahlbergs egen och hans samtidas uppfattning om verket — »ad majorem patriæ gloriam», till ökad ära för fosterlandet — synes ge berättigande åt en viss misstänksam inställning till bilderna. I så måtto äro misstankarna befogade som anläggningar, där arbetena ännu pågingo då sticken tillkommo, kompletterats med ledning av arkitektens ritningar, som kanske sedermera frångingos. I stort sett har det likväl visat sig att gravyrerna äro tillförlitliga och dessutom har ju kunskapen om de projekterade men aldrig utförda detaljerna i en gårdsanläggning sitt stora värde.

I vår tid måste man dock beklaga att icke Erik Dahlbergs patriotism var av mer demokratisk art, att han icke avbildat även de enklare herresätena, bondgårdarna och torpen. Åt de små träbyggda herrgårdarna har han endast offrat några få planscher: Esplunda och Ekeberg i Närke samt Finsta i Uppland — den sistnämnda gården har naturligtvis medtagits i sin egenskap av Birgittas födelseort. Bondgårdarna letar man förgäves efter i hela Svecia, likaså prästgårdar och andra boställsgårdar.

Den enklare herrgårdsbebyggelse, som fanns vid 1600-talets slut, med oregelbundna gårdsplaner, kringbyggda med timmergrå och rödfärgade, torvtäckta stugor, som endast föga skilde sig från den välbesuttne bondens gård, denna sorts herrgårdsbebyggelse får man studera i fåtaliga dokument, där avsikten icke främst varit fäderneslandets förhållande. Mathias Palbitzki har efterlämnat några laverade skisser som äro av stort intresse. (Wilhelm Nisser, Mathias Palbitzki som connoisseur och tecknare). Några oljemålningar från 1600-talet finnas, där den holländska målarkonstens förkärlek för det vardagsmässigt enkla har inspirerat till en realistisk skildring av timmergårdarnas byggnadsformer; ett berömt exempel är Allaert van Everdingens målning av Julita gård. En och annan liten skissbok med anspråkslösa men för oss värdefulla reseanteckningar i bild kan ligga undangömd i gårdsarkiv eller på vindar. (Jämför t. ex. Uno Willers, En skissbok från stormaktstiden, Rig 1933.)

Slutligen äga vi i Lantmäteristyrelsens arkiv en synnerligen viktig källa till kunskapen om våra gamla herrgårdar. Visserligen ge kartorna i första hand upplysningar om gårdarnas markkaraktär, fördelningen av åker och äng etc., men även om själva gårdsbebyggelsen får man ofta veta något. Stundom — och detta är regel på 1700- och 1800-talen — äro gårdens olika hus i plan inlagda på kartan, men ofta finner man på 1600-talskartorna herrgårdsbyggnadens fasad inritad på platsen för mangården. Det gäller dock att undersöka dessa små byggnadsskisser, innan man godtar dem. De kunna vara mer eller mindre konventionella tecken, som endast betyda ståndsmässig bebyggelse, men de kunna också vara ögonblicksbilder, fångade av lantmätaren på platsen. I det senare fallet ha de stort värde, ty på dessa realistiska små teckningar kan man tryggare lita än på den representationskonst, som oljemålningar och kopparstick företräda.

De vackra, utomordentligt skickligt tecknade och kolorerade kartor, där en dylik miniatyrbild markerar gårdsplatsen, ha i regel tillkommit under 1600-talets sista och 1700-talets första decennier, alltså samtidigt med Sveciaverket.

Bild 1. Den till namnet okände lantmätare, som med sitt självporträtt signerat kartan över Björnö gård i Uppland 1665. Ritbordet, passaren, dioptern och mätlinan äro hans attribut.

Till namnet okänd är den lantmätare, som 1665 utfört en ståtlig karta över Björnö gård i Roslagen. Han har icke blott lagt in gårdsbebyggelsen i fågelperspektiv utan även i nedre högra hörnet målat en regelrätt veduta med skördefolk i förgrunden, gårdsbebyggelsen och i bakgrunden blånande kullar. En så utförlig gårdsskildring i bild tillhör givetvis undantagen, men även de ovannämnda miniatyrbilderna utgöra en icke föraktlig källa till kunskapen om vår äldre herrgårdsbebyggelse. — Björnökartan har nyligen utförligt behandlats av Sigurd Erixon i *Ett säteri i fågelperspektiv*, Svenska kulturbilder, ny följd, I.

Den man, vars kartbilder på dessa sidor i ett litet urval presenteras, är lantmätaren Erik Nilsson Agner, bördig från Ångermanland. Han erhöll 1683 fullmakt såsom ordinarie lantmätare i Södermanland efter Anders Andersson, som var för gammal att sköta »de nu för tiden förefallande många pressente för rättningar». Det behövdes just vid denna tid en ung kraft som kunde ta i håll med herrgårdskartorna, aktuella på grund av

den nära förestående reduktionen, och Agner fick order »att skynda genom natt och dag». Kartorna från åren 1683—85 över ett trettiotal sörmländska säterier — huvudsakligen från landskapets södra delar — äro alltjämt sammanhållna i ett gammalt skinnband med signum C 5, tillsammans med några av den bekante lantmätaren Ranies kartor från samma tid. En stor förtjänst hos Agner är att han i kolumnen »explicatio» kompletterat de i bild lämnade upplysningarna över gårdsbebyggelsen med några ofta mycket värdefulla notiser, som här nedan i sammandrag återgivas i samband med kommentarerna.

Bilden av Gäddeholm, nuvarande Tureholm nära Trosa, visar det stora stenhuset, så som det tedde sig efter ombyggnaden 1665—72 med sina nya i sten byggda flyglar — »hafwer ett stort och twänne smerre steenhuus sampt åtskilliga nya träbygningar och tarfwehuus i mangården . . .» En jämförelse med Sveciasticket — Erik Dahlberg var för övrigt ombyggnadens arkitekt — visar hur nära kartbilden från 1684 och sticket från 1699 överensstämman, bild 2 och 3. Fasaden har sju fönsteraxlar, därav tre i mittrisaliten, som krönes av en stor gavel med fyra fönster. Valmtaket är försett med en mängd takkupor och två skorstenar. Bortom huvudbyggnaden skymta de båda flyglarna, som på Sveciasticket ha valmtak men enligt Agner synas ha haft säteritak. Vid ryssarnas härjningar 1719 blev Gäddeholm plundrat och bränt i likhet med så många andra herresäten i kustbandet. Det återuppsyddes emellertid under 1730-talet efter Hårlemans ritningar, såsom närmare skildrats i denna årsboks föregående årgång (Gösta Selling, Ett slottsbygge på frihetstiden).

Det är svårt att bilda sig en klar uppfattning om Agners teckning av Tullgarn, bild 4. Anläggningen synes bestå av en tvåvåningsbyggnad med två runda trapptorn åt trädgårdssidan och möjligen åt sjösidan ännu ett torn, vars kupol skymtar ovan taknocken. Förgården inhägnas av murar med nischer eller möjligen låga huslängor med dörr- och fönsteröppningar. Infarten flankeras av ett par krigarbilder, som givetvis äro överdrivna

Bild 2. Gäddeholm, nuvarande Tureholm, i Trosa landsförsamling. Detalj ur Agners karta 1684.

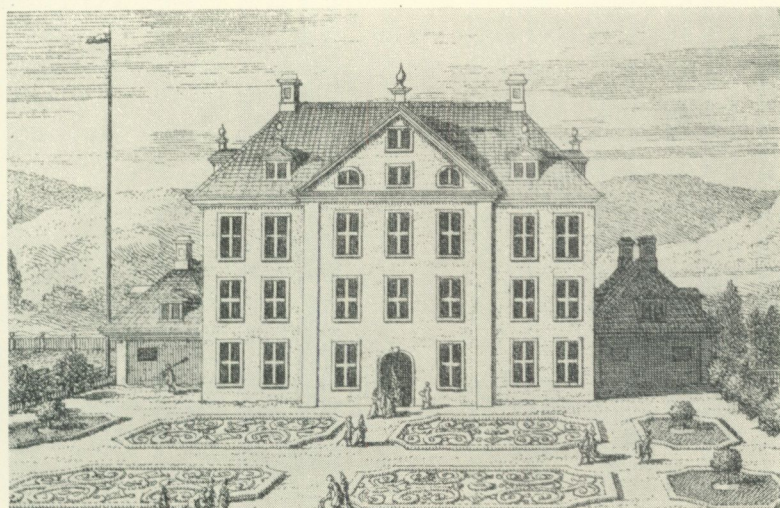

Bild 3. Gäddeholm enligt Svecia. Bilden graverades 1699.

i skala. Den ene håller sin hillebard, den andre lyfter hotfullt svärdet över sitt huvud. Åt sjösidan antydes en liknande kringbyggd gård, sannolikt med två från stora huset utskjutande en våningslängor. Dessa förbindas genom en tredje länga, försedd med en tornartad uppbyggnad i mitten. Även här har synbarligen en figurframställning använts såsom krön på tornhuven. Vid en hastig jämförelse med Sveciabilden, bild 5, som visar anläggningen från motsatta sidan, framträda endast olikheterna. Granskar man sticket närmare visar det sig att vissa överensstämmelser finnas, men det måste medges att skiljaktigheterna äro större. Man återfinner de båda tornen åt trädgårdssidan, vars kupoler sticka upp ovan taket — på Agners bild äro de dock av olika höjd. På sticket igenkänner man vidare den motsatta fasadens torn liksom den närmast sjön belägna längans porttorn. Men därmed äro likheterna slut. Hela komplexets resning och framförallt de mot sjön framskjutande flyglarna äro fullständigt olika. Dessutom saknar gravyren varje antydning om en förgård. Då Sveciagravyren och Agners teckning äro samtida — endast ett år skiljer — måste den ena vara otillförlitlig, och denna dom bör väl drabba Sveciabilden. Agners teckning bär med alla sina lustiga små detaljer större sanningsprägel. Ytterligare en omständighet förtjänar påpekas. Enligt Ebba Brahes handlingar i Riksarkivet funnos år 1672 på Tullgarn »7 jungfrur målade på bräder på två sidor med järnlemmar fastslagna» samt 2 hindar och 3 drängar av samma slag (Sten Karling, Trädgårdskonstens historia, sid. 503). Om ock flertalet av dessa varit trädgårdsfigurer, ledes dock tanken till de figurer som Agner återgivit på sin teckning. Man tänker också på de i plåt klippta figurer som kröna Skogaholms portal på Skansen.

Eriksberg är ju ett av Södermanlands mest berömda slott, avbildat på tre gravyrer i Svecia och väl bevarat ännu i våra dagar. Det kan därför synas som om lantmätarens lilla bild hade föga att ge. Emellertid ger ett studium av kartbilden från 1683 vid handen, dels att Agner är en trovärdig avritare och dels lämnar den vissa upplysningar om slottets byggnadshistoria. Bild 6 visar husets huvudparti med tre våningar ovan källaren,

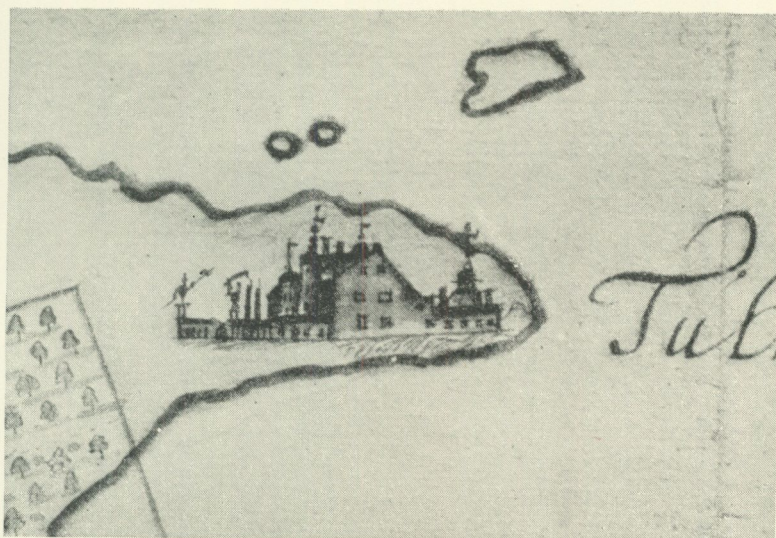

Bild 4. Tullgarn i Hölö socken, Södermanland. Anläggningen sedd från väster. Till vänster den delvis på utfyllnader i sjön anlagda trädgården. Detalj ur Agners karta 1685.

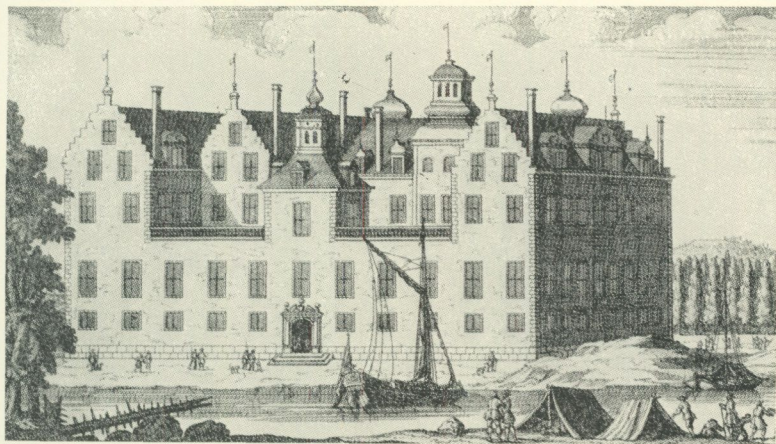

Bild 5. Tullgarn enligt Svecia. Slottet sett från sydost. Förlagan troligen från 1660-talet. Sticket från 1686.

en mittrisalit med tre fönsteraxlar och krönt av en låg fronton samt ett säteritak, krönt av två tornartade lanterniner. Alla dessa detaljer ha sina motsvarigheter i Sveciabladen och delvis även i slottets nuvarande skick — de båda lanterninerna, som tydligen en gång funnits, ha numera försvunnit. På Agners bild, där två av de utskjutande flyglarna borde synas, finns dock endast den ena. Detta stöder den allmänt godtagna teorien att huvudpartiet är äldst — troligen från omkring 1660 — medan flyglarna utbyggs först under Christoffer Gyllenstiernas ägotid (1667—1705).¹ Agners ord bekräfta ytterligare detta: »ett stort nyligen opbyggt steenhus, som till största delen ähr kommit till sin perfection och fullbordan . . .». År 1683 pågick alltså arbetet med flyglarna, men då Sveciasticken utfördes 1690—99 var bygget fullbordat.

Om Nynäs i Bälunge socken skriver Agner 1685: »hafwer ett stort steenhus för uthan andre nödvändi- och nyttige tarfwehuus, så i man- som ladugården, inrättat med trä- och humblegårdar, och brukas med Possessoris afwell och tienstefolck». Kartans lilla skiss, bild 7, visar ett ståtligt trevåningshus med säteritak. Taket med sina båda lanterniner erinrar om Eriksbergs men har ytterligare en smäcker takryttare i mitten. Till större delen härrör byggnaden från medeltiden och 1500-talet. Vid mitten av 1600-talet begyntes en om- och tillbyggnad, som avslutades av Conrad Gyllenstierna, död 1684. Agners bild visar sålunda byggnaden i dess splitternya karolinska dräkt.

En jämförelse med Sveciabilden av Nynäs ger det överraskande resultatet att denna visar huvudbyggnaden före ombyggnaden, ehuru sticket är daterat så sent som 1696. Förklaringen torde ligga däri, att stickets förlaga utförts på 1660-talet. Nynäs nämnes i listan över de förlagor och skisser, som Dahlberg 1667 medförde till Paris. Men det är onekligen förvånansvärt att Dahlberg, som så ofta avbildat endast projekterade anläggningar, i detta fall nöjt sig med en så föråldrad bild.

Hänö gård »ähr mycket wähl bygder, hafwandes ett steen-

¹ I ett analogt fall, Mälsåker, är dock den ofta framförda teorin om flyglarnas sekundära karaktär felaktig.

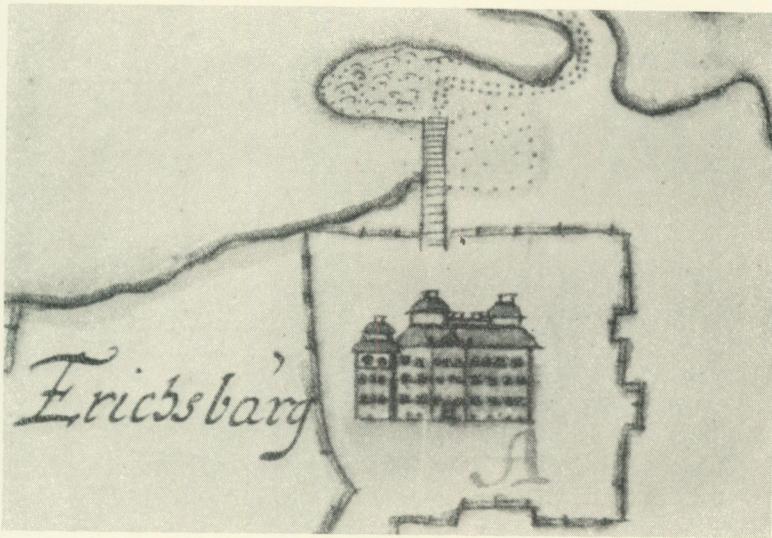

Bild 6. Eriksberg i Stora Malms socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1683.

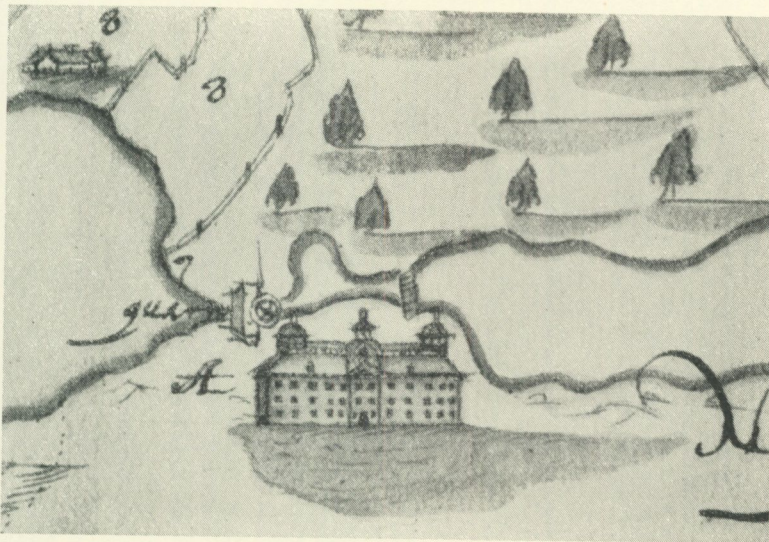

Bild 7. Nynäs i Bälunge socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1685.

huus sampt wähl bygda träbyggningar i mangården för uthan ett fatebuur af steen, ladugården thesslijkes wählbehållen, är ock inrättat med trä- och humblegårdar, hwilken af Possessoris egit tjänstefolck och afwell brukat warden», skriver Agner 1685. Gården byggdes till sätesgård av Carl Stures änka, fru Karin på Sjösa, troligen under 1600-talets första år. En följande ägare, landshövdingen Henrik Fleming, fullbordade 1648 det stenhus, som syns på bild 8, ett tvåvåningshus med rusticerade pilastrar mellan fönstren och ett högt valmtak med en takkupa åt söder. Bakom detta hus skymtar på bilden en tornartad byggnad: fatburen av sten. Att denna tillhör den ursprungliga gårdsbyggelsen från 1600-talets början, är mycket sannolikt. Tydligen byggdes gården då enligt det ända sedan medeltiden förekommande systemet med ett fast hus i form av ett stentorn och en av låga timmerlängor inhägnad gård. Är ovan angivna tydning av bilden riktig, bör det nuvarande huset på Hånö ha uppstått därigenom att ännu en länga inom kort byggdes, parallell med 1648 års hus. Fatburen ombyggdes till mittparti och dess översta delar revos, så att takhöjden blev lika för hela byggnaden. Endast en noggrann undersökning på platsen kan dock avgöra, om byggnadshistorien är den här föreslagna.

Ett av Sveciabladen avbildar ett ståtligt träslott på Sjöholm i Ö. Vingåkers socken. Man har varit tveksam om huruvida något liknande överhuvudtaget existerat. Numera finnas inga spår kvar, ty huvudbyggnaden revs 1780, sedan den länge varit förfallen och obebodd. Agners teckning, bild 9, synes dock antyda, att byggnaden, då Sveciasticket 1706 tillkom, mycket väl kan ha tett sig så som sticket visar. Kartbeskrivningen förmäler att gården »ähr wähl bygder af en nyy träbyggningh sampt en gammall med dubbla wåhningar, och åtskillige andre gamble träbyggningar j mangården, jembwähl goda ladugårdz och andre tarfwe huus». Teckningen visar ett tvåvåningshus med brant valmtak — bottenvåningen skymmes delvis av trädgården. Till höger synes en tornartad, rund eller mångkantig byggnad, som genom ett horisontalt streck angives vara sammanbyggd med tvåvåningshuset. Det kan sålunda icke vara fråga om ett fri-

Bild 8. Hånö i Bälinge socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1685.

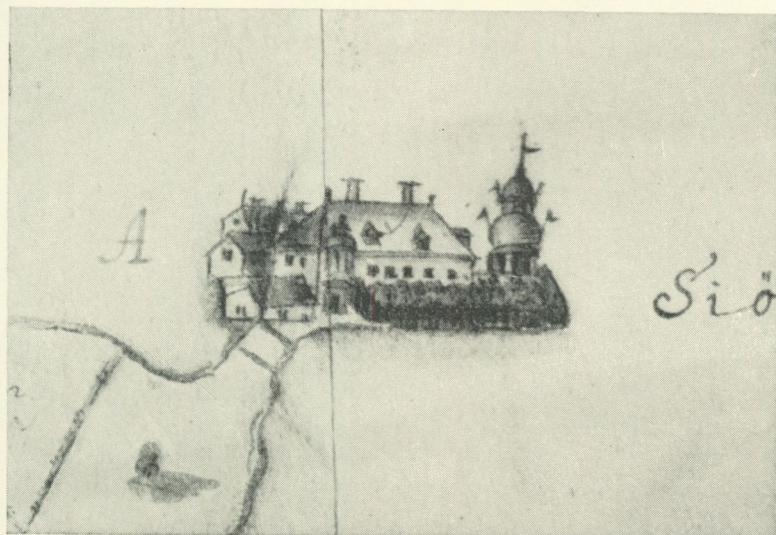

Bild 9. Sjöholm i Östra Vingåkers socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1684.

liggande lusthus; det är helt enkelt den ena av de ståtliga paviljonger, som enligt Sveciabilden sammanbindas med mittpartiet genom låga gallerier. Om den motsvarande vänstra paviljongen senare tillfogats eller ej, kan nu inte avgöras, men tänkbart är ju att den tillkommit under de mer än tjugu år, som ligga mellan Agners bild och Sveciasticket.

Hovsta i Björkviks socken bebyggdes som säteri 1632, och traditionen talar om ett envånings trähus från denna tid, som skulle ha kvarstått långt in på 1700-talet. Agners teckning från 1684 visar dock en gårdsanläggning av utpräglat karolinsk karaktär, som måste vara ganska sen — tydligen ej ens avslutad, ty huvudbyggnaden saknas. Vad vi se på bild 10 är en snörrät infart, ett monumentalt porthus, två små kvadratiska flyglar och gavlarna av de större flyglarna med två våningar. Alla husen äro timrade; Agner nämner »träne stora träbyggningar jämpte andre nye och kostbare tarfwe huus i mangården . . .». Den möjligheten finns att porthuset skymt huvudbyggnaden från den plats, där Agner stått och ritat. Troligare är dock att huvudbyggnaden då ännu ej var uppförd och att de tre åsyftade husen äro flyglarna och porthuset. Intressantast är kanske porthuset med sin höga och breda genomfart, sitt valmtak med flera kupor och sitt ståtliga torn. De små kvadratiska flyglarna med sina karnisformigt svängda tak äro karakteristiska för den karolinska tiden, liksom hela anläggningens symmetriska utformning.

I Stora Malms socken fanns förr ett säteri som hette Djulfors. Det tillhörde 1684 fältmarskalken Henrik Horn och var då bebyggt med »4 stora och goda träbyggningar i mangården samt välbehåldna ladugårds huus, inrättat med goda trä- och humblegårdar; hvilken brukas för Arrende med Possessorens egen afwel. Detta säterije är bygt i manna minne . . .» Bild 11 visar gården invid landsvägen, som leder till det strax söder därom belägna Eriksberg. Till vänster vid gårdsplanen ligger huvudbyggnaden, byggd i en våning, liksom alla de övriga husen, och försedd med ett brant sadeltak med fyra skorstenar och en liten takkupa mitt över ingångsdörren. Norr och söder om gårdsplanen ligga de båda flyglarna och i öster en långa parallell med

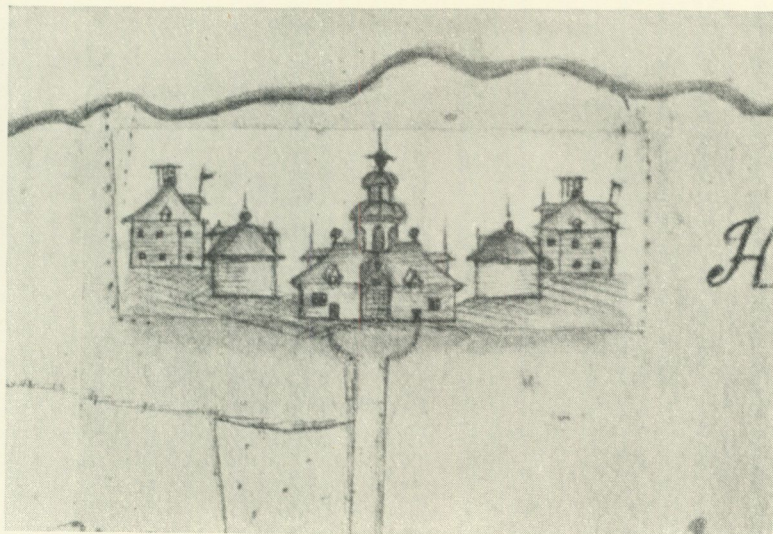

Bild 10. Hovsta i Björkviks socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1684.

Bild 11. Djulfors i Stora Malms socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1684.

huvudbyggnaden. Alla husen sammanbindas genom höga plank; mellan södra flygeln och östra längan syns infartsporten med sitt monumentala krön. Den östra längan, som sannolikt inrymmer stall och vagnbodar, skiljer mangården från fägården öster därom. Den senare inramas av två hus och plank. Tydligt är detta en gårdsanläggning av s. k. centralsvensk typ, där man- och fägård skiljas av en gemensam stalllänga. Denna gård köptes vid 1700-talets mitt av ryttmästaren David Hildebrand, som lät nedriva mangården och bruka godset som ladugård under Eriksberg.

Claestorp, vars äldre namn är Lastorp, ligger nära Sjöholm i Ö. Vingåkers socken. Säteriet hade 1684 »en stor wählbehållen träbyggning af dubbel våning sampt 4 st: andre gamle stugubyggningar och tarfwehuus i mangården. En god och wählbehållen ladugårdh, såsom ock trää- och humblegårdar. — Denne gård brukas med possessorens tienstefolk och egen afwell.» Ägare var då översten Jakob Johan Hastfer. Mangårdens bebyggelse, som avbrann 1754, framgår av bild 12. De fyra nämnda timmerhusen inrama en firsidig gårdsplan. Huvudbyggnaden längst till vänster är ett ganska ansenligt trähus i två våningar med två fönsteraxlar i gaveln och ingångsdörr mitt på gårdsvägen. De båda flyglarna äro intressanta; de ha den egenartade korsform, som synes ha varit ganska vanlig under 1500- och 1600-talen. Mittpartiet, som skjuter ut något framför långväggarna, är byggt i två våningar och täckt med ett tvärställt sadeltak. Man känner denna hustyp genom andra samtida bilder, t. ex. Palbitzkis lavyrskiss av Julita, och man har den dokumentariskt belagd i gamla inventarier över Sörbo, nuvarande Mariedal i Västergötland.

»Näas, nu Malstanäas, ähr bygd efter säteriets wilkor af behåldna man- och ladugårdens huus . . . och brukas med Possessoris tienstefolk och afwel.» Säteriet upprättades före 1649 och beboddes 1685, då kartan ritades, av välborne herr Niclas von Preutz. Gårdsbebyggelsen, som väl sannolikt är samtidig med säteribildningen, är den enklast tänkbara. Bild 13 visar två huslängor, som jämte plank inrama en fyrkantig gårdsplan. Den nederst på bilden synliga längan har inkörspport till gårds-

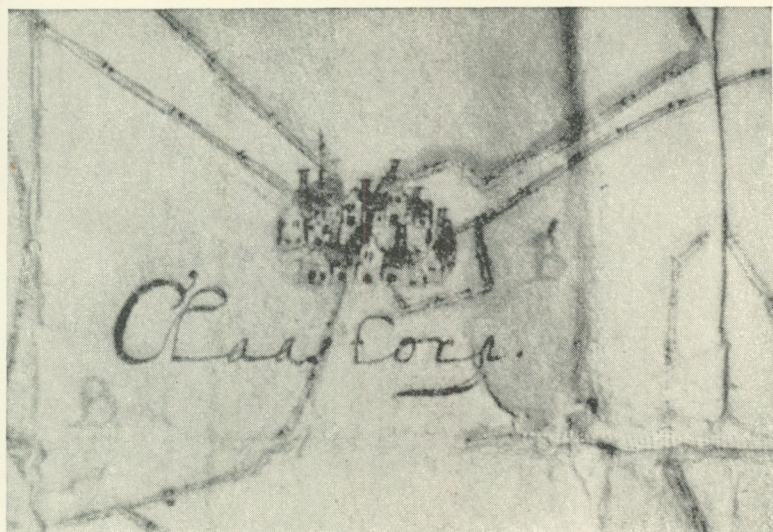

Bild 12. Claestorp i Östra Vingåkers socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1684.

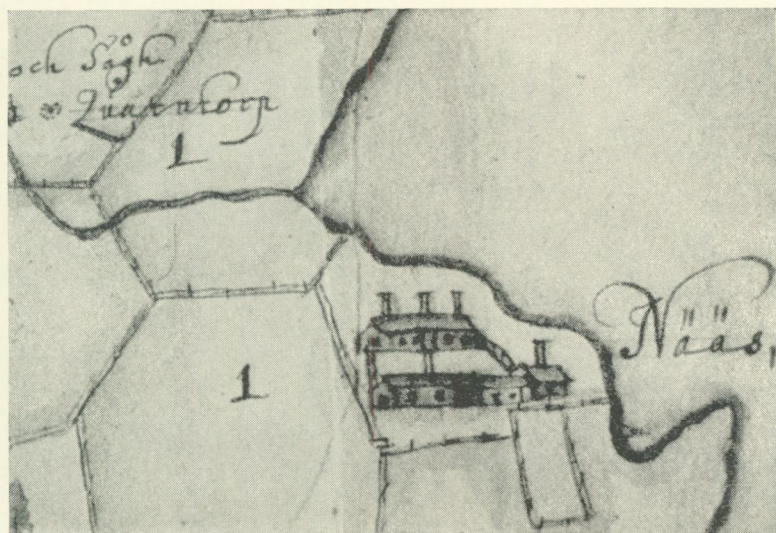

Bild 13. Malstanäs i Forssa socken, Södermanland. Detalj ur Agners karta 1685.

planen och inrymmer måhända till vänster stall, vagnbod och drängstuga (obs. skorstenen!) och till höger om porten ladugården. Den till höger härom liggande byggnaden kan mycket väl vara brygghuset, som på grund av sin eldfarlighet gärna förlades till en särskild byggnad, ej sammanbyggd med de övriga husen. Vid gårdsplanens bortre sida ligger huvudbyggnaden med ingång mitt på huset och två fönster å ömse sidor. Mitt på gaveln ett fönster. Exteriören tyder på att huset är en parstuga med förstuga och kammare (med eldstad) i mitten samt dagligstuga på ena och gäststuga på andra sidan om förstun.

Säterierna Djulfors, Claestorp och Malstanäs motsvara näppeligen de fordringar vi nuförtiden vilja ställa på ståndsmässig bebyggelse. Man ville snarast kalla dem bondgårdar. Men även den obetydligaste av de här nämnda, Malstanäs, säges vara »bygd efter säteriets wilkor» — och detta just vid en tid då reduktionens damoklessvärd hängde över de gårdar, vars säterifrihet på något sätt kunde bestridas! Man får kanske tänka sig att det utvändigt föga ståndsmässiga skicket kompensrades genom en rik invändig utsmyckning av en art, som den med Malstanäs ungefär samtida Tovastugan i Södermanland representerar. Måhända har också en utvändig rödfärgning av sätesgårdarnas byggnader bidragit till att markera en viss klasskillnad vid denna tid. Men härom lämna de små kartbilderna med sin diskreta och alltför schematiska färgläggning inga upplysningar.

FOLKHÖGSKOLANS DAG

TVÅ TAL PÅ SKANSEN DEN 30 JUNI 1935

I. BYGDEUNGDOMEN OCH FOLKHÖGSKOLAN

av Sven Kjersén

Här på Skansens soliga höjder har vi i dag mött samman för att begå »folkhögskolans dag».

De grå stugorna på denna plats, helgad åt svensk bygdekultur, talar sitt kärvt allvarsstämda språk — med gammalfolkets egen stämma. De talar om bygdernas forna prägel i vårt land. Men de minner också om bygdernas anda förr som nu över vida landområden långt utanför huvudstadens tullar.

Ty än i dag står dock bygden i det svenska landskapet gärna fram blott som ett avbrott, ett förglidande inpass i skogspanoramafot. Det förhållandet röjs inte bara på kartan eller från flygmaskinen. Det blottas ganska oförtydligt också i bygdefolkets eget kynne, trots alla bekväma samfärdsmedel, trots allsköns föreningsliv och mycket annat. Man ömsar ändå inte sitt grundkynne lika lätt som man byter trafikmedel eller gångkläder. Och vardagen ute i bygderna är arbete som förr, ett ganska ensamt och tyst arbete som förr — eller mera än förr: på de nutida ensamgårdarna.

När de första svenska folkhögskolorna kom till, levdes detta liv i våra bygder av vid pass fyra femtedelar av vårt folk. Än i dag utgör denna mestadels jordbrukande bygdebefolkning drygt tre femtedelar av alla svenskar.

Folkhögskolan tillkom för denna bygdeungdoms skull i det gamla Bondesverige. Dess sociala uppgift den gången kan i viss mån utläsas ur den dåtida ungdomens isolering inom »byaklasens» snäva ram. Visst är den ramen för längesedan sprängd. Men ändå står isoleringen på sitt sätt bi, fast i annan skepnad, en förstuck-

nare men likafullt ganska maktbesutten. Den röjs på flera sätt och bland annat i det förhållandet att folkhögskolan än i dag merendels utgör den enda möjligheten för bygdeungdomen att efter slutad folkskola erhålla något av en grundläggande allmänbildning. Jag säger grundläggande, dels för att det givetvis bara kan bli tal om en grund, dels för att det ändå k a n bli en grund till personlig bildning.

Folkhögskolans syfte kan nämligen anges så, att den efter fattig förmåga vill hjälpa människan att leva som människa: vill påverka livet i människan för levernet bland människorna. Den vill ge både insikt och utsikt. Därför söker den öppna perspektiv såväl utåt naturens värld som inåt människans och bakåt i historiens. Ty »vi leva framåt, men vi förstå bakåt».

Man har ålagt mig den vanskliga uppgiften att på några minuter ange folkhögskolans uppgift med avseende särskilt på bygdeungdomen. Kanske kan jag ge ett sammanträngt besked i orden: fostran till personlig aktivitet inifrån utåt. Jag ser nämligen den främsta säruppgiften härvidlag i att söka driva försagdhetens anda på flykten hos den ungdom där den onekligen mest binder sinnelaget: att möjliggöra den egna, personliga kraftens utlopp i fri och frimodig livsfullhet — med därav följande vidgad och mera förinnerligad social samhörighetskänsla. Alltså: en själslig som kroppslig frigörelse helt enkelt . . . hur enkelt det sedan kan te sig i praktiken, där denna målsättning verkligen hävdas.

Ger man akt på våra dagars människor i allmänhet, ska man kanske spåra en egendomlig gränslinje mellan två skilda livaktighetstyper av antydde fysiskt-psykiska art: en gränslinje som just nu torde motsvara ungefär trettioårsstrecket. Ovanför det strecket framstår vi mer eller mindre tungrodda och oviga: på karlsidan ofta svaga för makliga, kanske blaskiga livsformer, och på kvinno- sidan . . . nåja! Låt oss gå vidare. Men under strecket har vi den alldeles nya ungdomstypen i gemen: lättfotad, i dubbel mening ibland, men käck utan affektation, otvunget rörlig och även rättfram ärlig som måhända ingen tids ungdom tillförne, framför allt mer företagsam, fjädrat spänstig till hela väsendet. Förklaringsarna är väl inte svåra att finna, till dels åtminstone: en

friare ställning, en sundare hygien med idrott, gymnastik, friluftsliv; men härtill kommer också ett vidgat socialt umgänge tvärs genom yrkesskrankor, fackintressen, partifällor — ett umgänge i bästa fall sublimerat till stimulerande gemenskap med rika personligheter eller idéer, åtminstone i böckernas värld.

Denna förmenta gränslinje har här skisserats för att betona, hur den långt mer framträder bland »samhällellenas» invånare än hos den genuina lantungdomen. Den senare präglas än i dag trots allt gärna av ovighetens märken, kroppsligen som andligen. Vad skillnaden i själva arbetsformerna här kan inverka, ska inte närmare utvecklas.

Alls inte må man glömma att denna sinnets tyngd och lynnets försagdhet samtidigt kan gälla som baksidan av ett gott: en taktfull besinning, en oanfräkt förmåga att kunna lyssna för att utlyssna, att instinktivt pröva halten och sovra det inhöstade förrådet av intryck utifrån för att äntligen upptaga vad som funnits värt att stillfärdigt nyttja och begrunda. Heller inte förbises här våra dagars mångomskrivna föreningsliv också på landsbygden. Men jag frågar er själva, bygdeungdomar, som lyssnande lägrat er här i gräset: kan det sannfärdigt sägas, att lantungdomen i allmänhet nu blivit så företagsam, att den utan stöd eller påfösningar utifrån förmår skapa och upprätthålla en föreningsverksamhet, som är både livaktig och gedigen, effektiv och högvärdig? Eller blir inte alltjämt vardagens ensamliv en hämsko för den behjärtade aktiviteten »inifrån utåt»?

Detta ensamliv hör samman med yrke och bosättningsformer. Det kan svårligen ändras och bör kanske heller inte utan vidare önskas så radikalt annorlunda med hänsyn till de redan antydda andliga värden som det onekligen kan utlösa. Men baksida är ändå baksida. Och där, på de icke önskvärda sviternas område, har folkhögskolan att effektivt söka råda bot.

Bristande aktivitet är symptomet. Bristande självförtroende dess grund. Men ett sunt självförtroende grundas i sin tur alltid på något av frigjort **personlighetsliv**.

Och därmed är vi åter tillbaka vid den där »grunden» som det ålåg folkhögskolan att hjälpa ungdomen vinna invärtes, den ung-

dom som åstundar och främst behöver hjälp att »komma igång»; den bildningsgrund alltså som kan utlösa något av personlighetens liv.

Kanske gäller härvid som en första angelägenhet, inte minst vad bygdeungdomen beträffar, att denna grund danas så pass rymlig och så pass lucker, att skilda intressen och sympatier där kan samsas och finna fäste, till båtad för hela människan. Ty en förträngd intressesfär gör en halv människa. Och en halv människa räcker inte till en hel yrkesidkare av vad slag det vara må.

Och nu behöver jag knappast här närmare utveckla värdet för lantungdomens vidkommande av den sociala sammanföring av ungdomar från skilda yrkes- och samhällskretsar som i särskild grad utmärker folkhögskolan i vårt land — som här genomförts allmännare, grundligare och lyckosammare än i något av våra grannländer. Betydelsen ur rent samhällelig synpunkt av en sådan konfrontering är uppenbar. Men lika visst kan den för de unga själva innebära inget mindre än ett slags andlig tjällossning av väsenspåverkande kraft. Och det torde kunna vittnas av stora skaror f. d. folkhögskoleelever runt om i våra bygder, att näppeligen någon upplevelse under deras vistelse på folkhögskolan påverkat dem innerligare än detta, att de i de mottagligaste åren kom att leva ett vidgat och förinnerligat kamratliv, vars bestående vinning blev insikten om det väsentligt förenande under det oväsentligt särskiljande inom ett gemensamt, levande folksamhälle. Det är seger nog . . . Och jag kan i denna stund inte låta vara att se ut över er stora skara, kära f. d. folkhögskoleelever, där ni från vitt skilda skolor och vitt skilda folkretsar nu lägrat er samman på Skansens sommargröna planer. Jag skulle dåligt känna er sinnesstämning i denna stund, dåligt förstå att tyda era ögons vittnesbörd, om jag inte såge och insåge att ingenting tänker ni mindre på än på sådant som i andra sammanhang räknas som skiljemurar er emellan. Det syns mig som måste er hjärtliga förnimmelse av självklar samhörighet röjas också inför den digra åskådarskaran runt er lägerplats här i gräset. Och det är vittnesbörd nog . . .

Jag har berört behovet, inte minst för lantungdomens del, av själslig uppräckning och uppluckring. Denna »tjällossning», vars framkallande kanske främst sker genom det omedelbara umgänget med kamrater och — i lyckliga fall — lärare, framhölls som en förutsättning för frigjord verksamhetskraft under kommande livsdagar. Ty den sanningen står dock orubblig att det gärna blir mera liv och förstånd i själva arbetet, när det finns mera liv och förstånd i själva människan. Blir invärtes människan bättre odlad som människa, så blir utvärtes bland annat åkerjorden bättre odlad som åkerjord. Den som tvivlar på den saken kan ju fråga världens bästa jordbrukarfolk om dess erfarenhet i saken. Det folket sägs för hundra år sen ha varit mer efterblivet och slött än andra bönder i Norden. Nu är det som sagt det driftigaste, vaknaste — vaknaste och därför driftigaste. Det bor i Danmark, i folkhögskolans födelse-land. Och det säger självt, det folket, att det var folkhögskolan som väckte det.

Att också den svenska folkhögskolan kan eller åtminstone bör öva samma kall som sin ofrånkomliga uppgift, det säger bland andra de forna eleverna själva. En av dessa, bondeskalden Carl Larsson i By, formulerade för elva år sen grunduppgiften sålunda: »Dess uppgift är icke så mycket att meddela dött vetande i portioner som att väcka själen till liv, människan till arbete och verksamhet, att uppmuntra till självständigt tänkande och personlig kultur.»

Uttrycken »väcka» och »uppmuntra» är ingalunda nya i det här sammanhanget, fastmer både slitna och begabbade, kanske också nutilldags en aning fruktade av skilda anledningar t. o. m. inom de inre cirklarna i folkhögskolans värld. I vart fall: de är ofrånkomliga, ty de är uttryck för ofrånkomliga, reella krav.

Och det finns kraft att ta emot, finns bildningslängtan och kulturvilja i bygdeungdomens led som annorstädes. Den alstringskraftiga, den goda jorden ligger väl här sen gammalt en smula på djupet, men är inte sämre för det, fastmer bättre skyddad än annorstädes i vindkastens tid. Och »väckandet» gäller inte främst lusten att veta, ty den finns förut, allmänligare än vad man tilläventyrs förmodar utombys; men det gäller modet, företagsam-

heten att söka tillfredsställa den lusten efter lägenhet och förmåga.

Så har det befunnits angeläget att bygdefolket och folkhögskolefolket möts redan därute i bygderna med deras kringströdda gårdar i slättstråken mellan grå skogsmarker. Det sker nutilldags genom de s. k. folkhögskolekursföreningarna eller, med ett överkomligare uttryck, länens bildningsförbund.

Och förvisso kan vi folkhögskollärare lite till mans vittna om, hur vi just i detta arbete förunnats möta syner och upplevelser som i all sin yttre enkelhet mäktat att med egendomlig kraft värma och liva oss själva. Ty skönhetens ande kan trivas också i avskilda bygdevrår, finna sin klaraste uppenbarelseform just i den skenbara torftigheten. Den kan möta i halvskumma, trånga sockenskolor, där rummet sprött upplyses av några bläddriga, dvalna ljuslågor. Den kan tala i stilla lyssnande ögon, liksom i grova arbetsnävars tafatta grepp kring penna och bok. Och tidens kalftrade ungdom uppenbarar sig här i täta flockar; många av dem har cyklat milslånga lervägar eller rott i drivande regnblåst över öppna vattnet för att inte mankera — efter en arbetsdag på sådär 12 timmar hemma i stuga, lagård eller utemarker.

Kanske ser vi härute klarare än där hemma i egna ombonade skolsalar vårt mål, vad som väl till sist är den svenska och nordiska folkhögskolans gemensamma: att söka stärka rotfästet för ett dugbart personlighetsliv i en ganska rotlös, eller åtminstone ganska rolös tid. Ett sådant rotfäste innebär väl inte bara förmåga att med glädje och trivsel verka i sin bygd och sitt kall utan innerst detta, att i varje värv och miljö kunna fatta sitt levnadsmål, klart och fast och i dristig förtröstan.

2. INDUSTRIARBETARNA OCH FOLKHÖGSKOLAN

av Alf Ahlberg

Om det i vår tid finns många mörka och oroande tecken, stormtecken och ovädersmoln vid alla horisonter, så böra vi för dem icke förbise de verkliga glädjeämnena och tecken till positiva framsteg, som tiden erbjuder. Som ett av dessa tecken skulle jag vilja framhålla det bättre förhållande, den anda av ömsesidig förståelse, som åtminstone i vårt svenska samhälle enligt vad jag bestämt tror håller på att växa fram mellan bönder och industriarbetare, jordens och fabrikernas män och kvinnor. Om ännu inte allt här är som det borde vara, så kan man som sagt konstatera, att det är vida bättre än förr. Ty det kan inte nekas, att mellan dessa vårt samhälles båda största grupper länge rått ömsesidigt misstroende och inbördes spänning. Skuldfrågan — om man nu i detta fall kan tala om en sådan — skall här inte närmare undersökas; förmodligen ligger väl här som i de flesta andra samhällliga konflikter skulden icke ensidigt på någondera parten. Bådadera grupperna hade en avgjord benägenhet att förskansa sig bakom ensidiga gruppintressen eller identifiera dessa intressen med det allmänna samhällsintresset. Båda voro fallna för en romantiserande självförhävelse. Bonden var van att betrakta sig som folkets kärna och must, samhällets närande part; industriarbetaren skattade gärna, just till följd av den själsliga process, som psykologien betecknar som mindervärdighetskomplexens överkompensation, åt en proletärromantik, som kom honom att betrakta sin grupp såsom den både kvantitativt och kvalitativt främsta i samhället. Klyftan mellan mentaliteten, beroende på olika miljö, uppfostran, arbetsförhållanden och annat kunde icke över-

bryggas. I vår tid däremot tror jag att detta är i färd med att ske, i varje fall i Sverige och de nordiska länderna. Mycket har bidragit därtill: kommunikationernas förbättring och arbetskraftens större rörlighet, landsbygdens fortskridande industrialisering och jordbrukets rationalisering, men också en stigande upplysning och vidgade horisonter som kommit båda grupperna att alltmer förstå, att de äro nödvändiga och berättigade led i samhällets produktiva organiska liv och båda beroende av varandra — ja, att ett ensidigt hävdande av gruppintressen t. o. m. ur gruppens egen synpunkt liksom all snäv och kortsynt egoism i längden hämnar sig på gruppen själv. Jag är nog optimistisk att tro, att det inom båda grupperna håller på att växa fram vad jag skulle vilja kalla en ökad samhälls- och medborgaranda, som närmar dem till varandra och till övriga samhällsgrupper. Detta betyder naturligtvis icke, att de politiska striderna äro på väg att försvinna. I och för sig tror jag alls icke man bör betrakta dem som något ont, ty utan kamp och motsättning ingen utveckling. Men det betyder, att de föras upp på ett resonligare och förnuftigare plan och att deras ödeläggande och icke önskvärda verkningar reduceras.

Den stora process, varom jag här talat, synes mig kanske tydligast återspeglas inom det jämförelsevis lilla men icke betydelselösa område av samhällslivet, som vi i dag här ägna vårt intresse och vår uppmärksamhet: den svenska folkhögskolan. Den nordiska folkhögskoletanken vann, som alla veta, först genklang i bondekretsar i Danmark och även den svenska folkhögskolan har länge exklusivt varit en bondeskola. En skolas former, anda, arbetsuppgifter och studier formas i hög grad av dess elevmaterial, och detta gäller i särskild grad om den fria folkhögskolan, som i så stor utsträckning är byggd på principen om elevernas självverksamhet. Bondeungdomens mentalitet kom i så hög grad att sätta sin prägel på folkhögskolan, att man knappast bör förtänka arbetarungdomen, att den länge drog sig undan från institutioner, där man hade så föga förståelse för och känsla för de ting, som måste ligga den speciellt om hjärtat. I stället drogs industriarbetarungdomen till en eller ett par skolor, som blevo lika exklusiva

industriarbetarskolor som de andra voro bondeskolor. Jag tänker naturligtvis i första hand på den skola, som ligger mig närmast om hjärtat, Brunnsvik, på den senare upprättade skolan i Viskadalen och på ett par andra. Nu få vi emellertid bevittna, att industriarbetarungdomen i ökad grad börjar besöka även andra folkhögskolor och att det inom dem sker en stegrad anpassning efter den nya situationen. Detta är, tror jag, en mycket glädjande utveckling och en ny epok i den svenska folkhögskolans utveckling, som varslar gott för dess framtid.

Det har förvisso icke varit bristande studieintresse, som tidigare kommit så mycken vaken och intresserad industriarbetarungdom att med de undantag jag nyss nämnde hålla sig borta från folkhögskolan. På bristande studieintresse inom svensk arbetarungdoms led skulle endast en notorisk kverulant kunna klaga. Det är nog att peka på A. B. F:s oerhörda expansion för att gendriva ett sådant klagomål eller på den livliga studieverksamhet, som det socialdemokratiska ungdomsförbundet bedriver, mycket annat att förtiga. Att folkhögskolan här har väldiga resurser att tillvarataga behöver ingen vara i tvivelsmål om. Men visserligen ställer också den nya situationen stora och svåra nya krav på folkhögskolan, som den måste fylla, om den icke skall försitta sin besökelses tid, vägas på en våg och befinnas för lätt. Skall folkhögskolan för arbetarungdomen kunna bli vad den bör bli, så måste den mottaga denna ungdom med förståelse för dess särregna mentalitet och speciella strävanden, dess situationer och problem, dess förhoppningar och farhågor. Och en sådan förståelse liksom all förståelse överhuvud måste bäras upp av sympati. Vad jag åsyftar är alls icke någon politisk orientering. Visserligen har det faktiskt ofta varit fallet med folkhögskolor av äldre typ, att de trott sig opolitiska, höjda över partiernas kamp, medan de i själva verket mycket bestämt med eller mot sin vilja trätt i vissa politiska intressegruppers tjänst. Det är icke min avsikt att riva i gamla igengrodda sår, men jag skulle dock i förbigående vilja anmärka, att man, när man t. ex. betraktat Brunnsvik som speciellt politiskt orienterad åt visst håll och sig själv såsom höjd över partierna, skattat åt en avgjord felsyn. Men vad jag vill

ha sagt är, att folkhögskolan, om arbetarungdomen skall trivas där och om den skall kunna ge arbetarungdomen gott utbyte av sin vistelse där, måste göra sig fri från varje skymt av räddhåga och ljusskygghet och icke lägga någon sordin på den fria och öppna diskussionen eller på rätten för varje elev att hysa och förfäktat sina meningar. Det får i den folkhögskola, som är anpassad efter den nya situationen och som skall kunna hysa och utbilda medlemmar av olika samhällsgrupper, icke finnas några som helst monopoliserade och icke några som helst undertryckta meningar. Folkhögskolans uppgift är förvisso icke att vara något politiskt instrument, varken i det ena eller andra partiets tjänst. Men dess uppgift är att utveckla och dana levande människors intellekt och vilja, vilket bland annat betyder att skapa bättre förutsättningar för dem att när de komma ut i samhället driva politik på ett rimligare, förnuftigare och mera besinningsfullt sätt än som nu ofta sker. Man må tillhöra vilket politiskt parti som helst eller tillhöra intet parti: det finns en önskan, vari man, tänker jag, alla skulle kunna mötas: att den politiska kampen, de sociala striderna lyftes upp på ett förnuftigare, även mera kultiverat och moraliskt kvalificerat plan. För en sådan uppfostran är menings- och tanke- och yttrandefriheten inom folkhögskolan ett väsentligt villkor. Den är dess livsluft och berövad denna, vare sig nu av enskilda eller av myndigheter, skulle den komma att dö samma ynkliga död som en ljuslåga under en glaskupa. Man har all anledning misstänka, att det är något fel med ens åsikter, om man icke i lugn och ro törs höra på motpartens eller inlåta sig med motparten i en öppen diskussion. Vår svenska demokrati är byggd på den öppna diskussionens och tankefrihetens princip, och skall folkhögskolan i ett demokratiskt samhälle bli en verklig uppfostrings- och utbildningsanstalt till medborgerlig fostran måste den i första hand respektera denna princip. Det är lätt nog, så länge man blott har att göra med elevgrupper, som i det stora hela ha samma inställning till liv och samhälle, men blir svårare, när man har att göra med heterogena elevgrupper. Den som i likhet med mig anser demokratien, trots de påtagliga brister, som den delar med allt mänskligt, just ur allmän folkuppfostrings-

synpunkt vara den bästa formen för samhällelig sammanlevnad måste också medge, att det är en form, som ställer större krav än andra på människor. En demokrati av barbarer, en barbarokrati, blir ett rike som söndrar sig mot sig själv och går sin upplösning till mötes. Demokratien kräver människor som ta skäl och ge skäl, som respektera varandra och äro villiga att till en viss gräns samarbeta, t. o. m. då deras intressen och strävanden komma i strid med varandra. Jag ser som en av folkhögskolans främsta uppgifter att medverka till att vi få ett större antal sådana människor eller för att tala med Sveriges nuvarande utrikesminister »öka antalet fria människor i vårt land».

Jag sade nyss, att folkhögskolan för att kunna fylla sin plats i den nya situationen, vari den ställes genom arbetarungdomens ökade inträde däri, måste möta denna ungdom med förståelse och sympati. Det är sant, att industriarbetaren icke är någon särskild biologisk varietet av homo sapiens, såsom man på sina håll synes tro, utan en människa som andra. Den där framkonstruerade och renodlade proletären möter man, vill jag tro, lika sällan i verkligheten som man möter enhörningen eller gripen i naturen. Och den som något lärt känna industriarbetarungdomen vet, att man inom denna grupp liksom inom varje annan möter mycket starka individualiseringar och differentieringar. Icke desto mindre har naturligtvis industriarbetarungdomen genom sina erfarenheter, sin miljö och sin tradition, sina arbetsförhållanden och sina ekonomiska och sociala problem en särpräglning, som man måste söka tränga in i och förstå. I regel har arbetarungdomen fört en hårdare kamp för existensen än jordens ungdom, den har saknat den trygghet, den rofasthet, som binder den sistnämnda till släkt och bygd, den är mera rotlös, mindre lokalbetonad. Själva arbetsförhållandena betinga ett vida rörligare liv: det har sina fördelar och sina nackdelar. Fördelar, ty horisonten vidgas och ett rörligare liv gör även huvudet rörligare, ökar lättheten att sätta sig in i nya situationer och möta nya uppgifter, men framskapar å andra sidan en nervös oro i blodet och disponerar för ett slags yttlig intellektualism, som endast räknar med påtagliga nyttovärden. Bondeungdomen har sin gamla svenska tradition, arbetar-

ungdomen har sin rörelses tradition, som bottnar djupt i de tider, då arbetaren i verkligheten tillhörde de utstötta och jämförelsevis rättslösa i samhället, och då det låg en relativ sanning i ordet »att arbetaren icke har något fosterland». Studerar man litet arbetar-rörelsens historia, vet man vad det kostat av kamp och offer, vanfrejd och bittert hån, innan industriarbetaren fått den ställning i samhället han nu intar, så måste man förstå, att det icke går i en handvändning att driva bitterhet och ressentimentkänslor ur kroppen. Därtill kommer, att industriarbetaren oftast har eller åtminstone tills på allra sista tiden haft en mycket mera direkt känning av samhällets ekonomiska påfrestningar än bygdens ungdom. Han har i regel blott sig själv, sin arbetskraft, sina organisationer och solidariteten med kamraterna att lita till, medan den förstnämnda i de flesta fall har mycket annat till skydd för de omilda skurar. Man skall icke förvåna sig över att mycket, som kanske för bondeungdomen har reellt värde, för en ungdom, som aldrig njutit någon fördel därav, måste te sig som luft och talet därom som vackra ord, där man begär bröd, som ljudande malm och klingande bjällror, där man begär reell valuta. Livet har gett arbetarungdomen en skeptisk och kritisk inställning, och det händer stundom, att en förkvävd och infrusen längtan efter berättigad erkänsla i och av samhället maskerar sig under ett kalkskal, som för den, som icke känner det psykologiska sambandet, utslutande ter sig som negativism för att icke säga cynism och råhet.

Varje människodaning, både den intellektuella och moraliska, måste naturligtvis knyta an till de punkter, där människorna äro möjliga att komma i kontakt med och där de kunna mötas. Skall folkhögskolan betyda något för industriarbetarungdom, måste den även på sitt undervisningsskema i någon mån tillgodose arbetarungdomens speciella intressen. Gäller det t. ex. de historiska studierna, må man icke begära, att arbetarungdomen skall intressera sig för dem med mindre de beröra även dess speciella verksamhetsområden, arbetets, teknikens, industriens och arbetar-rörelsens historia. Jag sade nyss, att industriarbetaren har mera direkt känning med de stora ekonomiska frågorna än de flesta andra grupper. Det är därför icke underligt, att dess intresse är

ekonomiskt och socialt inriktat. Detta måste även folkhögskolan ta hänsyn till. Folkhögskolan skiljer sig ju från alla andra läroanstalter bl. a. därigenom, att den icke har något stelt fastlagt eller uniformerat skolskema. Detta må vara en nödvändighet för de andra, just emedan de ju avse att ge en bestämd kompetens, vare sig nu fackkompetens eller allmän samhällelig kompetens, legitimerad genom betyg och papper. Men må man aldrig söka beröva folkhögskolan den oskattbara fördel, som ligger i dess undervisningsskemas rörlighet och elasticitet. Den dagen skulle man ha dräpt själva folkhögskolans platonska idé, om jag så får uttrycka mig, ty därmed hade man just fråntagit den möjligheterna till anpassning efter olika elevmaterial och anknytning till dess intressen.

Jag pläderar för ingen del för någon ensidighet eller likriktning. Jag varken begär eller önskar av den svenska folkhögskolan, att den ensidigt skall gynna industriarbetarnas särskilda intressesfär på bekostnad av att andra samhällsgrupper skjutas i bakgrunden. Icke ens om man blott ville se saken ur industriarbetarungdomens egen synpunkt skulle detta vara till fördel. Så komplicerat som samhällslivet nu blivit är det nödvändigt, om det skall kunna arbeta någorlunda friktionsfritt, att horisonten vidgas och detta sker just genom att de olika intressesfärerna komma i beröring med varandra. Att industriarbetarna skulle ha någon speciell tendens till gruppegoistisk eller gruppegocentrisk isolering och därmed följande obenägenhet att förstå andra grupper berättigade krav påstår jag ingalunda. Denna tendens är allmänmänsklig och torde i lika mån florera i andra grupper. Men den förekommer alltså även bland industriarbetarna, och den måste motverkas varhelst den förekommer.

Vad jag pläderar för är alltså, att även den intressesfär, som är specifik för industriarbetaren, kommer till sin rätt på folkhögskolans arbetsplan, om den skall kunna absorbera fabrikernas ungdom och om de skola känna sig hemma där och dra den nytta de kunna av en folkhögskolevistelse. Och jag kan ej se annat än att detta även skulle komma folkhögskolornas bondeungdom till positivt gagn. Det finns sannerligen ingen mening i att folk-

högskolorna, som ju inte äro småskolor, ängsligt vika undan för tidens stora frågor. Tiden ställer allt större krav på oss alla och den kommer att ställa större krav på dem som nu äro unga än på oss. De måste göras rustade att möta dessa krav. Med ängsligt förtigande och oklokt — låt vara välment — kringgårdande bygger man inga broar till framtiden. Den djupaste skiljegränsen mellan människor är icke den politiska partigränsen. Det finns en djupare. Om man är högerman eller vänsterman eller socialist — det är icke det avgörande. Utan om man är en bra och förnuftig högerman, en bra och förnuftig vänsterman, en bra och förnuftig socialist eller tvärtom. På den ena sidan om gränslinjen stå alla de förra. Det är en sak, att de där måste bekämpa varandra, men det är en annan, att kampen får ett helt annat utseende. Och att det finns förbindelselinjer bortom dagens strider. Ty, som gamle Björnson med naiv genialitet uttryckte det: »Guds vägar är de, där bra folk går».

En särskild uppgift har folkhögskolan i sitt förhållande till de tyvärr alltför talrika grupper av industriarbetarungdomen, som äro arbetslösa. Låt vara att trycket av arbetslösheten lättat en smula, det är dock allttjämt hårt kännbart för stora arbetargrupper och särskilt i form av ungdomsarbetslöshet. Arbetslöshetens materiella verkningar, dess ödeläggelse av tusentals och åter tusentals människors möjligheter till en ordnad och anständig materiell existens skall jag icke i detta samband orda om. Om dessa verkningar kanske äro de mest direkt påtagliga, så kan man dock ifrågasätta, om icke arbetslöshetens nedbrytande inflytande på själslivet, särskilt det ungdomliga själslivet, är lika allvarligt. Man måste ha sett det på nära håll för att förstå något därav. Det skall oerhört starka kraftreserver till för att icke pressas ned åtminstone för en lång tid framåt av arbetslöshet, såframnt man därunder icke kan finna någon rimlig utlösning för verksamhetslust och självförtroende. Arbetslivet är i den moderna världen en lika central faktor som den katolska kyrkan var under medeltiden, och man har icke med orätt jämfört den ofrivilligt arbetslöses ställning i det nutida samhället med den bannlystes under medeltiden. Att utan egen förskyllan känna sig berövad

möjligheten att göra sin insats i samhället måste skapa minder-
värdighetskänslor, som resultera antingen i håglöshet eller hysterisk
revoltlusta eller bådadera. Folkhögskolan kan icke avhjälpa
ungdomsarbetslösheten, men så länge den består kan den göra
en del för att lindra dess moraliskt nedbrytande verkningar. Vad
de arbetslösa behöva är icke ett orkeslöst och sentimentalt med-
lidande. Sådant kan man ju alltid till nöds bestå sig, men det är
ingen hjälp utan tvärtom en kränkning, som ytterligare skärper
mindervärdighetskänslan. Det är deras enkla och självklara rätt att
känna sig som likaberättigade medborgare, och det är bl. a. folk-
högskolans uppgift att hos dem ingjuta självförtroende, tillför-
sikt och framtidstro och att ge utlopp åt deras verksamhetslust
och hålla dem andligen levande, låta dem känna något av hem-
känsla och livsglädje. Och detta gäller icke blott de arbetslösa.
Tiderna äro för många hårda och bistra; det är en allvarlig sak
att hålla glädjen vid makt. Glädjen är som solljuset: den är en
bakteriedödare i andens värld, en kraftkälla. Vad vi behöva för-
söka fylla vår tids ungdom med, den ungdom, som ställes inför
en i många fall så svår och hård verklighet, är något av den gåva
som fyllde Xenofons tiotusen hellener i en brydsam situation.
Han var, som Fröding uttryckt det,

glad och stolt att se hellener kunna lida
och ändå kunna glädja sig och höja sig
till mera ädla ting än sorgen över nöden,
men icke likt barbarer böja sig
i skräck och vanvett under hårda öden.

Även ur denna synpunkt har folkhögskolan en uppgift att
fylla mot arbetarungdomen.

Jag har här behandlat ämnet med medveten ensidighet. Jag
har talat om folkhögskolans skyldigheter mot arbetarungdomen.
Jag har framhållit, att den måste möta denna ungdom med för-
ståelse och sympati. Men för att en sådan skall komma till stånd
kräves naturligtvis också, att industriarbetarungdomen kommer
folkhögskolan i denna dess strävan till mötes. Jag vill helt och

fullt instämna i de ord, vilka en av den svenska folkhögskolans mest kända gestalter, dr Natanael Beskow, yttrat härom:

»Kan folkhögskolan hjälpa till att sätta in i arbetarrörelsen människor som besjäla och genomsyra den med praktisk idealism, människor med tro och hänförelse och vilja att tjäna, människor som i sin personlighet förkroppsliga demokratiens ideal — då har arbetarrörelsen icke råd att låta denna kraft- och hälsokälla ligga obrukad . . . Det är arbetarrörelsens eget fel, om den inte begagnar det psykologiska ögonblicket för att erövra folkhögskolan och göra den till det den borde kunna bli: en högborg för den aristokratiska demokrati, som skall vara framtidens samhälle.»

”BEHYVLINGEN” I ENKÖPINGS SNICKAREGESÄLLSKAP

av Gösta Berg

Under den omordning, som 1934 företogs i Nordiska museets samlingar av minnen från den gamla skråtiden, gjordes en intressant och oväntad upptäckt. Man kom nämligen att öppna en kista, bild 1, som tillhörde Enköpings snickaregesällskap och fann i denna en ganska fullständig uppsättning av ett slags redskapsattrapper, helt tillverkade av trä, bild 2. I kistan lågo sålunda en lång hyvel, en s. k. »rubank», två vanliga hyvlar, bild 3, en yxa, ett alnmått, två vinkelhakar, i museets inventarium kallade »passare», ett stämjärn, kallat »hackjärn», ett par glasögon, en örslev och två andra föremål, som inte omedelbart avslöjade sin funktion. Av de båda sistnämnda kallas i inventariet den koniska träbiten för »kil», en term, som jag emellertid för närvarande icke kan närmare förklara. Den fyrkantiga »klotsen» åter skulle möjligen kunna vara en slipkloss för träpolering. Samtliga föremål äro svärtade och även yxhuvud, hyveljärn, glasögon etc. äro av trä. I hyvlarna och yxan äro inlagda ärter eller träkulor, som skramla, när man skakar redskapen.

Snickaregesällernas kista förvärvades av Artur Hazelius redan år 1878 genom förmedling av den kände »enköpingsdoktorn» E. Westerlund. Föremålen, som lågo i kistan, hade vid detta tillfälle även de blivit granskade och märkta med Nordiska museets inventarienummer. Ingenting ger emellertid vid handen att man då förstått deras användning och betydelse. Sedermera ha de legat undangömda för forskares och intresserades blickar. Det var alltså ett nyförvärv, om man så vill, som nu gjordes, men ett nyförvärv inom museets egna murar, sådant som någon

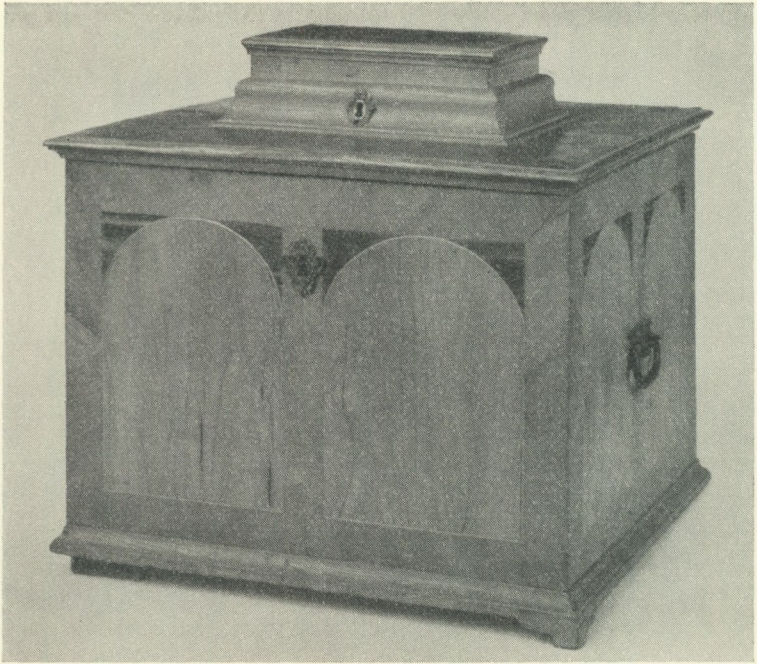

Bild 1. Kista från Enköpings snickaregesällskap. Nordiska museet 22,563.

gång kan göras även i en institution, där mycket intresse nedlägges på samlingarnas sortering och bearbetning.

För forskningen var emellertid återupptäckten av dessa saker av allra största intresse. Man hade visserligen hört talas om att upptagningsceremonier av samma art som studenternas depositionsförfarande också förekommit i vårt land. Vissa sedvänjor av detta slag, ofta likväl bleka och urvattnade, levde för övrigt kvar ända fram emot skråväsendets upplösning vid 1800-talets mitt (jämför t. ex. Chambert i Svenska landsmål 1912). Men en mera konkret kunskap om hur det tillgick vid dessa ceremonier ha vi alldeles icke. I protokoll och handlingar möta de nästan endast i form av då och då framställda krav på att endast gesäller, som undergått invigningsceremonien, skulle anses vara gilla arbetare, medan andra borde utestängas såsom snyltgäster och bön-

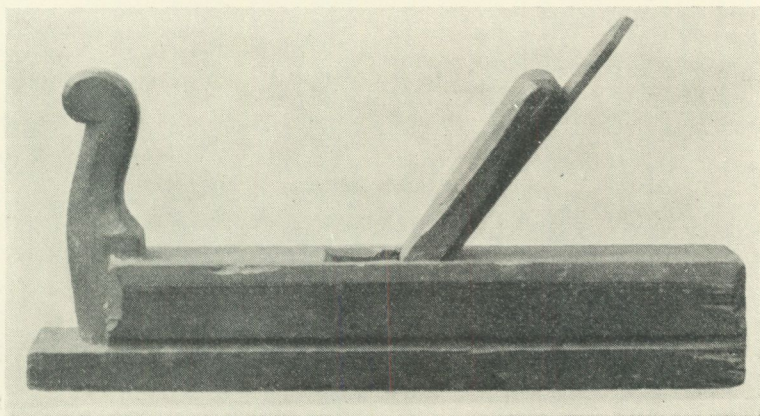
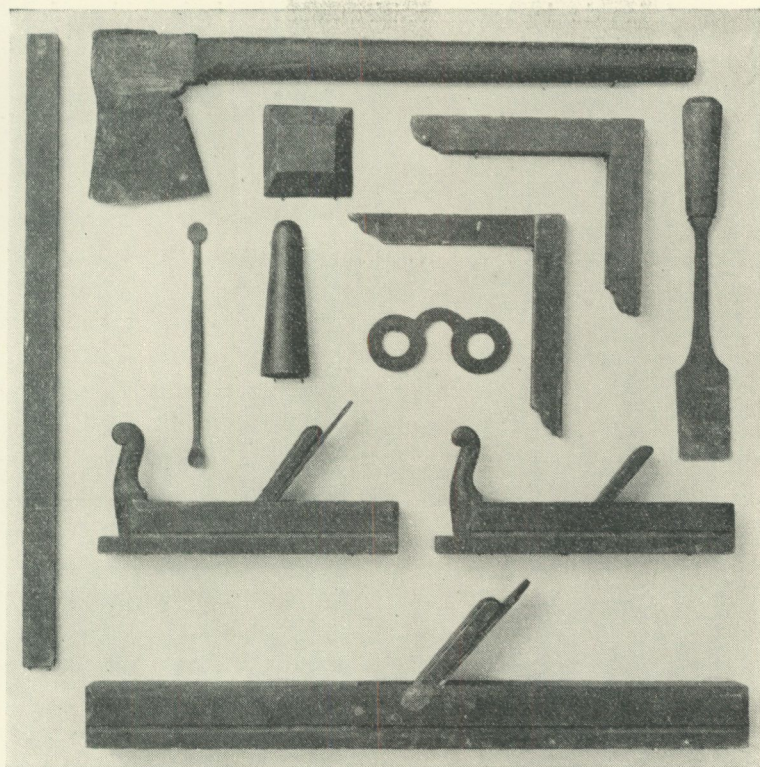

Bild 2—3. Verktyg använda vid »behyvlingen» i Enköpings snickaregesällskap.
Nordiska museet 22,563.

hasar. Medan de depositionsredskap, som brukades vid studentinvigningen i Uppsala på 1600-talet, finnas bevarade i universitetets samlingar, har man tidigare i vårt land endast känt till några få motsvarande föremål från gesällskapen (depositionsredskapen äro publicerade av förf. i Svenska kulturbilder III, 1930). Ehuru de helt naturligt en gång måste ha varit ganska vanliga, har man för att få en uppfattning om de former, under vilka intagningen skedde, huvudsakligen fått bygga på utländska paralleller.

Enköpings stads snickareämbete inrättades enligt vad som framgår av dess i Nordiska museet förvarade protokollsbok den 12 april 1758. I början av följande år figurera gesällerna bland annat i följande passus: »Bewiljades gesällerne at i Embetslådan få inlägga sine qvartals pgr tils de kunna sielfwa förskaffa sig låda — —» (19/2). Först år 1763 skaffade sig gesällerna en sådan låda, den ännu bevarade, bild 1. I protokollet den 18 mars detta år heter det: »Anmälte gesällerne, thet the voro sinnade bygga sin egen låda i anseende hwartil the begärte underrättelse huru stor fordran the för influtne qvartals pgr hos mästare lådan ägde — —.» Mästarnas protokoll avslutas med orden: »I öfrigit lyckönskades gesällerne til thenna theras nya inrättning.»

Enköpings snickareämbete liksom dess gesällskap var efter allt att döma en typisk skråsammanslutning av det slag, som i tämligen ensartade former, särskilt under 1700-talets andra hälft, kommo till stånd runt om i vårt land. Mästarna voro endast till ett mindre antal bosatta i staden; medlemmar i ämbetet voro nämligen också gårdssnickarna ute på herrgårdarna och snickare i närbelägna mindre städer. För att endast ta några exempel från ämbetets första tid, så figurera här hovsnickaren på Sjöo, snickarna på kungsgården Strömsholm och Ekolsunds gård samt senare också snickare i Östhammar etc. Det är redan i sig självt sannolikt att de ceremonier, vilka varit förknippade med hantverksorganisationerna i en sådan miljö, till hela sin karaktär måste betraktas som lån från mera betydande och äldre sammanslutningar. Vi ha med andra ord rätt att dra vissa slutsatser från denna samling, som av en ren tillfällighet blivit bevarad åt eftervärlden.

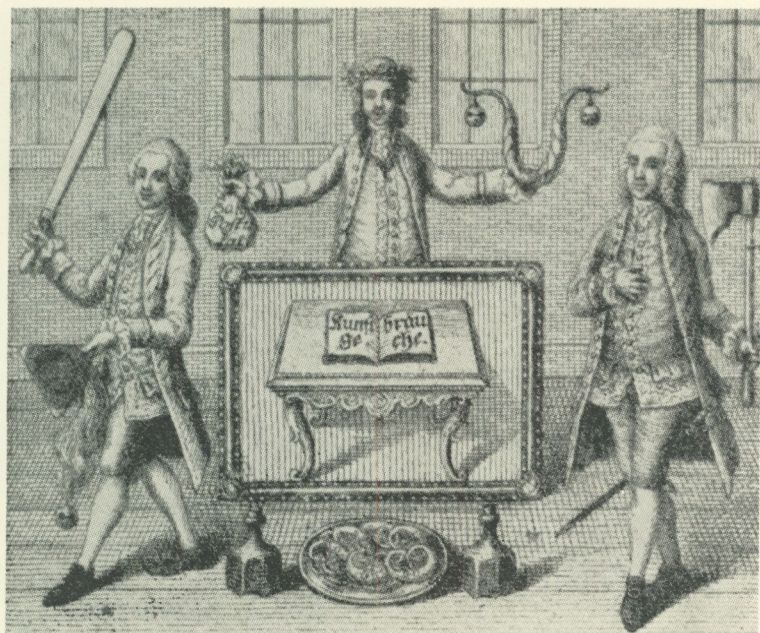

Bild 4. Depositionsscen hos boktryckaregesäller. Kopparstick av J. L. Schwartz 1775. Efter Pelka, Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik 1930.

För en sådan uppfattning finnas för övrigt också direkta bevis. Fil. kand. Åke Meyerson har i Stockholms snickareämbetes låräkningsbok för år 1757 funnit följande post antecknad: »Enligt Stadsfiscalens påstående wid Rätten, at låta avhämta Snickaregesällernas gycklerieverktyg från herberget till Rätten, Karlen som sammanvräkt samma och upburit tillsammans 12: —» (8/10, Nordiska museet). Av detta dokument är det tydligt att också Stockholmsgesällerna haft en liknande samling av »gyckelverktyg» som sina kolleger i Enköping.

Gesällinvigningar av det slag, vid vilka dessa redskap kommo till användning, ha emellertid som redan antytts varit en gängse sak över stora delar av Europa. Så var fallet icke blott i hela Tyskland utan även i Holland och England. I själva verket spelade denna invigning rollen av ett slags examen, som helt enkelt

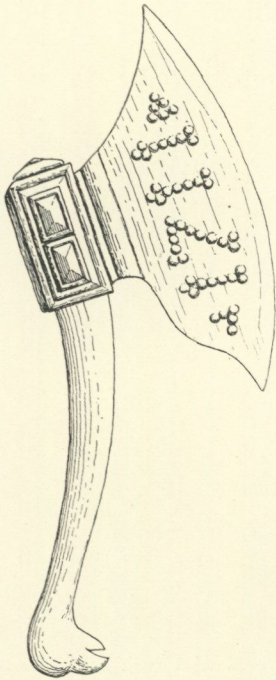

Bild 5. Yxa av trä, använd vid studentdepositionen vid Leipzigs universitet. Här finnes en stor samling sådana verktyg bevarad, bl. a. också innehållande hyvlar och tänger. Efter Bruchmüller, Der Leipziger Student, 1909.

var erforderlig, när det gällde att söka arbetstillfällen på andra håll. På ett sätt kan man säga att den vittomspännande arbetarorganisation, som då fanns i Nordeuropa och som vanligen gick under namnet »Zunften», var ännu effektivare än våra dagars fackföreningsväsen, vilket ju i stort sett ändå håller sig inom en nationell ram. De kända gesällvandringarna, som ofta förde yrkesmännen kors och tvärs i Europa, bidro till att hålla systemet levande. Ett exempel härpå, vilket lätteligen kunnat utökas med flera, lämnar en notis i Stockholms Embets- och Byggningskollegiums protokollsbok för den 19 mars 1745: »Upplästes Bormästare och Råds i Danzig, ifrån den ädla Magistraten remmitterade skrivelse av den 12 dennes angående snickareämbetet här i staden andragna klagomål att deras utlärde intet skola i Dantzig annorlunda få arbete än som läredrängar, och ej heller bliva lidna i gesällernas samkväm i anseende till den härstädes avlagda be-

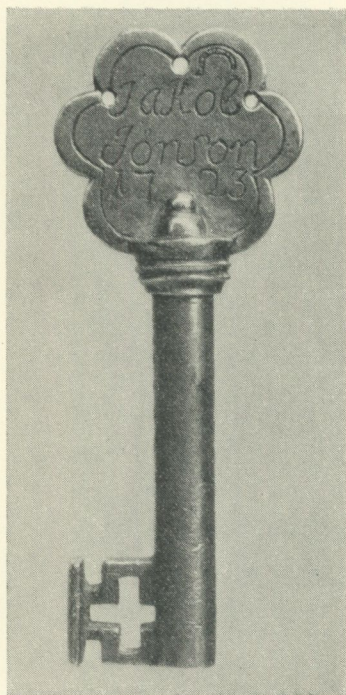

Bild 6. Nyckel av silver, daterad 1723, som använts vid klensmedsgesällernas invigningsceremonier i Malmö. Den som skulle bli gesäll fick bita i axet tre gånger. Nordiska museet 18,080.

hyflingen, däruti förmäles att bemälta missförstånd emellan de svänske och snickaregesällerna i Dantzig är bilagd — — —» (Stadsarkivet).

»Behyvlingen» var just det namn, som användes för gesällinvigningen inom snickarnas krets. Man gick löst på aspiranterna med hyvlar, yxor, vinkelhakar etc., detta kompletterat av ett förhör i ålderdomliga och nästan formelartade frågor. De offentliga myndigheterna hade redan tidigt öppnat kampen mot dessa sedvänjor. I vårt land lägger man märke till en Kungl. Maj:ts skrivelse av år 1741 angående Gewohnheaters avskaffande. I Tyskland upprepade rikslagen 1731 de förbud, som först introducerades redan på 1600-talet, av behyvlingen och andra liknande »missbruk». Detta hjälpte emellertid föga och behyvlingen förekom helt säkert långt fram i tiden. I detta fall är ju redskapsuppsätt-

ningen från Enköping, som man väl närmast får datera till 1763, av intresse (uppgifter om de tyska hithörande sedvänjorna lämnar ett arbete av Max Fehring, Sitte und Brauch der Tischler, 1929; jämför Kjellberg, Svenska byggnadsträarbetareförbundets avd. 24, 1932, sid. 14 o. följ.)

Vill man få en klarare uppfattning om de föreställningar, som lågo bakom dessa ceremonier, kan man emellertid lämpligen vända sig till de ovan nämnda motsvarigheterna hos studenterna vid universitetet. Såsom de tedde sig i Uppsala i gammal tid, ha de ofta blivit skildrade och äro säkerligen allmänt bekanta. De framställde i grovt påtagliga former det tillstånd, i vilket den nykomne djäknen andligen ansågs befinna sig: han utrustades med horn i hatten och svinbetar i munnen, svärtades ned i ansiktet, varefter han och hans kamrater drevos in i festsalen »som en hjord oxar eller åsnor». Inför den samlade publiken av äldre studenter vidtog här reningsceremonien: delinkventen skakades med en lång tång, till dess att betarna ramlade av honom, han lades raklång på golvet och hyvlades som en stock och han torkades i ansiktet med en grov disktrasa. Allt detta under det att den verkställande depositorn, som han kallades, ingående skildrade hur den nyblivne studentens själsförmögenheter på samma sätt skulle renas och utvecklas i akademiens hägn. Den »livning» och pennalism i olika former, som ända in i våra dagar levat kvar inom civila och militära utbildningsanstalter äro på sitt sätt också ett uttryck för dessa åldriga sedvänjor.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1935

Begränsningen hos denna översikt är starkt påfallande. Den går föga utöver en ordknapp förteckning och den inskränker sig till sådant som hör samman med Nordiska museets eget verksamhetsområde. Därtill bör dessutom än en gång sägas, att de djupast ingripande resultaten av hembygdsvårdens arbete ej alltid äro så lätt registrerbara som museibygggen och byggnadsförvärv.

I en tidigare krönika har berörts den stora betydelsen av att de hembygdsvårdande läns- eller landskapsorganisationerna få möjligheter att skaffa sig fast anställda tjänstemän till sitt förfogande. Glädjande är att statsmakterna vid tilldelningen av lotterimedel i slutet av 1935 klart beaktat detta genom att ånyo lämna anslag till lönefonderna vid ett antal föreningar.

S k å n e. En synnerligen märklig och betydelsefull insats har gjorts i landskapet genom att bevarandet av Svaneholms slott som kulturminnesmärke har säkrats, bild 1. Initiativet härtill har tagits av Vemmenhögs härads fornminnes- och hembygdsförening och inköpet har skett genom ett dotterföretag till denna, Svaneholms slotts andelsförening u. p. a. Föreningens museala samlingar ha installerats i slottet och detta inrymmer även en minnesutställning över Svaneholms mest namnkunnige ägare Rutger Maclean. I Råå samhälle strax söder om Hälsingborg har kommit till stånd ett litet museum belysande sjöfart och fiske. Under året har bildats Gärds härads hembygdsförening, som för flyttning till en donerad tomt i Degeberga inköpt en mycket ålderdomlig gård i Knopparp i Linderöds socken. En

hembygdsförening för Skytts härad med Trelleborgs stad har bildats under året.

H a l l a n d. Den märkliga gård, Bollaltbygget, som Södra Hallands hembygds- och fornminnesförening äger i Knäred, har redan omnämnts och avbildats i en tidigare översikt. Bollaltbyggets stuga hade ombyggt i en senare tid och den har i år ersatts av en föreningen tillhörig ryggåstuga i Jonsnahult, vars mått passade mellan gårdens gamla häbbärshus. Under året har den kände spelmannen folkskolläraren Aug. Ysenius i Eldsberga till samma förening överlämnat sin fäderneärvda stuga, det omkring 200-åriga Vippentorpet i Ysby.

S m å l a n d. Stiftaren av Norra Smålands fornminnesförening och skaparen av dess museum ingenjör Algot Friberg har under året avlidit. Ur en minnesruna skriven av riksantikvarien Sigurd Curman må citeras: »Med Algot Friberg bortgick en förnämlig representant för en generation av pionärer för en ökad kulturminnesvård och ett vidgat fornforskningsintresse inom landets olika delar, på vilkas arbete den nutida hembygdsrörelsen i så hög grad baserar sig. — — — Den svenska kulturminnesvårdens arbetare blotta sina huvud i tacksamhet och vördnad inför minnet av denne gamle fine och försynte, men så effektivt verkssamme föregångsman.» Posten som sin förenings sekreterare och museiintendent nedlade Friberg redan 1928, då han ersattes av major S. E. Engdahl. Efter hans avgång har till landsantikvarie för Jönköpings län och till intendent för fornminnesföreningens museum utnämnts fil. lic. Egil Lönnberg.

Smålands museum i Växjö har under året invigts i sin nya gestalt. Av särskilt intresse är den specialavdelning, som tillkommit belysande glas och glastillverkning, bild 2. I anslutning till samlingarna avser museet också att upprätta ett arkiv av bilder och beskrivningar rörande den småländska glasproduktionen. Genom en överenskommelse mellan Växjö museum och Svenska gymnastiklärarsällskapet kommer Per Henrik Lings födelsehem i S. Ljunga att flyttas till Växjö och uppföras å museiområdet.

Även för landskapets tredje stora museum, Kalmar museum, har det gångna året varit ett märkesår. Museet har genom en

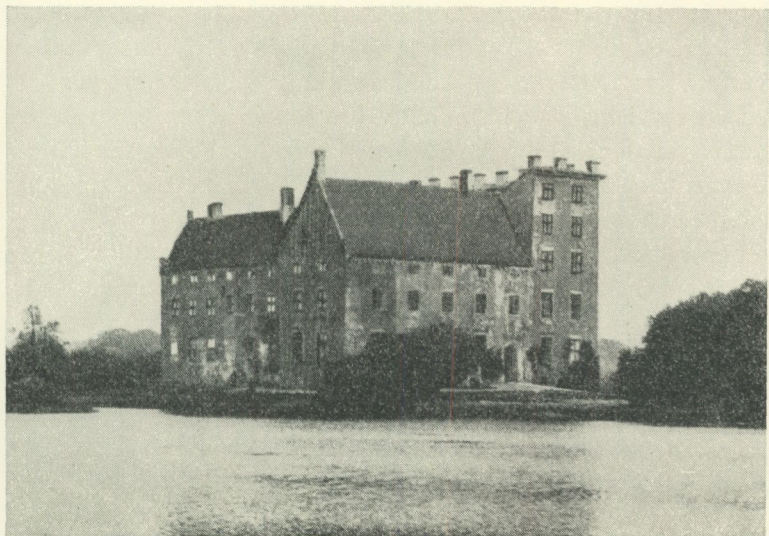

Bild 1. Svaneholms slott i Skåne, en gång i Rutger Macleans ägo.

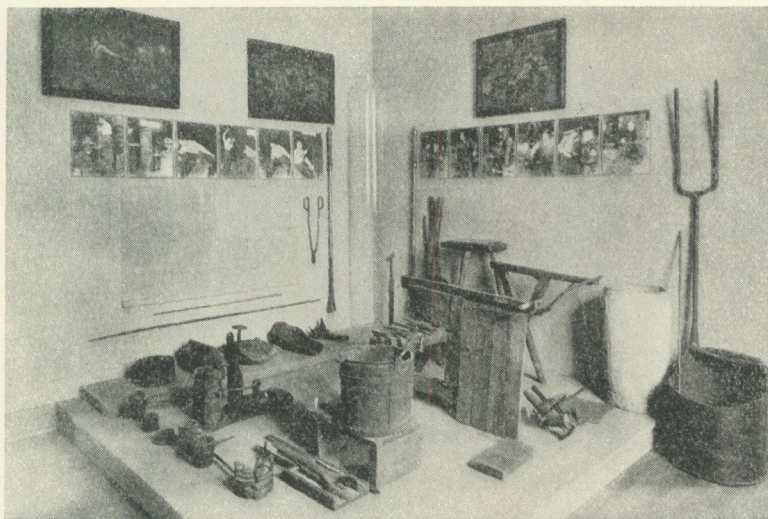

Bild 2. Utställning av glastillverkning i Smålands museum i Växiö.

donation från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse satts i stånd att förvärva den Stålhammarska rust- och klädkammaren från Salshult. Samlingen, som innehåller ting av delvis unik karaktär har ett speciellt bygdehistoriskt värde genom att ha vuxit fram i samma släkt och på samma gård och i nära anknytning till Kalmar regemente och Smålands husarer. Föremålen komma att uppställas i den forna rustkammaren i Kalmar slott.

Fornminnesföreningen Njudung har till Vetlanda flyttat en tvåvånings manbyggnad från Repperda i Alseda. Även hembygdsföreningen på Visingsö har påbörjat ett friluftsmuseum med uppförandet av ett par bodar. Mo härads hembygdsförening har fått domänstyrelsens tillstånd att till hembygdsgården vid Spafors i N. Unnaryd flytta en svalgångsbod från kronoparken Lunarsbo. Även flera andra av de småländska hembygdsföreningarna ha under året gjort mindre byggnadsförvärv. Nya hembygdsföreningar ha tillkommit i Bredaryd, Byarum, Långasjö, Almundsryd och Ryssby.

Gotland. Till intendent för Gotlands fornsal i Visby har utnämnts docenten Märten Stenberger med tills vidare tjänstgöring under endast viss tid av året.

Bohuslän. Uddevalla museum har under året genomgått en fullständig omordning. Tidigare hade samlingarna här en stark anstrykning av kuriosakabinett. Nyuppställningen har eftersträvat att ge en översikt av främst stadens och Uddevallatraktens kulturhistoria men också med utblickar över landskapet i dess helhet. Den har skett under ledning av amanuens Olof Hasslöf, Göteborg.

Västergötland. Den i översikten för 1932 omtalade »Nymanska gården» i Borås har nu uppförts i museiparken, där den kommer att utgöra ett av huvudutrymmena för samlingarna. Fredsbergs hembygdsförening har under året invigt en mangårdsbyggnad av yngre typ (alltså icke någon ryggåsstuga). Det finnes anledning att icke minst för Västergötland erinra om detta faktum, då landskapet bland sina »fornstugor» har ett halvt hundratal ryggåsstugor men ej tidigare något enda exempel på en yngre bostadstyp. Det är givetvis av stort värde att de olika byggnadstyperna i ett landskap bli allsidigt företrädade bland de

byggnader, som hembygdsföreningarna bevara åt eftervärlden. Där så icke sker är orsaken ofta den schablonmässighet, som tyvärr ej kan fränkännas vissa av hembygdsrörelsens yttringar. Även i år ha flera av hembygdsföreningarna i Västergötland förvärvat ryggåsstugor. Om den stuga som Trollhättebygdens fornminnesförening flyttat till sitt friluftsmuseum berättar folktraditionen att den tjänat som kroglokal på Karl XII:s tid. Samma förening har även flyttat och uppfört en klockstapel från Fors kyrka. Under året har det gamla tingshuset i Naum flyttats till folkhögskolan i Vara. Nybildad är hembygds- och fornminnesföreningen i Kyrkefalla.

Östergötland. Reijmyre hembygdsförening har i ett äldre bostadshus från bruksområdet uppsatt ett museum för glasprodukter från bruket. Museet har kommit till stånd genom en donation av brukets förre ägare, direktör Gustaf E. Nilsson. Inspektionsrätt tillkommer Östergötlands museum, som också omhänderhaft uppställningen. I Ringarums hembygdsgård ha nu uppförts stuga, loftbod och ladugård. Nya hembygdsföreningar ha tillkommit i Malexander och Ödeshög.

Södermanland. Julita skans har under året utvidgats med en stor timmerbyggnad, som ursprungligen utgjort stall och vagnbod vid prästgården i Bäck, men som nu omändrats till samlingslokal. I Strängnäs har nedre våningen i Roggeborgen inretts som lokal för Södermanlands fornminnesförenings kulturhistoriska samlingar.

Nybildade äro Rekarnebygdens hembygdsförening i Eskilstuna och Malmköpingsortens hembygdsförening. Även i Vrena är en hembygdsförening under bildande.

Närke. Den till Lerbäcks fornminnesförening tidigare skänkta manbyggnaden från en bergsmansgård i Klysna har flyttats till den i närheten av kyrkan belägna hembygdsgården. Den utgör gårdens huvudbyggnad men kommer ej att utnyttjas för musealt ändamål utan blir i stället en samlingslokal för bygden.

Uppsala. Genom bildandet av en stiftelse, som erhållit anslag av lotterimedel, ha möjligheter skapats för att som ett kulturreservat kunna bevara Geijersgården i Uppsala. Jämte det person-

historiska intresset har denna gårdsanläggning icke minst värde som ett stadshistoriskt monument och därtill krävde även estetiska synpunkter gårdens bevarande i en mycket ömtålig del av stadsbilden nedanför biblioteksbyggnaden. På andra punkter i staden ha de sista åren gått hårt fram över den gamla bebyggelsen. Av de byggnader som rivits ha tvenne i vinkel byggda hus från Ö. Ågatan 15 tillvaratagits av Upplandsmuseet för att senare uppföras på annan tomt. Under året har Linnéhuset i Uppsala genomgått en restaurering som åsyftat att återställa byggnaden till det skick, vari den befann sig på Linnés tid.

Tiersporsortens hembygdsgille har under året haft i gång uppförandet av sin hembygdsgård i Sveaparken vid köpingen. Hit har flyttats en manbyggnad från Skämsta, ett portluder med bryggstuga och klädbod från Lockelsbo, en loftbod med sommarkammare från Djupa, en hölada samt ett soldattorp från Munga bestående av stuga och fähus. Hällnäs hembygdsgörelse har invigt som hembygdsmuseum ett kokhus och en sjöbod vid Fågelsundet, restaurerade på platsen och innehållande samlingar belysande kustfisket. Till Skånella kommun har doktor Herbert Rettig, Skånellaholm, överlämnat ett av honom anlagt och sammanbragt hembygdsmuseum. Anläggningen, som är belägen mitt emot Skånella kyrka, består av en gammal tingshusbyggnad, en därtill hörande bod samt en kvarn. Vid Disagården har uppförts ett som gåva erhållet portluder. Älvkarleby hembygdsgörelse har också med ytterligare byggnadsförvärf kompletterat sin hembygdsgård. Vid Skuttunge prästgård har en bodlänga inretts som hembygdsmuseum och en hembygdsgörelse är här under bildande. Riala hembygdsgörelse har under året inköpt en stuga, som tillsvidare kvarstår på sin ursprungliga plats i Snåret.

V ä r m l a n d. Den nybildade hembygdsgörelsen i Glava har som gåva av Billeruds a.b. erhållit en gammal prästgårdsbyggnad vid Fors. På samma sätt har också Nedre Ulleruds hembygdsgörelse genom en av Mölnbacka-Trysils a.b. donerad parstuga fått sin byggnadsfråga löst. Nya hembygdsgörelser har bildats i Glava och Frykerud.

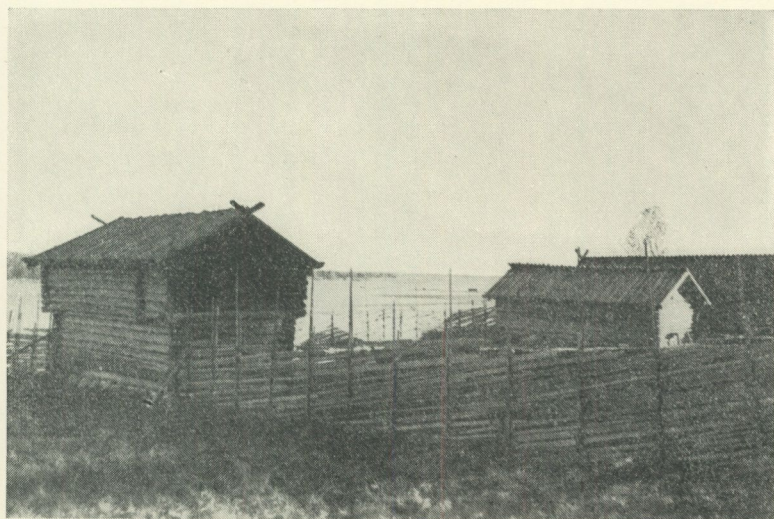

Bild 3. Båthus vid Zorns gammelgård i Mora socken, Dalarna.

Dalarna. Såsom ett organ för socknens olika hembygdsorganisationer har Leksands hembygdsgemenskap, ekonomisk förening u. p. a., bildats under året. Närmast kommer denna sammanslutning att förverkliga planerna på ett bygdemuseum. Tomt för detta har förvärvats genom en frikostig donation på 25,000 kr. från Leksands sparbank. I Järna planerar hembygdsföreningen uppförandet av en gammelgård. Tvenne båthus ha flyttats till Zorns gammelgård i Mora, bild 3, och i samband därmed ha även båttyper insamlats i bygden. Sollerö hembygdsförening har vid sin gammelgård uppfört en typisk klensmedja samt har inköpt ett härbre och en stallbyggnad.

Gästrikland. Järbo hembygdsförening har under året överflyttat masmästaregården i Djupadal, en ståtlig tvåvåningsbyggnad med rika rumsdekorationer, till en förut av föreningen innehavd tomt.

Hälsingland. Hembygdsföreningen i Delsbo har under året arbetat med uppförande av sin ståtliga hembygdsgård. Även Järvsö hembygdsförening har varit sysselsatt med byggnads-

arbete och föreningen i Färila har kompletterat sin hembygds-
gård med en portluderbyggnad. I Jättedal och Los äro hem-
bygdsföreningar under bildande.

M e d e l p a d. Haverö nybildade hembygdsförening har som
gåvor erhållit dels »lillstugan» på Vassnäs gamla gästgivaregård,
dels ett gammalt härbre från Kölsillre. Från sistnämnda by har
föreningen även förberett inköp av en större tvåvåningsbyggnad
som skall utgöra storstuga i den planerade hembygdsgården.
Även i Attmar har en hembygdsförening bildats under året.

J ä m t l a n d. Ovikens hembygdsförening har under året
invigt sin hembygdsgård, »Logården». Nybildad är Gäddede
hembygdsförening.

Å n g e r m a n l a n d. I friluftsmuseet på Murberget i Härnö-
sand har Åvikegården under året invigts. Gården utgöres av
huvudbyggnaden och två flyglar från Åvike bruksherrgård och
byggnaderna ha inretts till musei-, arkiv- och expediti-
lokaler.

V ä s t e r b o t t e n. Till intendent för Västerbottens läns
museum i Umeå har efter intendent Holger Möllman-Palmgrens
avgång utnämnts fil. kand. Lars Wickström.

Under året har bildats Dorotea fornminnes- och hembygds-
gille, som förvärvat en kyrkstuga, vilken hittills dock endast
är nedtagen men ej återuppförd.

ARKITEKT TÄVLINGEN OM SKANSEN

av Andreas Lindblom

Som redan i föregående årgång av denna årsbok meddelades utlyste Nordiska museet en allmän arkitekt-tävling — idétävling — för ordnandet av ej blott det nya, från Tivolibolaget år 1934 förvärvade området vid Djurgårdsslätten utan även av Sollidsterrassen med angränsande markpartier. Vid tävlingstidens utgång den 15 mars 1935 hade 41 förslag inlämnats, vilka blevo föremål för bedömande av en nämnd bestående av generaldirektör Ivar Tengbom (ordförande), riksantikvarien Sigurd Curman, skriftställaren Einar Rosenborg, arkitekten Eskil Sundahl samt Nordiska museets styresman. Prisenämndens sekreterare var intendenten Gösta Selling. Efter bedömandet utställdes förslagen till offentligt beskådande i f. d. danspalatset Maxim (Savoy) å Nya området.

Resultatet av denna viktiga tävling blev skenbart en besvikelse. Mängder av idéer sågo dagens ljus och många utformades lyckligt och med sinne för Skansen- och Djurgårdsproblemens ömtålighet, men den förhoppning, som en eller annan kunnat hysa om en helgjuten lösning, en lösning av självklar och avgörande art, blev ej infriad. Men besvikelsen var lyckligtvis skenbar, ty tävlingsresultaten skänkte på ett sätt, som aldrig eljest varit möjligt, ovärderlig erfarenhet både om vad som i princip kan och bör göras av detta område och om vilka dispositioner härstädes som måste anses förkastliga. Uttryckt på kortast möjliga sätt, så vanns klarhet angående följande:

Entrén mot Djurgårdsslätten — Skansens efter allt att döma

framtida huvudentré — bör placeras på den gamla platsen för ingången till Tivoli och här bör man söka i möjligaste mån öppna en fri utsikt över den mäktiga Skansenklippan. Riktigheten av denna erfarenhet har f. ö. bestyrkts efter den sommaren 1935 företagna rivningen av danspalatset Maxim, varigenom det blev klart hur grandios och orört av människohand berget här välver sig upp mot Sollidsterrassen. Vidare har tävlingen visat, att ingen annan placering av den blivande konsert- och möteshallen är tänkbar utom å nuvarande Kristallsalongens plats, men också att man ej med fördel kan för sådant ändamål restaurera den sistnämnda.

Den största svårigheten för de tävlande har uppenbarligen vållats av kravet på åstadkommande av en mekanisk trafikförbindelse mellan Nya området nedre delar och Sollidsterrassen. Av de föreslagna metoderna — hiss, linbana, bergbana och rulltrappor — ha de sistnämnda visat sig om också icke ur anläggningskostnadens, så dock ur räntabilitetens synpunkt vara avgjort mest lämpliga. Upplysningsvis kan nämnas att en rulltrappa om c:a 1 meters bredd har en transportmöjlighet av icke mindre än upp till 8,000 personer i timmen! Men placeringen av denna mekaniska trafikled visade sig bereda de tävlande många bryderier. Egentligen är det blott en plats, som prisnämnden ansett sig kunna godtaga, nämligen i nordvästra delen av området, d. v. s. från någon punkt bakom nuvarande Kristallsalongen och upp till närheten av bastionen i Sollidsterrassens sydvästra hörn.

Även beträffande en event. ny restaurangbyggnad på Solliden medförde tävlingen klarhet på några huvudpunkter. En gäller placeringen, som trots mångfaldiga intressanta uppslag dock visade sig böra i stort sett sammanfalla med den nuvarande restaurangens, ehuru gärna med en utskjutande sidolänga mot väster, alltså på den plats, där musikparketten nu är belägen. Tydligt framkom också att det här uppe endast bör vara fråga om en sommarrestaurang av visserligen modern och bekväm men f. ö. ganska enkel karaktär, ehuru med möjlighet att vid festliga tillfällen lätt kunna taga emot stora människoskaror med olika anspråk på förtäring. Med hänsyn till den omgivande

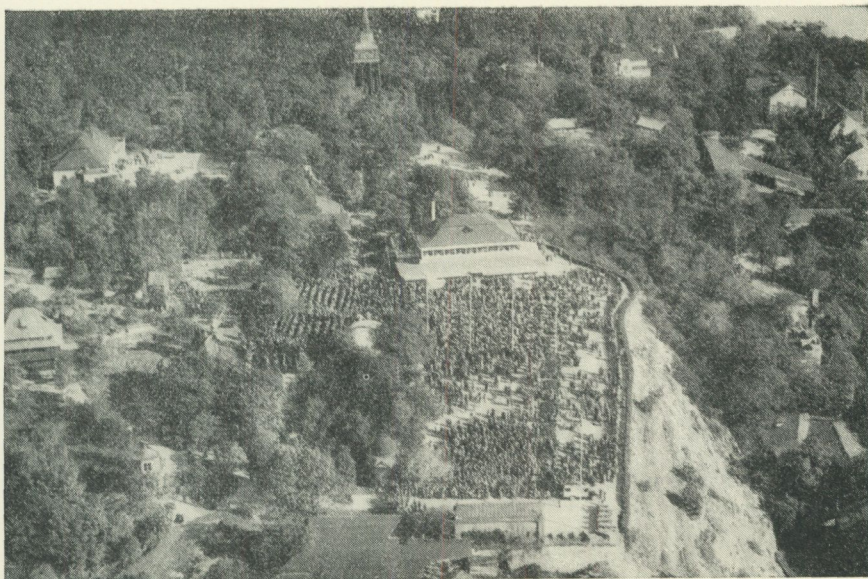

Bild 1. Tävlingsområdets norra del (Solliden m. m.). Märk den brant sluttande Skansenklippan! Flygfoto Oscar Bladh, nr I. 554.

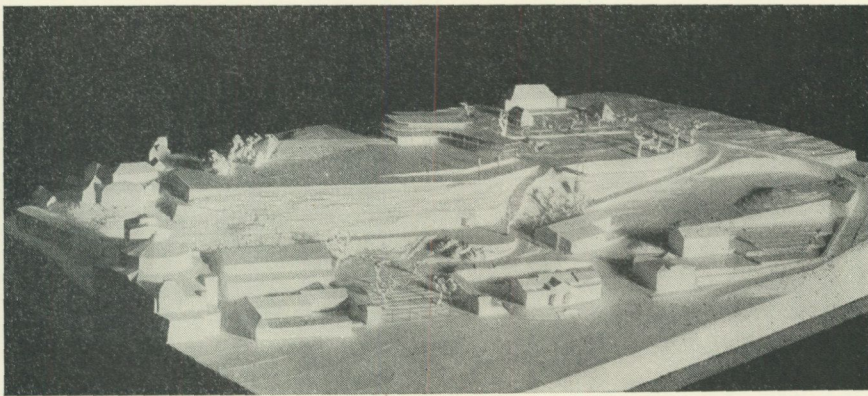

Bild 2. Motto: »Kristallen den fina», inköpt. Av Holger Blom och Jan Wahlman. Observera den stora, sluttande festplatsen med restaurangen som vinkelbyggnad! Den monumentala Skansenklippan bevaras i möjligaste mån fri.

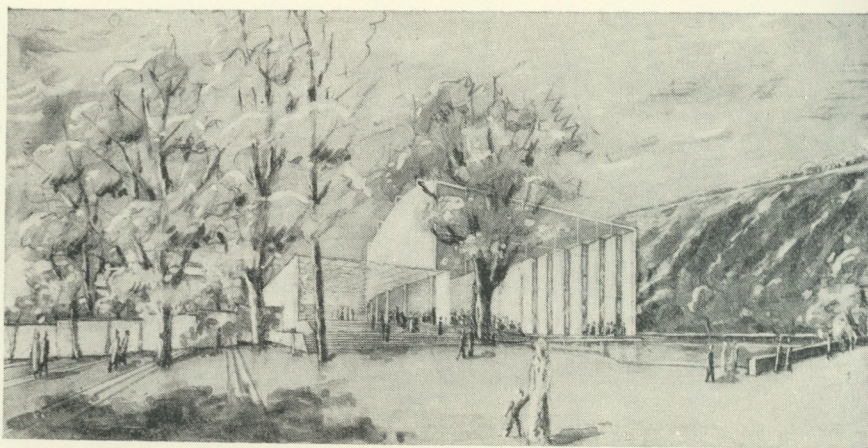

Bild 3. Motto: »Å jänta å ja», prisbelönt. Av Yngve Ahlbom och Nils Sterner. Uppgiften »har lösts på ett mycket tilltalande sätt med ett öppet och naturligt entréparti, som berikas med en spegeldamm mellan konserthallen och bergväggen. Av alla dem som föreslagit en ny konserthall visar författaren onekligen det mest konstnärliga greppet — — — byggnaden får på ett vackert sätt kontakt med den omgivande naturen» (ur prisnämndens utlåtande).

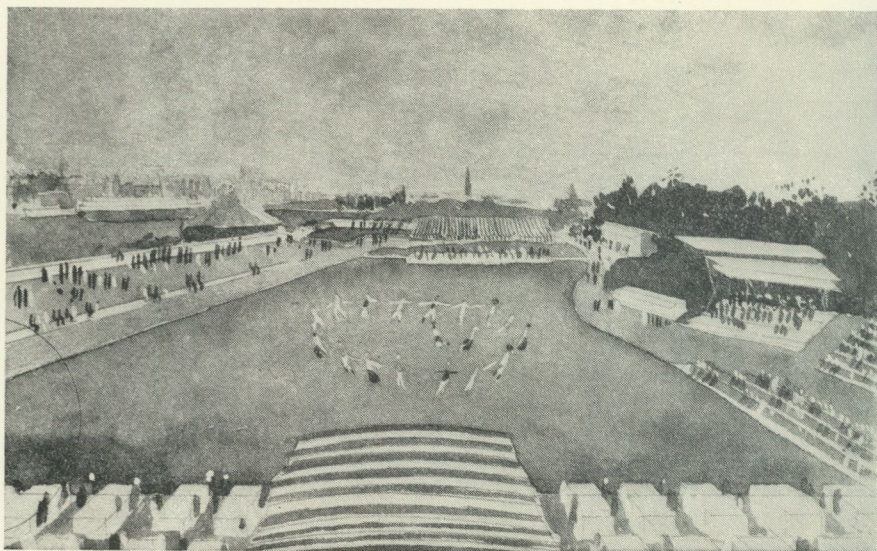

Bild 4. Motto: »A. 35», prisbelönt. Av Adrian Petterson, Olof Thunström och Artur von Schmalensée. Ett exempel på utnyttjandet av Sollidsterrassen till festplats. Observera den tilltalande låga bebyggelsen samt den stora, nedsänkta parterren!

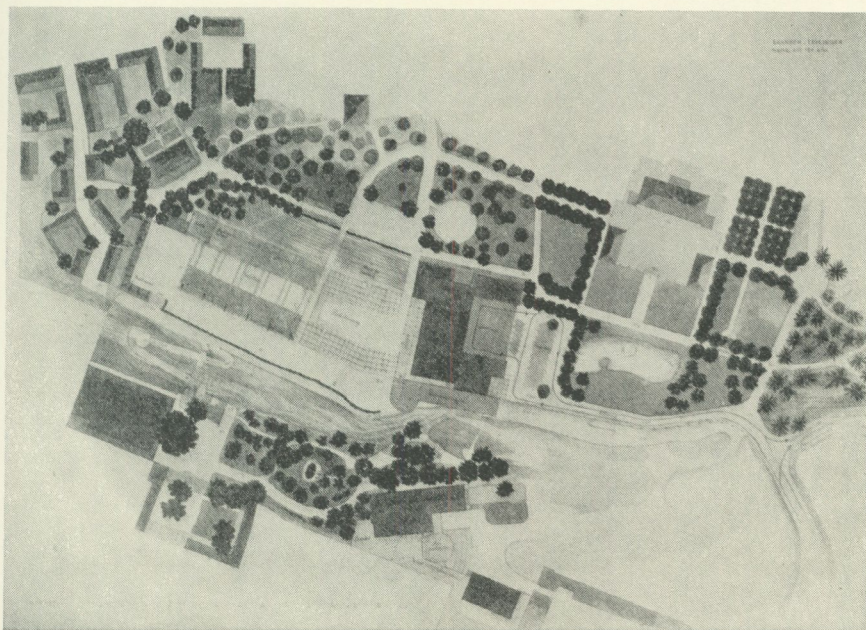

Bild 5—6. Motto: »Allt för alla», prisbelönt. Av Erik Fant. Planen klar och väl genomtänkt. Placeringen av hissen, ehuru praktisk, dock alltför radikal i förhållande till naturen. Den gamla Kristallsalongen bibehållen i ombyggt skick.

naturen och närheten till Skogaholm får restaurangen icke heller hållas stort högre än den nuvarande. Väster om restaurangen och delvis omsluten av denna bör i framtiden den egentliga festplatsen utbreda sig med en ny musikpaviljong, belägen ungefär där det nuvarande lilla observatoriet befinner sig. Så mycket är emellertid klart och bestyrkt även av tävlingsresultatet, att frågan om den definitiva utformningen av restaurang och festplats icke bör forceras, utan att det lämpligaste torde vara att, så snart penningmedel därtill kunna anskaffas, börja med att omdana området nere vid Djurgårdsslätten och med att ordna trafiklederna upp till Sollidsterrassen.

Tack vare en synnerligen välkommen donation på 10,000 kr. från en Skansenvän, som önskar vara okänd, blev det möjligt att prisbelöna och inköpa ett flertal värdefullare tävlingsförslag. Då intet av dessa emellertid visade sig i sin helhet äga avgörande förtjänster framför alla andra, beslöt tävlingsnämnden att icke utdela något första pris utan att prisbelöna de trenne bästa förslagen med lika belopp, 2,500 kr. Dessa förslag voro nr 3 »Allt för alla» av Erik Fant (bild 5 och 6), nr 23 »Å jänta å ja» av Yngve Ahlbom och Nils Sterner (bild 3) samt nr 25 »A. 35» av Adrian Pettersson, Olof Thunström och A. v. Schmalensée (bild 4). Vidare inköptes nr 31 »Samband» av Erik Ahlsén och Tore Ahlsén (bild 7), nr 35 »Kristallen den fina» av Holger Blom och Jan Wahlman (bild 2), nr 36 »Fanfar med fem trumpeter» av T. R. Axén och Lennart Brundin, samt nr 41 »56» av Bernt Chrisander och Gunnar Lené.

Ett litet urval av tävlingsritningarna reproduceras här nedan. Tyvärr medger icke årsbokens utrymme någon ingående beskrivning vare sig av dessa, ej heller, vilket ur vissa synpunkter skulle vara nog så intressant, av en del andra förslag, vilka vittna om den ännu hos ganska begåvade personer stundom obefintliga förmågan att fatta vad Skansen och Djurgården äro eller böra vara. Till sistnämnda kategori måste man räkna exempelvis sådana arkitekter som icke hesitera inför att belamra tävlingsområdet med stenhus i flera våningar, höga betongtorn o. d. eller att utnyttja detsamma för romantiska men totalt ovid-

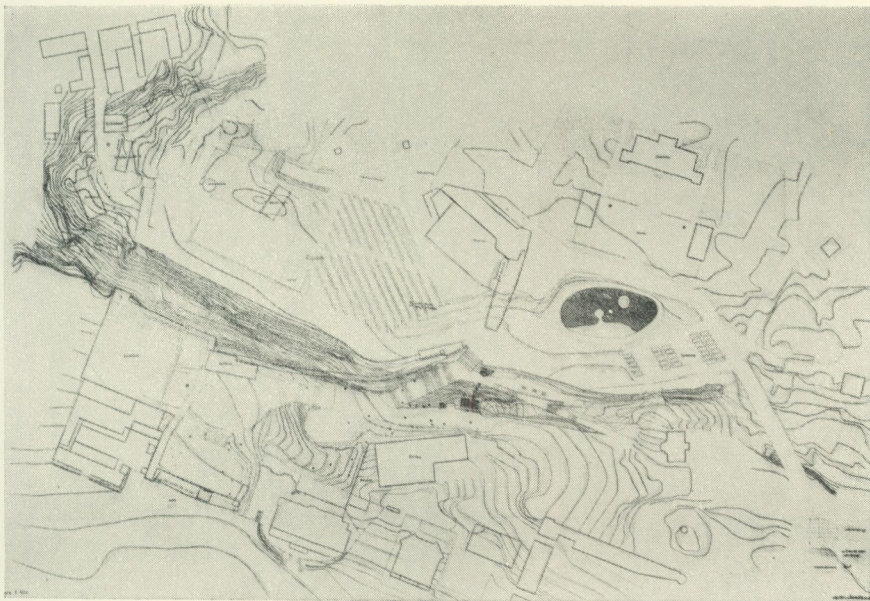

Bild 7. Motto: »Samband», inköpt. Av Erik Ahlsén och Tore Ahlsén. Festsplats och restaurang ha samma goda egenskaper som i förslaget bild 2.

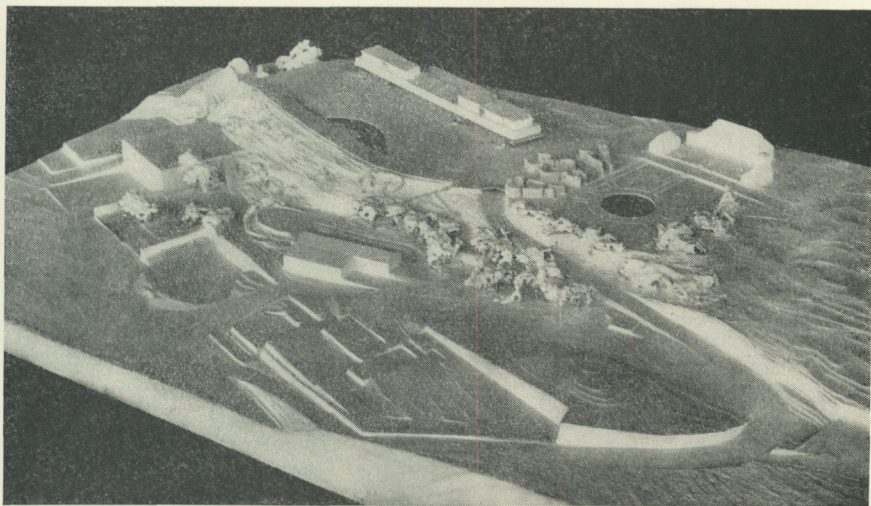

Bild 8. Motto: »51,49.» Ett exempel på felaktigt placerad restaurangbyggnad, nämligen i en enhetlig långa upptagande terrassens norra långsida.

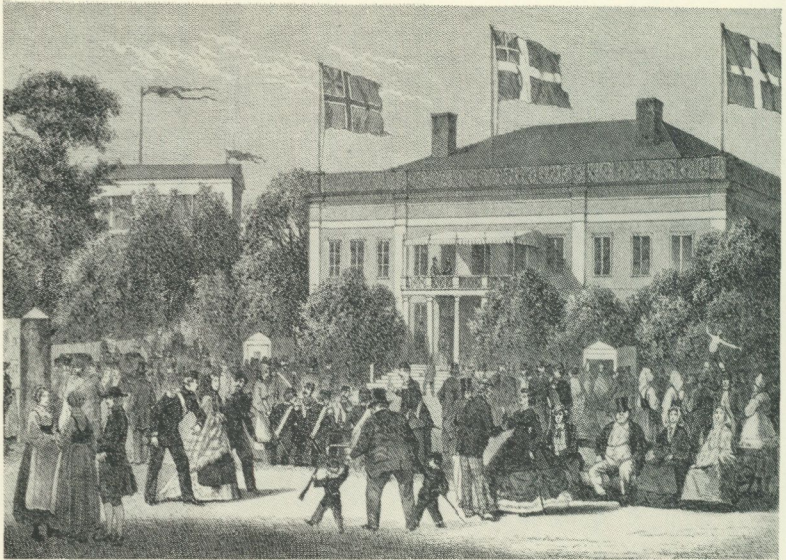

Bild 9. Djurgårdsslätten på Karl XV:s tid. Ur Nordiska taflor II (Stockholm och Köpenhamn 1867). Märk den gamla vackra manegen, sedermera ersatt med den nuvarande smaklösa cirkusbyggnaden! Det rörliga folklivet, som delvis ännu lever kvar, är ett icke oväsentligt tillskott i trevnaden på Djurgården. Säkerligen kommer detta folkliv att blomstra upp, när Skansen här nere vid Slätten i framtiden får sin nya huvudingång.

kommande syften såsom exempelvis för anläggande av en begravningsplats (urnlund) framför Skogaholms herrgård!

När och i vilken utsträckning de vunna erfarenheterna av denna betydelsefulla tävling skola kunna omsättas till verklighet, ligger ännu i gudarnas knän, men säkert är att Nordiska museets ledning tack vare det nu utförda granskningsarbetet, är ganska väl rustad att sakligt bedöma den för Stockholms och Sveriges befolkning så viktiga frågan om hur dessa oskattbara delar av friluftsmuseet och nationalplatsen Skansen i framtiden skola rätt utnyttjas.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1935

Allmogea vdelningen.

En jämförelse mellan senare och tidigare förvärvsberättelser visar, att en omläggning så småningom inträtt i avdelningens insamlingsarbete. Massförvärvens tid är förbi, de mest påtagliga luckorna ha någorlunda fyllts, en registrerande avbildningsverksamhet ute i fältet har tillkommit som komplettering och slutligen ha de lokala hembygdsorganisationerna hjälpande trätt in vid tillvaratagandet av de försvinnande kulturskatterna. Arbete och inköpsanslag ha numera målmedvetet kunnat inriktas på kvalitet i stället för kvantitet. Ha antalet nyförvärv till avdelningen starkt minskats, så äro dock — såsom nedanstående översikt också i korthet skall visa — antalet förvärv, som beteckna nyheter till samlingarna, verkligt betydande. Bland dessa finnes många som utan kostnad tillförts museet och gåvorna spela överhuvudtaget en stor roll för nyförvärven. För planmässigheten av insamlingsarbetet har kontakten med Etnologiska undersökningens medarbetare varit av stor betydelse.

Med undantag av en mindre samling äldre redskap från sydöstligaste Västergötland ha under året till jordbrukssamlingarna endast inkommit enstaka förvärv. Som nyheter förtjäna dock flera av dessa att här särskilt omnämnas. Av den kände norske samlaren och godsägaren G. F. Heiberg, Ambla, har museet som gåva fått en s. k. »nabbespade», bild 1, ett redskap från det norska spadbruket. Typen har tidigare varit bekant från bl. a. norra Skottland, men man har ej trott att bevarade exemplar stodo att få i Norge. Från Sverige är denna spade okänd. Förekommande på ömse sidor om gränsen är där-

emot den primitiva grävkäpp, bild 2, som ingår i årets förvärv från Bohuslän. Den kallades här »sätthäl», användes för potatis-sättning och representerar en metod, som omtalas från den tidigaste odlingen av potatis i vårt land. Dylika redskap — dit hör också en »skarnpåk» från Öland, som använts att sprida kreatursspillning på betesmark och äng — bli genom sin enkelhet ofta förbisedda vid insamlingsarbetet. Till samma grupp hör även en »skylpall», bild 3, från Jämtland, som använts att kliva upp på vid uppsättning av kornskylar. Även en sådan saknas tidigare i samlingarna. Den är en gåva av Etnologiska undersökningens trägne medarbetare, f. d. hemmansägare Anders Jönsson i Böle. Ett särskilt intresse ha givetvis daterade föremål, ifråga om vilka det dock är nödvändigt att underkasta årtalen noggrann granskning. Fullt autentisk synes inskriften vara på en från Mora i Dalarna förskaffad såskäppa med ett ägarnamn i dalrunor och årtalet 1677. En snidad skära från Östergötland är daterad 1755.

Bland årets till boskaps-skötselns hörande fåtaliga förvärv kan som exempel på systematiskt efterforskningsarbete nämnas den samling munkavlar för killung, som doktorinnan Anna Arwidsson uppsårat i olika norrländska landskap. Kaveln utgjordes av en liten spetsig pinne, som bands på killungen för att hindra honom att dia modern.

I den utställda delen av museets jaktavdelning intaga modellerna av olika fångstredskap en framträdande plats. Önskvärt skulle dock varit att kombinera modellerna med en utställning av fler föremål i original, men museets innehav av dylika är ytterst begränsat. Med särskild glädje antecknar man därför, att samlingarna under året utökats med en uterfälla och en mårdfälla i original, båda från Hälsingland. Jägmästare Erik Thorell i Uppsala har lämnat anvisning på dessa fångstredskap och genom tillmötesgående hjälp från bygden ha de kunnat tillvaratagas. »Uterstocken», bild 4, har varit uppställd i en liten bäck i Ramsjö socken. En med tyngder belastad överstock är uppgillrad över en understock, så att den längs bäcken passerande uttern trampar ned käppen mellan stockarna och där-

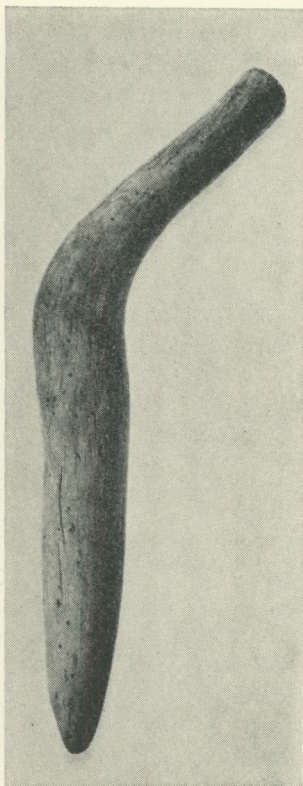
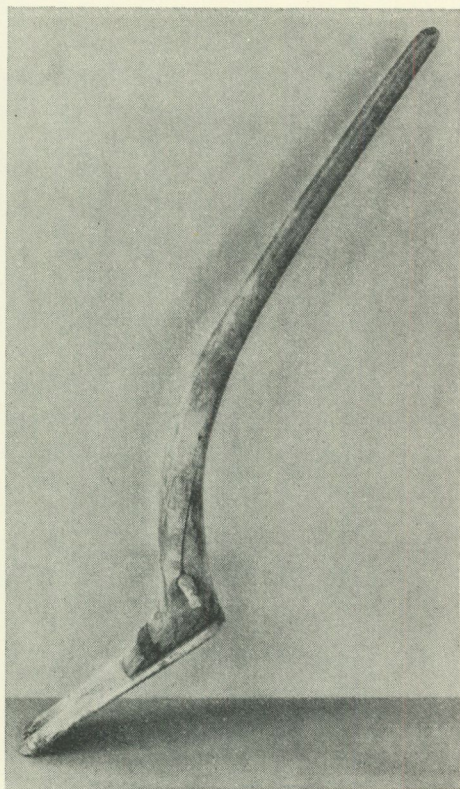

Bild 1. »Nabbespade» från Hordaland, Norge. Nordiska museet 201,881.

Bild 2. »Sätthäl» från Öckerö socken, Bohuslän. Nordiska museet 204,931.

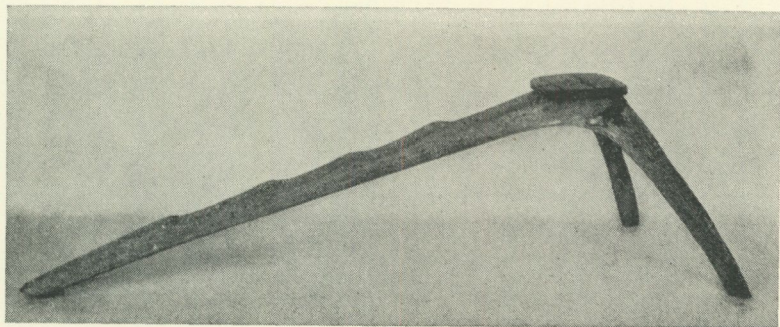

Bild 3. »Skylpall» från Rätans socken, Jämtland. Nordiska museet 201,576.

med lösgör gilleranordningen och fångas. Mårdfällan är kommen från Järvsö. Den har såsom bild 5 visar varit uppsatt mellan tvenne furor med påspikade stammar, som bildat en ram, i vilken de fyra överliggande stängerna kunnat glida. Mellan dessa och den understa stocken sitter en uppgillrad pinne, på vilken betet placeras.

Till fiskeriavdelningen ha under året inkommit talrika nyförvärv. Docenten I. Arwidsson har fortsatt sina under många år bedrivna efterforskningar av olika fiskeredskap och under året särskilt ägnat sig åt Gotland. Bland hans förvärv härifrån kan nämnas en liten håv, som med en ring av två hopböjda grenar, fastsittande på stammen, visar huru en primitiv konstruktion kan fortleva mycket länge. Den användes för att åt fångstmannen rädda fiskar, som ej fastnat i näten. Även en större håv är gjord på samma sätt. Till de märkligare förvärven höra ett par glipar för ålfångst. De äro komna från Fårö och ha använts så att man höll en i var hand, medan en medhjälpare skrämde upp fiskarna under stenarna. Förut okända — nyupptäckter äro icke ovanliga i denne forskares samlingar! — äro ett slags håvar med järnring, vars förekomst docent Arwidsson uppsårat och följt vid sjöar i gränstrakterna mellan Småland och Östergötland. Dessa håvar sänktes över en i vattnet stillastående fisk och lyftes upp med ett krokförsett skaft.

I Bohuslän har kapten S. af Ekström hopbragt en betydande samling föremål belysande fiskemetoder och speciell fiskeutrustning. Här äro sålunda sillgarn av äldre typ med »stenpåsar» eller stenar insydda i säckväv som sänken. Numera användas sänken av bly, av vilka finnas flera olika prov. Några olika »dörjar» och »backor» visa en fiskemetod med krok, som jämte fångsten med nät är av stor betydelse. Till båtarnas utrustning höra diverse olika detaljer. För att draga in »dörjen» användes sedan gammalt ett horn, som sattes på skaft. Det kunde vara antingen ko- eller gumshorn och ett exemplar av vartdera slaget har förvärvats. Mera utvecklade än dessa äro de rullar som numera användas och en serie av olika garnrullar, avsedda för olika båtar eller garn, är av intresse. Några öskar visa variationerna inom en enkel och för alla båtar nödvändig redskapsgrupp.

Bild 4. Utterstock från Ramsjö socken, Hälsingland. Nordiska museet 201,588.

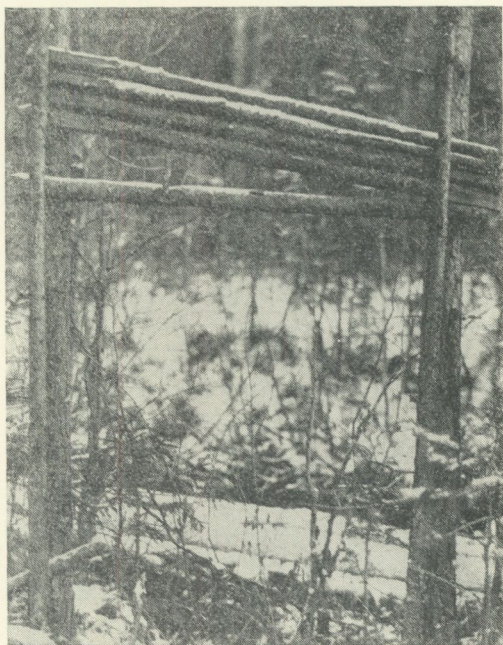

Bild 5. Mårdfälla från Järvsö socken, Hälsingland. Nordiska museet 205,473.

Bland årets förvärv av redskap för textilt arbete är nästan hela redskapsserien representerad från den enkla tvinnkroken till de föremål som använts för textiliernas vård. Dessa föremålsgrupper äro förut rikt företrädde i samlingarna och direkta nyupptäckter förekomma mera sällan. Det är ofta den konstnärliga utsmyckningen hos hithörande föremål som utgör motiveringen för anskaffningen. Redan tidigare har museet en stor samling av de för Roslagen karakteristiska vävlunorna med en rik skuren och ristad ornamentik. Då dessa lunor mången gång äro daterade, kan man här kronologiskt följa en konststarts utveckling på sätt, som man annars ofta inte har möjligheter till inom folkkonsten. Tvenne par dylika lunor från Länna, som ingå i årets förvärv, äro daterade 1735 och 1751. Förut okända i museets samlingar äro därtill ett par vackra svarvade lunor från Tjockö, daterade 1750. Från en annan rik träsnidarbygd härrör den vävspännare, varav bild 6 återger en detalj. Den är kommen från Asarum i Blekinge och dess utsmyckning kan ses i samband med den snidade möbeldekor, som förekommit i västra delen av detta landskap. De båda lejon, som här fungera som sköldhållare till kronan, kunna vara kopierade efter en sättugnshäll, en inspirationskälla, som för ett annat snidat motiv är påvisat i denna bygd. Vävspännaren torde härröra från tiden omkring 1800. Mangelbrädet, bild 7, exemplifierar en halvannat sekel äldre träskärarkonst. Det hör till en tydligt avskiljbar grupp mangelbräden, som omkring 1600-talets mitt kommo i bruk på olika håll inom svensk landsbygd. Deras säkra skärning — mangelbrädet å bild 7 är dock med sina eleganta delfiner ett praktexemplar — visar att de utförts av vana yrkesmän. Någon skillnad har tydligen här icke funnits mellan de mangelbräden som nyttjades av bönder eller av herrskapsfolk. Det nu förvärvade mangelbrädet härrör från en utpräglad bondebygd, Rengsjö i Hälsingland. Dess förekomst här har man anledning att sätta i samband med tillverkningen av praktskåp av den art, som museet äger ett exemplar av från det närbelägna Söderala (avbildat i Fataburen 1930, redogörelsen sid. 10).

Som en kontrast till ovan berörda förvärv inom textilredskapen

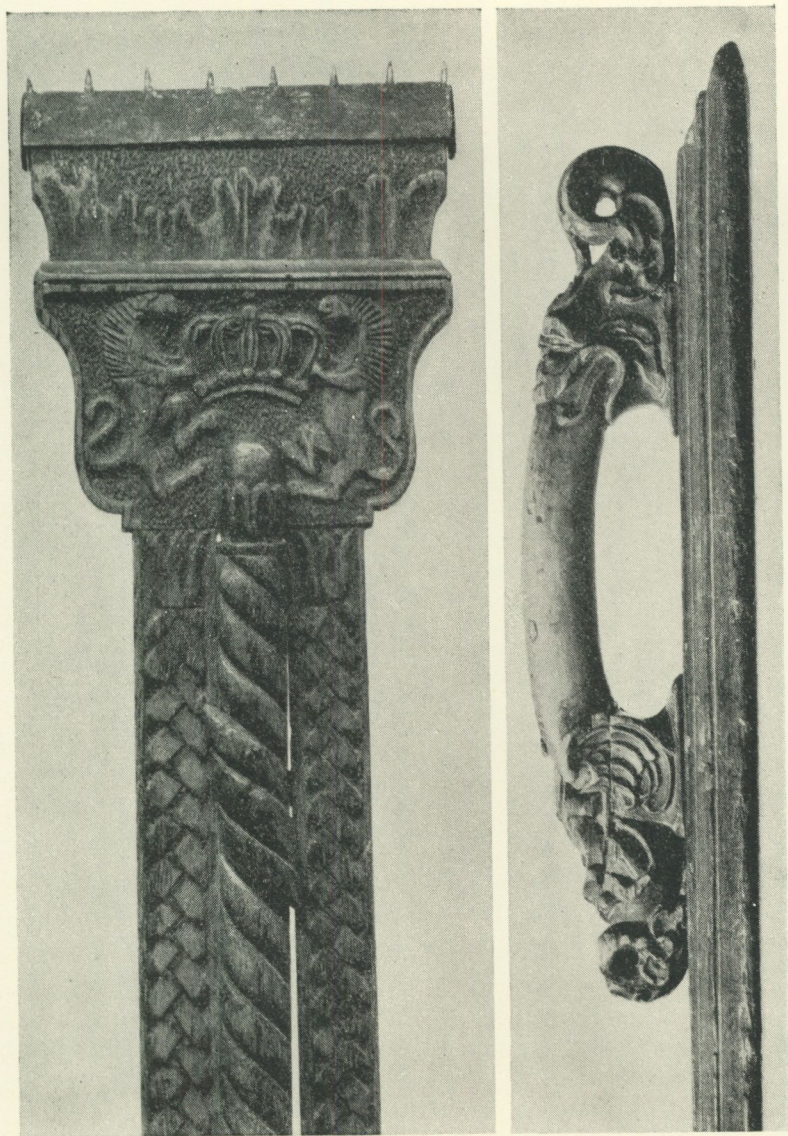

Bild 6. Detalj av vävspännare från Asarums socken, Blekinge. Nordiska museet 200,060. — Bild 7. Detalj av mangelbräde från Rengsjö socken, Hälsingland. Nordiska museet 201,594.

kan nämnas en grupp skäktträn från Svärdsjö i Dalarna. De äro helt och hållet arbetsredskap, omålade och enkla i sin form. Handtag och en karakteristisk ryggprofil röjer dock släktskap med Hälsinglands praktfullt målade skäktträn. Härigenom framträder ett sammanhang, som vidgar sig utöver det enbart typologiska sambandet mellan föremålen. Svärdsjö är bland Dalasocknarna känt för sin linodling och skäktträna äro ett vittnesbörd om påverkan från Hälsinglands gamla linodlarbygder.

Äldst bland under året förvärvade transportdon är en slädmede, påträffad i en myr i Byske i Västerbotten och av samma art som den i årsredogörelsen för 1932 omtalade meden (Fataburen 1933, sid. 298). Den har till museet överlämnats som gåva av herr Karl Öström, Byske. För dylika myrfynd ger pollenanalysen en möjlighet till datering, men det är härvid av vikt att kvarsittande torvresten få åtfölja föremålet. Ett annat nyförvärv, en i en åbotten i Jörn, Västerbotten, funnen stakåra, visade sig genom en alltför noggrann avtvättning ej ge möjlighet för en pollenanalytisk undersökning. Från sydöstra Skåne har erhållits en s. k. »pikstavaslä», som där ännu användes av barn i stället för skridskor. Man står upprätt på släden, som föres fram över isen genom en mellan benen hållen stav med pik. En dylik släde har museet tidigare saknat, den torde också ha en mycket snäv utbredning i vårt land men är välkänd från Västeuropa.

Utrymmesbrist tvingar museet att iakttaga en stark begränsning i fråga om förvärv av större fordon. Några sådana ha dock erhållits, däribland från Småland ett vagnsunderrede med kubbhjul av ålderdomlig typ. Även har från Bohuslän inköpts ett vackert exemplar av den kärra med häckar av bågböjda käppar som varit betecknande för västligaste Sverige. Typen har tidigare saknats i museets vagnpark. Bland årets fåtaliga förvärv av seldonstillbehör märkes en fullständig, vackert ornerad sele av Roslagstyp.

Ett transportredskap av mera unikt slag är en säck av knallepåsens välkända form med hål på mittsidan. Säcken har dock icke utgjort en vandrande handelsmans flyttbara butik utan

använts att bära brödkakor och sovel till folket på slätterängarna. Den har kommit från Småland och är en gåva av herr Carl Wiking, Kråksmåla. Till denna föremålsgrupp kan slutligen även hänföras ett litet träkors, »jyre», vilket museet som det första i sitt slag i modell erhållit från Västergötland genom docent J. Götling. Korset har använts att lägga i vatten- eller mjölk-kärl för att hindra vätskan att skvalpa över.

Viktigast bland förvärven hörande till födans beredning är en samling brygdredskap. Museets tillfälliga utställningar föra med sig inventeringar av föremålsbeståndet, varvid luckor upptäckas och kompletteringar bli aktuella. För allmogedavdelningen har under året särskilt utställningen »Brygd» haft denna betydelse. Etnologiska undersökningen utsände i samband med utställningen en frågelista, och det visade sig att museet saknade åtskilliga av de i svaren omtalade brygdredskapen. Av dessa förvärvades bl. a. från Otterstad i Västergötland en samling »rosteträn», d. v. s. barkade, med skåror försedda enkäppar, som i »rostekaret» placerades under halmen vid vörtens filtrering. Vid samma arbetsprocedur har också använts en halmkrans som museet i modell erhållit från Småland. Från detta landskap har museet även inköpt ett par laggkärl använda vid brygd. Från den ena brygden till den andra kunde jästen bevaras på olika sätt. En metod var att baka in den i jästkakor, som sedan löstes upp och blandades i vörten. Museet har från Halland beställt en bakning dylika kakor, av vilka sedan gipsmodell gjutits.

Museets byggnadshistoriska samlingar ha under året erhållit ett förvärv, vars omnämnande här kan vara av intresse, nämligen en med en längre runinskrift försedd brädbit från Älvdalen i Dalarna. Brädan har ursprungligen tillhört en slobod och har enligt en bestämd uppgift burit året 1737. Runinskriften är redan 1910 omtalad i litteraturen (Fornvännen årg. 5, sid. 169, nr 10).

I årets nyförvärv hörande till allmogens heminredning äro väggdekorationerna ovanligt få till antalet men i stället märkligare till sin art. För de målningar med dateringen 1645, som härröra från Alfta i Hälsingland, kan hänvisas till Svante Svärd-

ströms uppsats i denna årsbok. Från Hälsingland, närmare bestämt Järvsö socken, har även förvärvats en annan svit väggmålningar, som visserligen icke har samma betydelse av nyupptäckt som den föregående, men som för museet är utomordentligt värdefull genom att för första gången möjliggöra en uppställning av en fullständig gäststuguinteriör från dalmåleriets glanstid. På museets utställning 1936 »Hem och arbete» i Liljevalchs konsthall ha dessa målningar också redan kommit till användning. De äro daterade 1819 och utförda av de båda målarna Erik och Anders Andersson från Ullvi i Leksand.

Förvärven av möbler ha under året varit mycket sparsamma. Huvudtyperna av den svenska allmogens möbelbestånd torde nu i stort sett vara företrädda i samlingarna och för varianter och lokala skiftningar utgöra avbildandet och registreringen under fältarbetet en naturlig komplettering. Detta gäller dock främst typer och former. För den målade dekoren göra sig fotografiens begränsade resurser kännbara och här måste tids- och ortsolikheter i större utsträckning företrädas av originalföremål. Ur denna synpunkt har bl. a. under året inköpts ett skåp från Singö i Uppland, daterat 1780 och försett med en naturalistisk blomstermålning. Blomsterdekorerade skåp eller delar av skåp ha även erhållits från Närke och Dalarna. En olägenhet vid urvalet för inköp är att skåpmåleriet med undantag för Dalarna är ett hittills av forskningen så gott som fullständigt förbisett område inom den svenska bygdekonsten.

Åtskilliga av årets nyförvärvade allmogetextilier stå i samband med en önskan att förse gårdarna på Skansen, i första hand Bollnässtugan och Älvrosgården, med en mera fullständig textil utrustning än de hittills haft. I södra Norrlands kustlandskap har den textila utsmyckningen av stugan i stort sett koncentrerats till de väggfasta sängarna, vilka fått en rik och starkt traditionsbunden utstyrsel. Det är därför främst tillbehör till bädden och sängen det här är fråga om. Glädjande nog möttes museets vädjan till hälsingarna av förståelse, i det att dels som gåva dels genom köp museet erhöi en god samling sådana föremål, huvudsakligen från Bollnäs, Alfta, Ljusdals och

Bild 8. Vadderat täcke med applikationsbroderier. Från Skälvums socken, Västergötland. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 205,450.

Ovanåkers socknar. Till Älvrosgården har bl. a. skaffats en hel »skinnsäng», d. v. s. lakan att breda över halmen samt huvuddyna av ludet kalvskinn. Skinnet i lakanet är hämtat från kastkalvar och utomordentligt fint och mjukt. Enligt uppgift var förlåten i Härjedalen ofta av hellylle, vävd i »gluggväv», en art av munkabälte, och avslutad med yllefransar. Från Storsjö har museet fått en kapp, avsedd att pryda sängkransen, som helt överensstämmer med denna beskrivning, men någon hel förlåt har inte stått att uppbringa.

Bland enstaka nyförvärv kan nämnas en rya från Tranemo i Västergötland, som museet fått som gåva. Den är en god representant för den typiska men numera ganska sällsynta västgötaryan med vit botten och ytterst enkel ornering i läckra blå och krapproda färger. Den är enligt traditionen vävd 1771 och bär initialerna B. K. E.—A. G. D. I södra Sverige har emellertid det vadderade täcket även i allmogehemmen ganska tidigt utträngt ryan och fällen som sängtäcke. Från norra Västergötland äro flera sådana täcken kända, däribland ett daterat 1792. Ett av dessa, bild 8, har museet fått mottaga som gåva av Nordiska museets vänner. Materialet är svart, starkt glättad ylledamast med infällda rutor av gul linnedräll. Tyglapparna, kattun, siden och ylle, som använts för applikationsbroderiet på de gula fyrkanterna, äro av tygsorter som användes mot 1700-talets slut, men mönstret återger ytterligt stiliserade och förenklade tidiga 1700-talsornament. Förebilderna kan man bl. a. finna på högreståndshemmens prakttäcken från 1730-talet. Mitt på täcket läses inramat av ett par kvistar en skämtsam devis: »Sälle äro de som sova väl men sielmare de som blunda.» Från Kalls socken i Jämtland kommer ett s. k. Amerikatäcke i småmönstrad upphämta med bjärta färger. Då emigrationen under senare hälften av 1800-talet stod i sitt flor, var det regel i dessa trakter, att varje amerikafarare skulle ha ett sådant täcke med på färden. Just detta täcke har gjort resan över Atlanten med en emigrant men småningom också fått göra resan tillbaka!

Av Blekinges färgglada bolstervar har museet förut inte ens ägt ett prov. Nu har från Asarum förvärvats ett vackert sådant,

Bild 9. Lacksigill, Ulricehamns tullbevakningsstämpel, på tädde från Bjuråkers socken, Hälsingland. Nordiska museet 200,229.

randat i vitt, blått och rött ylle med broderi av ullgarn på de vita bottarna. Mera ovanlig är en stolsdyna från Malung i Dalarna, helt av vitt skinn med tryckt och målat blommonster i brunt, ljusst rött och blått. Den ansågs i sin by så fin, att den alltid när prästen kom lånades till den gård, där han tog in. Den skulle ligga på hans stol vid husförhöret. Med denna dyna följde också en bit krabbasårsväv av en speciell typ, som särskilt länge levat kvar i ett sydöstligt område med Blekinge som centrum samt i Bohuslän och Västergötland. Spridda fynd från andra landskap, nu också från Dalarna, tyda emellertid på att den en gång haft en betydligt större utbredning, kanske sålts av kringvandrande gårdfarihandlande. Att detta varit fallet med de s. k. västgötatäckena är ju väl känt förut, liksom att knallarna voro skyldiga att tullstämpla sina varor i första stad de passerade på sin resa. Ett säkerligen ytterst sällsynt, otvetydigt vittnesbörd härom utgöra två bordtäcknen från Delsbo och Bjuråkers socknar i Hälsingland. I ett hörn av det ena har nämligen undan tvätt och nötning räddats ett runt lacksigill, bild 9, vars inskrift enligt jämförelse med tullverkets äldre sigillstämplar angiver Ulricehamns tullbevakningsstämpel. På det andra täcket har sigillet fallit bort, men spår av lack i tyget visa, att det funnits och varit av samma form och storlek.

De förvärv, som museets egna medarbetare sätts i tillfälle

att göra ute i bygderna, få ett mervärde genom att då också ett stycke av föremålets ursprungliga miljö och funktion i upppteckningens form kan räddas undan åt eftervärlden. Ur den synpunkten förtjänar bland dräktavdelningens nytillskott att särskilt framhävas en samling föremål från trenne Hälsingesocknar, som äga direkt sammanhang med de dräkttraditioner som under året uppptecknats i dessa bygder. Redogörelsen kan därför här i all sin korthet ge några exempel på det sammanhang mellan sak och text, mellan föremål och tradition, som det är angeläget att i största utsträckning erhålla för förvärven. Till dräktplaggen från Alfta höra t. ex. kvinnomössor, som dels äro av svart eller mörkblå sammet, dels av siden. Detta får sin förklaring av uppgiften, att gifta kvinnor hade mössor av sammet, ogifta av siden. Sammet är i allmogedräkten äldre än siden, och det är helt naturligt, att den gifta kvinnans huvudbonad bevarat det äldre tyget, under det att flickmössan — i och för sig en yngre dräktföreteelse — sytts av det nyare materialet. Till förvärvet av en manshalsduk av svart taft från Alfta svarar på samma sätt uppgiften, att dylika halskläden användas »i sorg och på högtidsdagar till nattkappan». Från samma socken ha även förvärvats ett par s. k. »hattar» av bomullslärf, alltså huvudbonader av det ålderdomliga slag, som äro välkända från övre Dalarnas kvinnodräkter. När en 93-årig berätterska meddelar, att dylika »hattar» kommo ur bruk redan i hennes mors ungdom, är det tydligt att de uppgifter som nu antecknades om deras användning, voro de sista som någonsin stå att få i denna bygd. Uppteckningarna visa även luckorna i museimaterialet; den »bussaro», d. v. s. bussarong eller arbetsblus, som omtalas från Hälsingland, är hittills orepresenterad i museets samlingar. Allmogens dräktritual illustreras av några som gåvor överlämnade plagg från Ljusdal till »lekstugudräkten», d. v. s. klädseln vid dansgillena. Det är en kjol av blått halvyll, ett brickvävt yllebånd, som använts till »lekstugukjolen», samt fragment av ett bomullsförkläde. Denna dräkt var finare än vardagsdräkten men ej så förnämlig, att den kunde användas för kyrkbesök.

Både män och kvinnor ha i Ljusdal använt stickade tröjor

av samma färgskala i grönt och rött som i Delsbo men med en mera geometriserad och upplöst ornamentik. Museet har tidigare saknat dylika Ljusdalströjor men nu fått tvenne stycken, därav en daterad 1853. En kjol av svart orleans från samma socken och härrörande från 1800-talets första hälft visar hur jämte hemmaberedda tyger också köptyger nyttjades i denna burgna bygd. Kjolen har runt linningen en tät plissering och i samband därmed är en notis om sömnaden av intresse: »Skrådaren sydde de flesta kläderna men exempelvis rynkningen av kjolarna gjordes av sömmerskor.»

Ovanåker är den tredje Hälsingsocknen som är representerad i årets förvärv och uppteckningar. Tvenne överdelar härifrån uppvisa genom olika snitt en variation i dräkten, som ej förstås utan uppgiften att raka och öppna ärmar användes till vardags, rynkade och linningförsedda till söndags. En särskilt värdefull gåva är ett par strumpskäft av kyprad linneväv som hört till skördedräkten. Dylika skördeplagg äro sällan bevarade och belysande är också, att när en meddelare tillfrågades vart alla vita slätterplagg tagit vägen, han lämnade följande svar: »dom har fäll gått till skrivpapper i Grycksbo». Han berättade, att man därifrån kom och bjöd ut almanackor men inte ville ha pengar utan lump i betalning.

Bland dräktförvärven i övrigt äro som vanligt en rad olika landskap mer eller mindre fylligt representerade. Till de mera märkliga sakerna hör ett till kvinnodräkten hörande fårskinnslivstykke av 1700-talssnitt från Medelpad ävensom en muff från samma landskap. Den senare är ihopsydd av skinnremсор med slår av mörkt kläde, och museet har tidigare en dylik randig muff från Jämtland. Från 1700-talets mitt omtalas dessa plagg av Linné på Gotland och av Lenæus i Delsbo. Det folkliga dräktkicket har här konserverat ett i modedräkten äldre plagg.

Av större intresse som textilkonst än som dräktplagg är den samling av nära trehundra huvudbonader, »hattar», som hopbragts av fröken Klara Blomberg och som nu kommit till Nordiska museet.

Sällsyntare men desto välkomnare bli med åren förvärv rörande

festliv och folktro. Från en av sina mycket intresserade medarbetare, fru Odina Jönsson, Viken, Skåne, har museet erhållit ett par vispar av det slag som i denna bygd tillverkades vid ungdomens regelbundna skogsutflykt Kristihimmelsfärdsdagen. Ett minne av segt kvarlevande magi är ett livstykke från sydöstra Skåne med som skyddsmedel insydda bitar av bärnsten.

Vid allmogeavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendent Svensson arbetat amanuens Dahlin och e. o. amanuenserna Svärdström, Strömberg och Odenocrants. Under amanuensen Dahlins tjänstledighet under årets senare del har amanuensen Hazelius-Berg med biträde av fröken Elga Jeppson omhändertäckt dräktavdelningen. Biträde har även lämnats av intendent Berg och museilektor Klein.

Högreståndsavdelningen.

I ett årsförvärv av ordinär omfattning och sammansättning kommer ett element att framstå särskilt tydligt, nämligen gåvorna av Samfundet Nordiska museets vänner. Detta samfund har just inriktat sina ansträngningar på att tillföra samlingarna sådana föremål, som genom sitt pris äro särskilt svåråtkomliga för museet självt, och det ligger därför i sakens natur att Vännernas gåvor återfinnas bland de mera framträdande enskilda föremålen. Men detta förhållande kan sägas i år vara särskilt tydligt. Utan detta bistånd hade många ämnesområden och de flesta tidsperioderna här presenterat sig betydligt jämnstrukturade än vad nu är fallet. Inför detta faktum skall man dock ej glömma insatserna av många andra donatorer, vilka komma att skymta även i följande hastiga översikt.

V a s a t i d e n. En tenntallrik är vanligen att betrakta som en rätt alldaglig sak, men även en sådan kan stiga till värdigheten av historisk raritet, och detta är just förhållandet med den tallrik som kan ställas i spetsen för årets förvärv till högreståndsavdelningen, bild 10—12. Det är en alldeles plan rund disk med endast en liten vulstformig förtjockning i kanten och en cirkelrand ett stycke

längre in, lika på båda sidorna. Diametern är 21.5 cm. Tallriken är funnen vid fiske i strandvattnet intill Gripsholms slott. Den bär tre medelstora stämplat, ställda i rad, såsom man är van att se på äldre trestämplat tenn. De två äro slagna med en och samma stamp och förete en öppen krona, vilket i gamla tider var Stockholms stadsmärke på tenn och silver. Den mittersta stämpeln visar vasen i en sköld. Enligt vanliga regler borde denna stämpel beteckna tenngjutaren. Utom stämplatarna bär tallriken en inristad märkning, ett M under öppen krona. Sammanställda med fyndplatsen, måste dessa märken rikta uppmärksamheten åt ett bestämt håll. Kronornas och sköldens former i stämplatarna tyda på 1500-talet och vasen har den form som ses på mynten från Gustav Vasas egen tid. Det krönte M:et bör då tydas som drottning Margareta Leijonhufvuds ägarmärke. Den öppna kronan utan byglar användes som kungakrona under Gustav Vasas tid, men icke senare. Alla indicier tala sålunda för att här verkligen föreligger en tennstämplat från Gustav Vasas tid och från hans egen drottningens servis, ett ganska märkligt faktum, om man betänker att den tidigaste förut kända svenska tallriken av metall är den Erik XIV:s silvertallrik, jordfynd från Vadstena, vilken år 1853 inlöstes till Statens historiska museum, och som just i år som deposition kommit till Nordiska museet, bild 13 och 14. Från Gustav Vasas egen tid har man tidigare icke känt ett enda exemplar av ett sådant bruksföremål, som vi nu betrakta som ett oundgängligt tillbehör till det dagliga livet för varje människa. Men här har nu på ett nära nog mirakulöst sätt bevarats en dylik pjäs och därtill i ett förhållandevis föga skadat skick. Man ser tydligt, hur den mjuka ytan sårats av kraftiga snitt med kniven, vilka korsats så många gånger i tallrikens mitt, att denna där fått ett ordentligt hål och flera genomgående skårer. Det måste för närvarande lämnas därhän, huru tennstämplatarna skola tydas. Alb. Löfgren känner inga så tidiga svenska tennstämplat, men redan de tidigaste beläggen, från 1600-talet, visa bruket av stads- och tillverkaremärken. Om kronan nu kan uppfattas som Stockholmstämpel, synes Vasavapnet här näppeligen kunna syfta på någon annan än konungen,

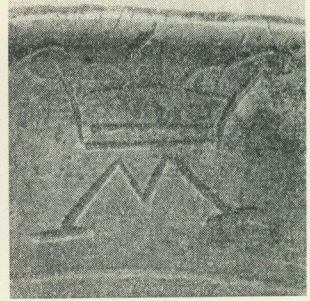
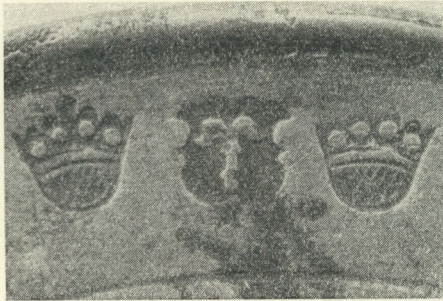

Bild 10—12. Tenntallrik från Gripsholm. Stämplad med Stockholmskronan och Vasavapnet. Graverad med drottning Margareta Leijonhufvuds monogram. Nordiska museet 205,500.

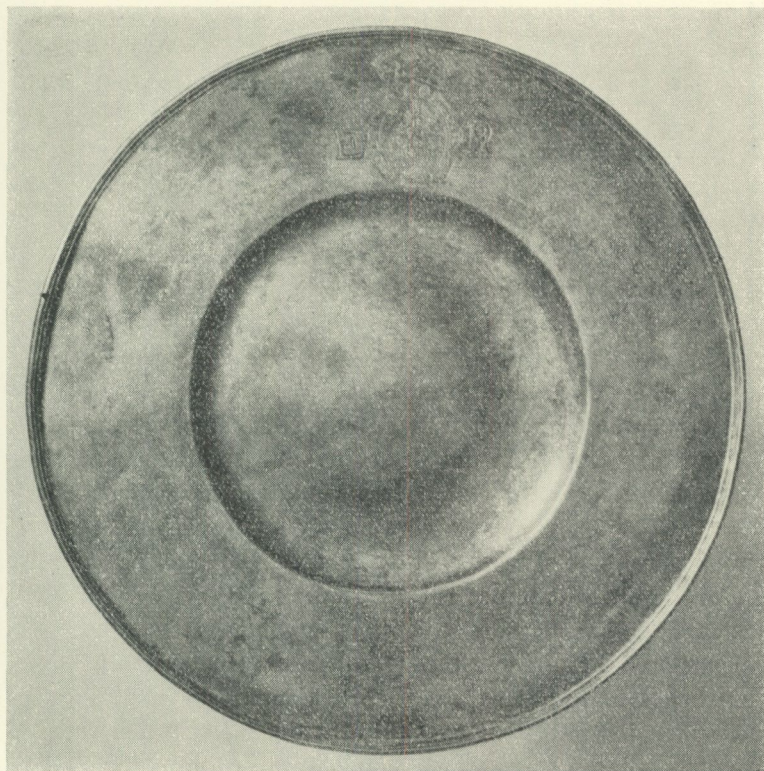

Bild 13 och 14. Erik XIV:s
silvertallrik med initialer och
riksvapnet. Deposition från
Statens historiska museum.
Nordiska museet 205,494.

och man skulle därmed komma fram till att konungen själv här uppträder som tillverkare i sin egenskap av husbonde för sin privata tenngjutare. I hantverkshistorien torde detta dock vara en allt annat än vanlig företeelse.

Denna redogörelse för ett enstaka husgerådstring må synas opropotionerligt omständlig, men som tillskott till vår fragmentariska kunskap om den äldre Vasatidens hemvanor har pjäsen verkligen ett stort värde. I hela landet finnes icke mer än sex andra sådana plana tenndiskar (Sexdregafyndet i Borås museum), alla funna tillsammans på en ort i Västergötland och tydliga av utländsk tillverkning.

Sällsyntheten av kulturföremål från Vasatiden gör varje förvärv av förstklassiga ting från perioden lika överraskande som välkommet, synnerligast om det gäller så lätt förstörbara saker som kläder. Glädjande nog har dräktsamlingen, tack vare mellankomst av Vännerna, kunnat göra ett sådant förvånande förvärv, nämligen av en kjol med sällsynt rikt och konstnärligt broderi i guld och silke, daterbar till 1620-talet, bild 15. För museets dräktsamling har detta en ofantlig betydelse, lätt att inse om man betänker att samlingens förut äldsta motsvarande dräkt är ett helt århundrade senare. Denna klänningskjol från Gustav Adolfstiden har räddat sig över till vår tid genom att den apterats till antependium. Detta är en påminnelse om att den kyrkliga skruden ganska ofta tillverkades av materiellt eller konstnärligt dyrbara dräktplagg, som blivit omoderna för profant bruk. Våra kyrkliga textilskatte är därför en ytterst värdefull källa för den profana dräktforskningen rörande de äldre århundradena, då i övrigt så ytterst fåtaliga plagg existera.

Ännu ett par synnerligen värdefulla textilarbeten ha införlivats med samlingarna från denna period, som i regel är så fattig på förvärv, och slutligen bör nämnas en duk av holländsk linnedamast från 1600-talets början, med en serie scener ur historien om Judith och Holofernes, av vilka några förut äro okända i speciallitteraturen, bild 16.

Den karolinska tidens möbler företrädas på ett förträffligt sätt av ett schatull, en s. k. nattlåda på fot med spiral-

Bild 15. Kjol av vitt siden med broderi i silke, guld och silver. 1620-talet.
En av kjolens sex våder. Nordiska museet 205,453. Gåva av Samfundet
Nordiska museets vänner.

svarvade ben, skrinet fanerat i geometriska mönster och beslaget med i relief ornerade silverbeslag, bild 17 (gåva av Nordiska museets vänner). Silversmidet, en konstslöjd med de bästa möjligheter att tillfredsställa tidens praktbegär, företrädes av en dryckeskanna med driven ornering, bild 18 och 19, deponerad av Kunstindustrimuseet i Oslo, tillverkad av Jeronimus Wessel i Stockholm. Bland textilierna framstår som en sällsynthet en uppsättning sängomhängen av knutet silkesnät i grönt med ränder i grått och rött.

Fredrik I:s tid. Ett par rumsinredningsdelar äro här av intresse, tvenne dörröverstycken målade av David von Kölln 1738 efter gravyrer av G. B. Göz (jämför A. Bäckström i S:t Eriks årsbok 1921 och de där avbildade och analyserade målningarna i Djurgårdsapoteket). De äro en gåva av Nordiska museets vänner. En inventiös skrivpulpet av masurbjörk är en för tiden typisk möbel. Dräkterna företrädas av en kjol i rikt vitbroderi och en i liknande teknik dekorerad flickmössa, den senare en gåva av fru Hilda Lilienberg, född Starck.

Rokokotiden. Några svenska fajanspjäser äro det mest karakteristiska för perioden, nämligen från Rörstrand en godronnerad skål, ett skrivställ och en miniatyrkanna, från Marieberg en figurin i vitt. Bland dräktplaggen förtjänar att framhållas en robe av flamgarntssiden, kommen från en rik gammal garderob på Finspång i Östergötland.

Den gustavianska tiden. Inom denna stilperiod är det främst den senare fasen som fått förstärkningar. Ett par sengustavianska kakelugnar ha mottagits, därav den ena, en kolonnkakelugn, är gåva av Klara församlings fattigvårdsstyrelse. Bland möblerna bör först nämnas en gåva av Vännerna, en byrå av mahogny med förgyllda beslag, en pjäs i rikare och elegantare former än man är van att se. Den har fått sin plats i den Tottieska malmgården på Skansen, för vars möblering åtskilliga förvärv gjordes redan under föregående år. Från Målarstädernas fordom så livliga tillverkning av bord med alrotsfanerad fällskiva ha några väl dokumenterade exemplar förvärvats, tillverkade av Lorentz Lundelius i Kungsör och A. I. Rosendahl

Bild 16. Detalj av holländsk damastduk från 1600-talets början, med scener ur historien om Judith och Holofernes. Nordiska museet 205,085.

i Arboga. Ett kinesiskt bord av bambu kommer från Finspång och är enligt traditionen gåva av en kinesisk ambassad. Kinaintresset avspeglas ock i en uppsättning stolar och taburetter svarvade i trä i spensliga bambuformer, målade i imitation av bambu och tillverkade av stolmakare Efraim Stål i Stockholm.

I testamente av fröken Elisabeth Juringius har museet mottagit en stor, graciös ljuskrona med ett ovanligt rikt inslag av blått glas i dess besättning av kedjor och berlocker.

En fingerring av guld med årtalet 1794 och en serie initialer, gjorda av spiralvriden guldtråd och insatta mellan två tunna ringar, är enligt traditionen en vigselring.

Empiretiden. Den talrikhet och mångsidighet som utmärker förvärven från senare tider, börjar redan här göra sig gällande, men bland allt det myckna som skulle kunna framhållas är det nödvändigt att blott uttaga ett par exempel. En trädgårdsurna av gjutjärn bär Överums bruks stämpel och är lärorik därigenom att samtliga de ornament som finnas utströdda över dess sidor återfinnas på de bekanta tobaksburkarna av gjutjärn, vilka å sin sida i regel äro försedda med årtal och ägarenamn. Om brukslivet erinrar på ett annat sätt en liten silversak, en snusdosa gjord i Gävle 1820 och med inskriften: Till Mäster-Räckaren Anders Gelott för Flit och Arbetsamhet 1820. Tidstypiska äro ett par porträtt i blyertsteckning av Amalia Lindegren från åren 1847 och 1849, framställande grosshandlaren Carl Anders Scharp i Stockholm och hans fru Carin Wikman. Fredrik Westins målning Gracchernas moder, 1850, ingår i utsmyckningen av det Ottergrenska rummet, till vilket fru Valborg Ottergren överlämnat åtskilliga kompletteringar.

I sin art rekordmässig är en samling av 41 brudstrumpeband, vart och ett åtföljt av tillhörande bjudningsbrev riktat till härads-hövding L. A. Weser, vilken under perioden 1833—1856 bevizat alla dessa bröllop såsom marskalk och som minne fått mottaga brudens ena strumpeband.

Perioden från 1800-talets mitt fram till nutiden är som vanligt rikt företrädd, men bland de mångtaliga värdefulla förvärven kan här blott ett fåtal antydast. Åt-

Bild 17. Låsbeslag av drivet silver på en nattlåda från karolinsk tid. Nordiska museet 205,449. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner.

skilligt bohag, möbler och allehanda husgeråd ha som gåva överlämnats av arvingarna till flera upplösta Stockholms hem, hovrättsrådet Hörstadius m. fl., samt från skulptrisen fru Caroline Benedicks-Bruces sterbhus, Brucebo, Gotland. Från detta hem kom en intressant samling spetsar samt exempel på en redan sällsynt specialitet, nämligen baddräkter från 1880- och 1890-talen. Från Norrland kommer en jättelik vargskinnspäls, den första i sitt slag i museet. Intressanta 1800-talsdräkter ha för övrigt även under detta år insamlats och bland annat märkas gåvor av friherrinnan Louise Leuhusen, född Palmstierna, fru Iris Ekman, född Holmgren, och häradshövding Axel Nyrén. Den översikt över dräktsamlingarna, som förra året gjordes i samband med uppställningen av dräktgalleriet för denna period, har ökat möjligheten att utvälja den lämpligaste kompletteringen ur det ofta mycket rikhaltiga material som erbjuder sig. En droska, gåva av grevinnan Louise Isoz, f. Mörner, användes på 1870- och 80-talen då man hämtade läkaren till Hånö i Södermanland, och kallades på gården »doktorssuffletten».

Ett par förvärv av alldeles säregen art böra här nämnas utom den kronologiska periodföljden. Arkitekten Ferdinand Boberg har utfört och som gåva överlämnat en serie av akvareller, 42 st., visande rumsinredningar från slott, gårdar och hem i städerna, serien så komponerad att den omfattar interiörer alltifrån Vasatiden och fram till våra dagar. Fru Ingeborg Petrellis spets-samling, som sedan år 1926 varit deponerad, har under året tillfallit museet enligt testamente av krigsarkivarien Joh. Petrelli. Vid den genomgång och katalogisering, som nu företages med samlingen, har dess omfattning och sammansättning bättre än hittills klarlagts. I huvudliggaren ha införts 1772 n:r spetsar samt trådprover, knypeldynor m. m. Bland svenska orter, som representeras, står Vadstena främst och därefter Dalarna och Skåne. De utländska spetsarna äro fördelade på tio olika länder. Härtill komma c:a 3,500 avbildningar av spetsar, fördelade på ett liknande geografiskt område.

Utom denna stora spets-samling har museet fått mottaga ännu en synnerligen välkommen gåva, nämligen av fru Hilda Lilien-

Bild 18 och 19. Dryckeskanna av silver, tillverkad av guldsmeden Jeronimus Wessel i Stockholm (mästare 1676—1701). Deposition från Kunstindustrimuseet i Oslo. Nordiska museet MII.

berg, född Starck. Hon har genom en utvald samling Valenciennespetsar kompletterat museets tidigare mycket torftiga material. I gåvan ingår även en vacker samling makraméprover.

Skråavdelningen. Samlingen från Stockholms bryggareämbete har kompletterats med ännu ett av de i ämbetet brukade glasbläckhornen, en gåva av häradshövding O. G. Rehn.

En samling handlingar rörande färgareyrket har skänkts av fröken Selma Schmiedte, Stockholm, däribland Färgerisocietets i Stockholm kassabok 1834—1906, gesäll- och reseböcker för flera hantverkare samt Carl Johan Schmiedtes gesällbrev, utfärdat av Teknologiska institutet i Stockholm 1833.

Arbetets historia. Från Glava glasbruk har skänkts en uppsättning redskap till fönsterglasblåsning, den mest krävande grenen inom glasblåsningens svåra konst. I museets samlingar utgör denna uppsättning en god komplettering till vad som förut insamlats rörande samma yrke.

Vid högreståndsavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendent Wallin arbetat andre intendenten Selling, amanuensen Hazelius-Berg (dräkter, textilföremål) samt e. o. amanuensen Hellner.

Skanssen.

Inom den kulturhistoriska avdelningen, närmare bestämt i Stockholmskvarteret, har under året slutförts ett arbete, som påbörjades redan i december 1932, nämligen uppförandet och inredandet av den Tottieska malmgården från Bondegatan 63-65. Byggnadsarbetena avslutades sommaren 1934 men först under maj månad 1935 kunde det krävande arbetet med inredning och möblering fullbordas. Den 4 juni ägde invigningen rum i närvaro av H.K.H. prins Eugen, ordföranden i Stockholms stads brandförsäkringskontors styrelse general H. de Champs, stadsfullmäktiges ordförande Knut Tengdahl samt representanter för akademier, museer och Bellmanssammanslutningar m.fl. I Fataburen 1931, sid. 99, har lämnats en redogörelse för Tottieska malmgårdens historia och dess utseende före flyttningen. Här behöver

blott erinras om att malmgården grundlades av den förmögne stockholmsköpmannen Charles Tottie 1765 och gjordes till fideikommiss 1773. Återuppförandet på Skansen har till största delen bekostats av Stockholms stads brandförsäkringskontor, bland vars stiftare Charles Tottie var. Som redan i föregående årsredogörelse (sid. 262) blivit omnämnt har i Tottieska malmgården installerats en värmeanläggning, vilken nu uppvärmer såväl denna byggnad som Petissan och ett därunder befintligt garage. I bostadsrummen ha radiatorerna placerats i de gamla kakelugnarna på ett sådant sätt, att man även kan använda kakelugnarnas eldstäder för vanliga vedbrasor. Systemet, som är ganska enkelt och visat sig effektivt ur uppvärmningssynpunkt, har konstruerats av andre intendent Selling och ingenjör S. Aug. Lundberg.

Tre av rummen i övre våningen av malmgården, vilka saknade gammal inredning, ha upplåtits åt föreningen Bellmans minne, som här inrymt sitt Bellmansmuseum, vilket tidigare hyrt lokal i Fjällgatan 39. Vid ordnandet av museet, som utförts av föreningen i samråd med kulturhistoriska avdelningen, ha även Sällskapet Par Bricoles och Nordiska museets egna Bellmansföremål utställt. Genom tillmötesgående från Vitterhetsakademien, Nationalmuseum och Svenska akademien deponerades under sommarmånaderna dessa institutioners Bellmansreliker i museet och därigenom kunde för första gången en representativ samling av autentiska Bellmansminnen presenteras. Omslaget till denna årsbok visar en interiör just från dessa rum.

I huset från Västgötagatan 38 har en kammakareverkstad anordnats med hjälp av den gamle kammakaren A.W. Holm, Stockholms siste utövare av detta hedervärda yrke, som t.o.m. givit namn åt en gata. I samband härmed har beståndet av verktyg samt hel- och halvfabrikat kompletterats. Söndagarna tjänstgör kammakaren såsom vakt och demonstrerar därvid sitt yrke.

Under de sista månaderna av 1935 utfördes grundarbetena för ytterligare en byggnad inom Stockholmskvarteret, placerad strax invid Bokhantverkshuset. Huset, som kommer från Bondegatan 50 samt skänktes till Skansen och nedmärktes 1929, är avsett att bl. a. inrymma en diversehandel, illustrerande hur en

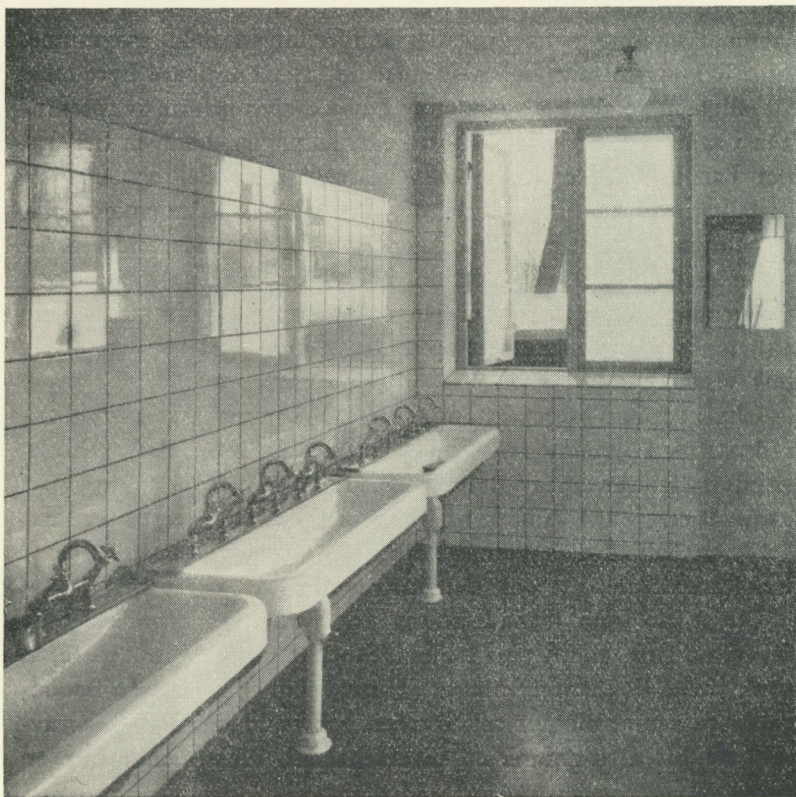

Bild 20 och 21. Skansen. Nya verkstadshuset. Exteriör mot norr och interiör av den manliga arbetspersonalens tvättrum. Arkitekt: Erik Fant.

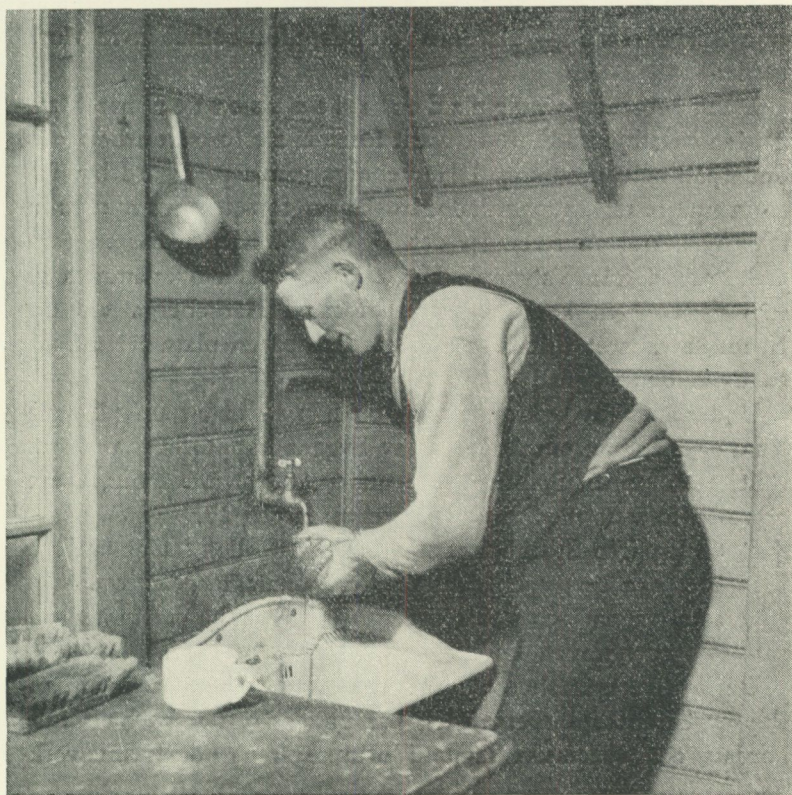
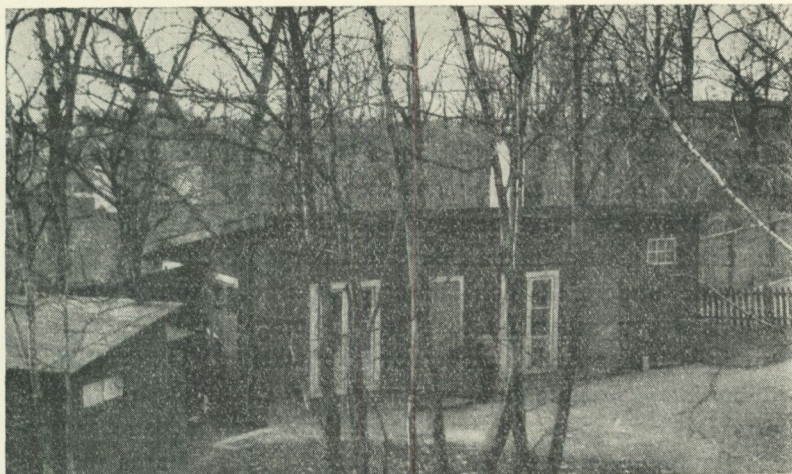

Bild 22 och 23. Skansen. Exteriör av den gamla samlingslokalen för arbetspersonalen. Interiör, visande tvättvrån.

mindre Stockholmsbod vid förra seklets mitt såg ut. Den nödvändiga inredningen av äldre hyll- och lådfack, som numera icke kan uppbringas inom Stockholm, har förvärvats från en lanthandel i Bratteberg, Regna socken i norra Östergötland. Den nya byggnaden kommer att tillsammans med Bokhantverkshuset inrama gårdsplanen och därigenom förläna denna en sluten prägel, karakteristisk för gårdsplanerna i de gamla borgarhusen.

Av de underhålls- och konserveringsarbeten som de kulturhistoriska byggnaderna under året genomgått må nämnas, att den fullständiga omläggningen av halmtaken på Oktorpsgården fullbordats, varjämte ommöbleringen av Ravlundagården slutförts. Det provisoriska båthuset, som låg i hagen mellan Oktorps- och Ravlundagårdarna, har rivits, sedan två av båtarna magasinrats och den ståtligaste — en kyrkbåt från Mora, stammande från Karl XII:s tid — placerats i ett nyuppfört båthus invid Moragården.

Bland museets byggnader i landsorten har Matsgården i Östbjörka, Rättvik, varit föremål för fortsatt arbete med underhåll och inredning. I Härkeberga gamla prästgård har förutom smärre reparationer ladugårdslängan försetts med nytt halm-tak. Av herrar A. Rylander och G. och E. Kjellén har en gammal loftbod från Valgeby i Härkeberga socken överlämnats såsom gåva. Den kommer att uppföras i Härkeberga vid den Nordiska museet tillhöriga prästgården, på en plats där tidigare en dylik bodbyggnad funnits.

Underhållet av ekonomi- och restaurangbyggnaderna, som omhänderhas av byggnadskontoret, har främst gällt restaurangen Solliden, som undergått en nödvändig reparation och försetts med en rymligare garderob. Tack vare ett särskilt anslag från Stockholms stad ha i vagnhallen å Gamla Tivoliområdet nya herr- och damtoaletter kunnat inredas, sedan ett stort antal vagnar och slädar överförts till Tyresö, där bättre magasineringsutrymmen kunnat beredas dem.

Det nya verkstadshuset, som kunnat förverkligas tack vare anslag av beredskapsarbetsmedel, har under årets förra hälft fullbordats och successivt tagits i bruk. Här ha nu inrymts verk-

städer för snickare, målare, smeder, skomakare och elektriker samt omklädnings- och duschrumbesökare m.m. för Skansens arbetare. Det gamla, mycket fula aphuset, som under de senare åren varit Skansens målarverkstad, har efter det nya verkstadshusets fullbordning kunnat rivas, likaså det hus, som tidigare inrymde personalens samlingslokal. Bilderna 20—23 berätta värtaligare än ord om detta verkliga framsteg.

De betydelsefulla förändringar, som under det gångna året skett och som under de följande åren komma att ske vid Skansens södra gräns, stå i intimt samband med ordnandet av Nya området vid Djurgårdssläätten i anslutning till den arkitekttävlan, för vilken närmare redogöres på annat ställe i denna årsbok, sid. 217. Den nya uppfartsvägen till Solliden, vars uppgift är att koncentrera den oönskade körtrafiken till en för denna speciellt avsedd väg och därigenom befria Skansens centrala delar från all biltrafik, har under hösten påbörjats. Vägens utom Skansenområdet liggande del, Tysta stigen, har under årets sista månader färdigbyggts och arbetena med vägens sträckning inom Skansen pågå för närvarande. Arbetet, som utföres av A.B. Vägförbättringar, kontrolleras av A.B. Ingenjörfirman Hjalmar Unander.

Föreståndare för avdelningen ha varit andre intendenten Selling och förste amanuensen Gustafsson. Amanuensen Rudbeck har handhaft frågor rörande klädkammaren, Seglora kyrka samt byggnadernas bevakning. Arkitekten Erik Fant har biträtt vid byggnadskontorets arbeten och under två dagar i veckan tjänstgjort på Skansen. Fil. lic. Erik Andrén har under större delen av året tjänstgjort vid avdelningen och under årets sista månader vikarierat för förste amanuensen Gustafsson.

Z o o l o g i s k a a v d e l n i n g e n. Liksom föregående år har avkomma erhållits av ett flertal djurarter. Sålunda ha fötts tre visentkalvar, därav två i Långsjöparken vid Ängelsberg, en älgkalv, tre kronhjortkalvar och fyra vargungar. Med vederbörligt tillstånd överlämnades till Skansen en älgkalv av honkön från Tännö i Småland. Genom överenskommelse med polska staten erhöles två renblodiga visentkvigor i utbyte mot en tjur och en ko, lika-

ledes renblodiga, från Skansen, varigenom härvarande bestånd vid årets slut kom att utgöras av ett handjur och tre hondjur. Efter därom gjord framställning överlämnades ett par kronhjortar och ett par dovhjortar till hjortparken vid Gripsholm, varifrån Skansen tidigare erhållit dylika djur. Bland förvärv kunna nämnas en järv och för den utländska samlingen i djurhuset en sex meter lång gallerorm samt en jättesköldpadda. Bland förlusterna märkas två visenter i Långsjöparken och en älgko, som dog vid kalvning.

Avdelningens föreståndare har varit intendenten Behm.

Den rådgivande nämnden för ärenden rörande Skansens zoologiska trädgård består av samma personer som förut, nämligen konstnären Bruno Liljefors samt professorerna E. Lönnberg, V. Sahlstedt och Y. Sjöstedt. En ledamot, professor Hj. Dahlström, har under året avlidit.

Från Bolidens gruvaktiebolag ha genom disponent E. Wesslau erhållits som gåva tre stora block guldförande malm.

S k a n s e n s o b s e r v a t o r i u m. Observatoriet har under visningsåret september 1934—april 1935 genom Astronomiska sällskapets försorg hållits öppet för allmänheten stjärnklara onsdagskvällar kl. 8—10. Visningarna hava letts av kamrer G. Lundgren. Under våren 1935 besöktes observatoriet av 510 personer under 29 visningskvällar och under hösten 1935 av 118 personer under 17 visningskvällar.

Årets högtidligheter och fester.

Ett stort antal sådana hava under året anordnats på Skansen utom det årliga firandet av valborgsmässa, pingst, midsommar, den 6 november etc. I första rummet bör härvid nämnas den stora folkfest som Stockholms stad i anledning av riksdagens 500-årsjubileum anordnade på Skansen den 30 maj. Festkommitterade voro stadsfullmäktiges förste vice ordförande generallöjtnant J. Åkerman, borgarrådet Oscar Larsson och Nordiska museets styresman. Till festen hade av Stockholms stad inbjudits representanter från alla Sveriges landskap. Gästerna samlades kl. 6 e.m.

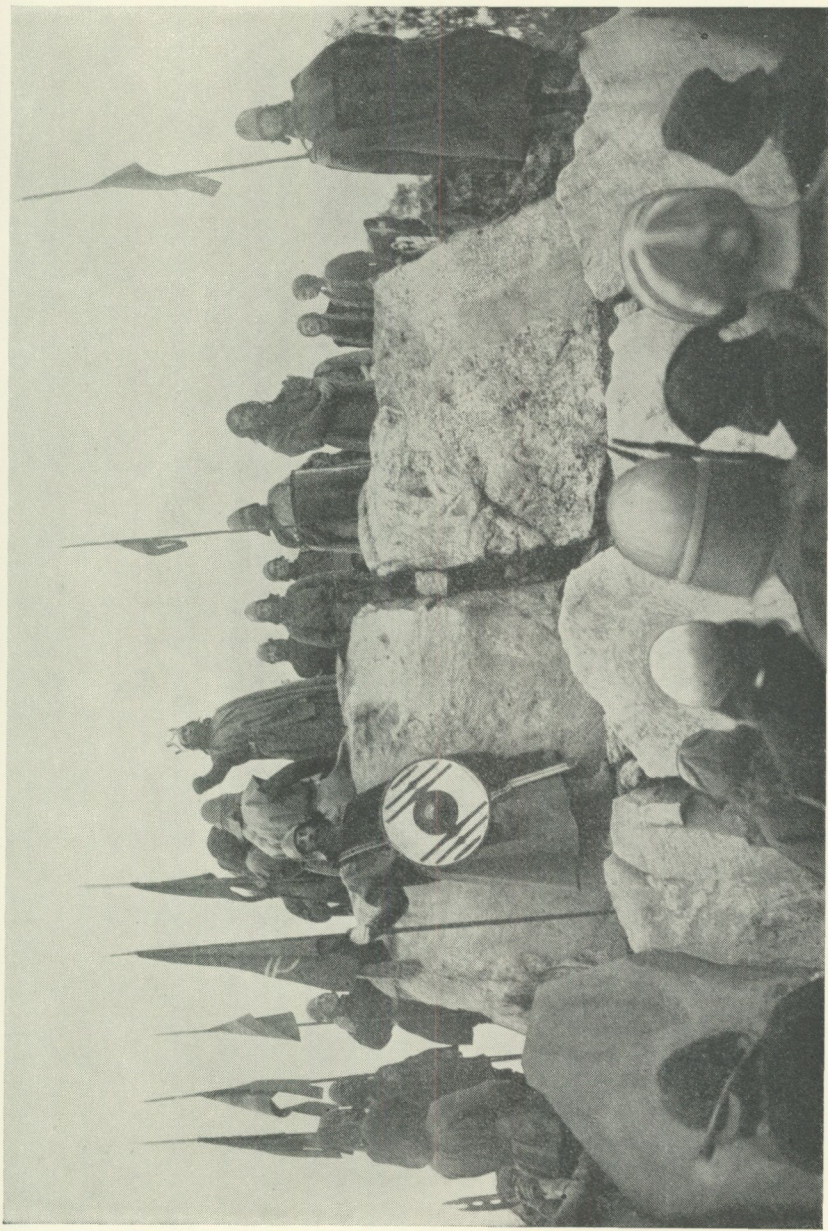

Bild 24. Från riksdagsjubileet på Skansen: Uppsala ting vid pass år 1000 (Olov Skörtkonung och Torgny Lagman).

på planen vid Renberget, där Kungl. Flottans musikkår spelade. Stadsfullmäktiges ordförande herr Knut Tengdahl hälsade samtliga välkomna.

Efter talet passerade ett historiskt festtåg förbi Renberget och de där församlade gästerna. Tåget företrädde av en fanborg av svenska flaggor och landskapsfanor, burna av ynglingar i landskapens dräkter. Ett historiskt festspel med bilder ur riksdagens historia uppfördes därefter å olika platser på Skansen. Festspelets ledare var förste regissören vid K. Dramatiska teatern Rune Carlsten och texternas författare fil. kand. Olof Lagercrantz. Spelets inom festkommittén utarbetade program avsåg att åskådliggöra vissa karakteristiska moment i det svenska representationsskickets utvecklingshistoria. Så framställdes vid Renberget första sceneriet Uppsala ting vid pass år 1000, bild 24, omedelbart följt av Västerås riksdag 1527, uppfört vid Orsakullen. Utanför Seglora kyrka: Efter Uppsala möte 1593. Vid Ravlundagården spelades: En dag år 1680. Framför Skogaholms herrgård: En visit 1740; i Stockholmskvarterets pittoreska omgivning uppfördes festspelets sjätte tablå: Aftonen den 19 augusti 1772, och vid Hazeliushuset: Ur ett borgarhem år 1840. De olika scenerierna visades under aftonen tvenne gånger och sammanfördes slutligen kl. 10.30 e. m. på Oscarsterrassen till en jättetablå, där alla medverkande grupper deltog. Som representant för sista ständsriksdagen framträdde Anders de Wahl i lantmarskalken Lagerbielkes gestalt med ett längre versifierat anförande. Dagen avslutades med illumination och stort fyrverkeri.

Svenska Röda korsets frivilliga sjukvårdspersonals uppvisning ägde rum söndagen den 12 maj i samband med de s. k. Rödakorsdagarna den 11—14 maj. Vid Orsakullen talade Prins Carl, varjämte ordföranden i Svenska Röda korsets Stockholmsdistrikt, generalfältläkaren Fritz Bauer, höll föredrag om den frivilliga sjukvårdspersonalens organisation och verksamhet. I den musikaliska delen av programmet ingick även sång av operasångare Einar Larson. På Orsakullen, Seglora kyrkplan och planen vid Renberget voro under dagen anordnade uppvisningar av sjukvårdspersonal i olika verksamhetsgrenar.

Lördagen den 18 och söndagen den 19 maj ägde på Djurgårds-slätten rum en av skådespelare anordnad Djurgårdsmässa, ett försök att för ett par dagar återuppliva något av »Slättens» forna liv och glädje. Skansens nyförvärvade område med Kristallsalongen och Maxim, ingingo även i festlokaliteterna och voro tillfälligt ordnade för kabaret och konsertsalong samt servering. Även på det övriga Skansen försiggingo en del programpunkter i anslutning härtill.

Den sjätte av Skansens populära landskapsdagar var anordnad den 19 maj och kallades »Medelpads dag». Huvudtalare vid detta tillfälle var landshövding A. Wijkman.

Den 26 maj var »Sångens dag» med sång från olika platser av ett flertal sångkörer. Nykterhetsorganisationerna i Stockholm höllo den 2 juni stor fest med föredrag av professor Josua Tillgren samt sång och deklamation.

För första gången anordnades en »Folkhögskolans dag», söndagen den 30 juni; arrangörer voro Folkhögskoleelevernas samorganisation och Kulturella ungdomsrörelsen. Föredrag höllas av rektor Sven Kjersén och rektor Alf Ahlberg (vilka in extenso återgivas på annan plats i denna årsbok), varjämte unison sång utfördes. Bellmansdagen, den 26 juli, uppfördes ett rokokospel, »Improvisation» av Fredrik Nycander. I övrigt förekom sång av Bellmanskören samt av flera lutsångare.

En »Bondens dag» hade för första gången anordnats av Riksförbundet Landsbygdens folk och ägde rum söndagen den 28 juli. Dagen inleddes med friluftsgudstjänst vid Renberget, förrättad av kontraktsprosten i Stora Tuna Otto Bolling. Besökare från olika delar av landet hade i mängd infunnit sig och extratåg, bussar och bilar förde under dagen stora skaror upp till Skansen, som denna dag kunde glädja sig åt ej mindre än 36,535 besökare. Högtidstalet hölls vid Renberget av H. Exc. statsministern och hälsningsanföranden av R. L. F:s förbundsordförande C. G. Johansson samt Nordiska museets styresman. Även mjölkningstävlan och slättertävlan voro under dagen anordnade. Tre av Skansens gårdar — Älvrosgården från Härjedalen, Oktorpsgården från Halland och Ravlundagården från Skåne — voro för dagen bebodda av famil-

jer från nämnda platser. I stall och ladugårdar var inhyst boskap och på de olika gårdsplanerna visades redskap från respektive orter. Vid Skogaholms herrgård utställdes dels hypermoderna jordbruksredskap för en gård på 40 à 50 tunnland samt dels ålderdomliga sådana från 17—1800-talen.

Den 4 augusti anordnade Svenska ungdomsringen för bygdekultur en fest med folkdanser och folkvisedanser samt unison sång jämte tal av museiintendenten Sven Drakenberg, Västerås, och Nordiska museets styresman. På aftonen uppfördes på »Lekvallen» (planen vid Renberget) ett litet sceneri »Det var en lördagsafton».

Stockholms fackliga centralorganisations och tidningen Social-Demokratens sedvanliga folkfest ägde rum den 25 augusti. Statsrådet Arthur Engberg talade om »Individen och staten», och förtroendeman Sigvard Cruse höll ett kort hälsningsanförande. Vid Ravlundagården spelades på aftonen »Lördagsnatt», folklustspel i en akt av Vilhelm Moberg.

Den 28 augusti anordnades stor militärkonsert av Svea Livgardes och Flottans förenade musikkårer under ledning av musikdirektörerna Per Grundström, Ivar Widner och Hjalmar Meissner. I samband med konserten framförde Hjalmar Meissner ett musikaliskt kåseri »Från militärmusikens klang- och jubeldagar». Militärkonserten upprepades den 22 september. En August Blanche-fest anordnades den 8 september av Skådebanan. Vid festen uppfördes å Friluftsteatern »Rika morbror», lustspel av August Blanche.

Julmarknaden hölls söndagen den 8 december. I likhet med föregående år lämnade föreningen Stockholms landstormskvinnor värdefullt bistånd genom sin medverkan vid serveringen på Seglora kyrkplan, där »lottorna» från kokvagnar serverade varmt kaffe och glögg. Julmarknaden besöktes av 29,775 personer, den högsta besöksiffran vid någon av Skansens 31 julmarknader. Slutligen kom nyårsaftonen, som firades enligt gammal Skansentradition, varvid Anders de Wahl från Renberget läste Tennysons dikt Nyårsklockan.

Av celebra besök på Skansen förtjäna särskilt trenne att bringas i erinran.

Finlands president, P. E. Svinhufvud, på officiell visit i Stockholm, gästade Skansen den 15 juni och mottogs härvid högtidligt vid Bollnässtugan, där Kungl. Flottans musikkår spelade och ett hederskompani i Gula brigadens dräkter och med fana paraderade. Efter en rundvandring kring Skansen avslutades besöket vid Skogaholm, där folkdanser uppfördes och förfriskningar intogos. Den 13 juni besökte Litauens utrikesminister S. Lozoraitis Skansen, ävenledes under högtidliga former. Internationell ryktbarhet av en något annan art representerade frälsningsarméns general Evangeline Booth, som talade å Skansen den 8 juli i samband med arméns sedvanliga stora sommarfest.

Kungl. Flottans musikkår, dirigent musikdirektör Ivar Widner, har konserterat dagligen maj—september samt söndagar under våren och hösten utom fjorton dagar i september, då musikåren gästspelade i Göteborg. På Skansen konserterade under denna tid Kungl. Livregementets till häst musikkår, dirigent musikdirektör Herman Nordström. Kungl. Hovkapellet har två gånger under sommaren givit konserter på Skansen, nämligen den 5 maj och 15 september; dirigent vid första konserten var konsertmästare Tobias Wilhelmi. Vid den sista konserten medverkade som solister fru Helga Görllin samt operasångarna Joel Berglund och Jussi Björling; dirigent var hovkapellmästare Nils Grevillius. Konsertföreningens i Stockholm orkester har, tack vare särskilt anslag från Stockholms stad, även 1935 kunnat konserterna på Sol-liden under tiden 3 juli till 17 augusti, med konsert varje söndag, onsdag och lördag. Dirigent har varit hovkapellmästare Adolf Wiklund och som gästdirigenter uppträdde Kurt Atterberg, Ivar Hellman och Ture Rangström.

Solister vid stråkorkesterkonserterna ha varit: Joel Berglund, Ossian Frumerie, Folke Jansson, Gösta Kjellertz, Sara Kvarnström, Ernst Stiebel och Åke Wallgren.

Bland sångkörer som under sommarsäsongen medverkat kunna nämnas: Bel Canto (Danmark), Bellmanskören, Stockholms Studentsångarförbund, Stockholms Sångarförbund, Sveriges Kör-förbund, Sångsällskapet Orphei Drängar samt The Fleet Street Choir (London).

Med folkvisor, utförda från olika platser å Skansen, hava Nils Svanfeldt och Dagmar Hullström bidragit. Under sensommaren sjöngos folkvisor från Offerholmen av en grupp flickor ur Skansens koralkör, klädda i folkdräkter. Gunnar Turesson har liksom föregående år sjungit svensk lyrik till luta och som vissångare — framförallt Bellmanstolkare — ha Gunnar Bohman, Carl Möller, Pelle Nordström och Urban Nyblom medverkat.

Regelbundna folkdanser och ringlekar hava utförts f. o. m. Valborgsmässoafton t. o. m. september, dessutom rokokodanser av elever vid Operans balettskola under ledning av fru Valborg Franchi samt 1800-talsdanser av medlemmar i Svenska folkdansens vänner.

På »Lekvallen» vid Renberget anordnades varje onsdag av Svenska ungdomsringen lekar, sång och dans för alla som önskade delta. Fri dans — gamla danser — har förekommit varje söndagsafton på banan vid Bollnässtugan.

Allmogemusik har hela året utförts av spelmännen Bernhard Jansson (fiol och nyckelharpa), Södermanland, Axel Myrman, Dalarna, och Theodor Ohlsson, Hälsingland (båda fiol). Under kortare tid ha uppträtt: Hjort Anders Olsson, Dalarna, och Leonard Larsson, Uppland, samt Gössa Anders Andersson och dottern Anna, Dalarna, alla fiolspelare; Knut Broberg har trakterat klarinett och Gunnar Hahn dragspel.

Landsmålsberättare hava varit Nergårds Lasse (Sibbe Malmberg), Delsbostintan (Ida Gawell-Blumenthal) och Lill-Stintan från Ljusdal (Birgit Wiklander) samt »Mor Kattrina i Klövhälla» (Edit Söderberg, Sködinge).

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst hållits under årets alla större högtidsdagar samt regelbundet varje söndag under sommarmånaderna. Konfirmation och nattvardsgång samt barndop och ett flertal bröllop hava ägt rum i kyrkan. Nordiska museets musiksällskap har under sommarmånaderna anordnat ett antal musikstunder i kyrkan, till vilka allmänheten ägt fritt tillträde.

Skansens friluftsteater har sommaren 1935 liksom 1934 förhyrts av direktör Ernst Eklund, som där uppfört det av honom författade historiska festspelet Frihetsfejden med musik av

Björn Schildknecht. Första föreställningen gavs den 7 juni och sista den 1 september, varefter ett par skolföreställningar gavs i medio av september.

Som inspektör m. m. på Skansen har under sommarmånaderna tjänstgjort kaptenen Gustaf Blomquist.

T y r e s ö.

Under 1935 har den stora yttre reparation av slottet, som alltsedan museets mottagande av donationen (1932) tett sig oundgänglig, påbörjats. Yttertaketets båda nedre fall ha panelats och delvis försetts med nytt, svartglaserat tegel, varjämte de båda övre takfallens plåtbeklädnad, takkuporna m. m. iståndsatts. Den norra fasaden har putsats om, fönstren lagats och målats. Med obetydliga undantag i målningshänseende har emellertid intet ändrats i den norra fasadens eller den norra taksidans utseende. Å södra sidan ha däremot tvenne takkupor från 1860-talet borttagits, varigenom taket återfått sin ursprungliga gestalt från 1760-talet.

Besökssiffran i slottet, som var stängt för denna reparation 1 juli—31 december, uppgick 1935 till 5,962 personer; i parken till 4,513 personer.

Som åldfru har tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, utställningar och Nordiska museets musiksällskap.

Den tid och den arbetskraft, som i arkivet kunnat bli över från löpande expeditions-, arkiverings- och katalogiseringsarbeten, har utnyttjats för följande större uppgifter: fortsatt konservering av ritningar och avslutande konservering av handteckningar och gravyrer; bildarkivets omordnande samt avslutande arkiveringsarbete rörande arkivariens herrgårdsundersökningar i Söder-

manland. Etnologiska undersökningen har fortsatt utarbetandet och accederingen av materialet från 1934 års fältundersökningar samt påbörjat liknande arbeten för 1935 års material.

Under året har f. intendenten vid museet fil. d:r N. E. Hammarstedt såsom gåva överlämnat sin under ett helt livs forskarmödor hopbragta samling av anteckningar, notiser och excerpter om forntro och folksed, omfattande icke mindre än 70 kapslar in octavo. Denna samling, som skall bevaras såsom en särskild avdelning av arkivet, är systematiskt ordnad och torde utgöra ett av de värdefullaste hjälpmedlen vid studier på hithörande områden. Donator har till gåvan fäst en önskan att samlingen efter nödig komplettering och gallring må tjäna till grundval för ett »källarbete om svensk eller skandinavisk forntro i komparativ inramning och mot allmänetnologisk och kulturhistorisk bakgrund». Samlingen är ställd under inspektion av den Hallwylske professorn i nordisk och jämförande folklivsforskning.

Ett annat förnämligt tillskott har arkivet under året fått mottaga, nämligen »Lars Bäckvalls Elnorsarkiv». Arkitekt Bäckvall, som avled i Stockholm 1935, hade dessförinnan till Nordiska museet med full äganderätt donerat sin samling av anteckningar, arkivexcerpter, tidningsurklipp m. m. rörande huvudsakligen Övre Älvdalen i Värmland, omfattande 32 band, 9 buntar, 4 band reseanteckningar, 6 buntar tidningsurklipp, diverse anteckningar om växter och djur m. m., allt förvarat i ett gåvan åtföljande skåp, daterat 1850. Denna samling, som är av mångsidigt kulturhistoriskt intresse, har tydligen sammanbragts av en man med brinnande hembygdskärlek och outtröttlig forskariver.

Fem äldre filmer ha gjorts fullt arkivfärdiga genom att deras negativ och positiv reviderats och texterna inmarkerats i negativen.

Såsom t. f. arkivarie har tjänstgjort andre intendenten Bäckström med biträde på arkivets större underavdelningar av olika tjänstemän. Expeditionen, bildarkivet och fotografiateljen ha sålunda föreståtts av amanuensen Bergström och Etnologiska undersökningens arkiv av intendenten Berg. Såsom extra arbets-

krafter ha tjänstgjort amanuens Ola Bannbers, fil. mag. John Granlund, fru Elsa Forss samt under kortare tid fil. kand. Curt Malmgren. För medel från Statens arbetslöshetskommission ha inom arkivet dessutom arbetat tvenne eljest arbetslösa kontorister, en kvinnlig och en manlig.

Ett museum samlar böcker ur flera, helt olika synpunkter. Nordiska museets bibliotek i egentlig bemärkelse är ett vetenskapligt specialbibliotek; att göra det till ett alltmer fulländat hjälpmedel för museets vetenskapliga verksamhet är det arbete bibliotekets personal främst måste ägna tid och kraft åt. Anskaffning av ny och gammal kulturhistorisk och etnologisk litteratur från in- och utlandet (genom köp eller genom byte med museets egna publikationer) och dess tillhandahållande i biblioteksmässigt skick är därför arbetsdagens huvuduppgift. En årstillväxt av drygt 19 hyllmeter och ett antal hemlån av bortåt 3,500 volymer är det siffermässiga uttrycket för något av denna verksamhet. Årets förvärv av utländsk litteratur kommer som vanligt att upptagas under bokstaven E i accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek. Men även boken som musealt föremål och boksamlingen i sin helhet som kulturhistoriskt dokument måste ligga ett museum som Nordiska museet varmt om hjärtat. Bokbandssamlingen och Svenska boktryckareföreningens förnämliga deposition av äldre svensk typografi å ena sidan, Viktor Rydbergs och August Strindbergs efterlämnade bibliotek å andra sidan, äro exempel på dylika museala avdelningar inom biblioteket. Också sådana specialsamlingar måste biblioteksmässigt bearbetas för att kunna begagnas av forskaren, och härtill är det svårt att få arbetstid och arbetskrafter att förslå. Det hör till de viktigaste önskemålen för museets bibliotek att få möjlighet fullborda dessa under de senaste åren pågående katalogiseringsarbeten.

Biblioteket har under året föreståtts av amanuensen Stridsberg i egenskap av t. f. bibliotekarie med biträde av e. o. amanuensen Jansson och (tidvis) fru Elsa Forss.

Undervisningsavdelningens verksamhet har även under 1935 inskränkts med anledning av museilektor Kleins tjänstledighet på grund av sjukdom under större delen av året.

Sedvanliga visningar för allmänheten ha företagits torsdagar och fredagar under vårterminen, och vissa söndagar under hela året ha valda delar av museet demonstrerats för allmänheten, allt kostnadsfritt. Även i år har samarbete ägt rum med Stockholms arbetarinstitut så tillvida att en serie om 10 föreläsningar, betitlad »Sverige under barockens århundrade», hållits i Nordiska museet av museets egna tjänstemän. De ha illustrerats med ljusbilder och demonstrationer av föremål etc. Ett antal artiklar om Nordiska museet och Skansen, författade av museilektor Klein, ha distribuerats till landsortspressen.

Professor Erixon, innehavaren av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har under vårterminen 1935 i samarbete med Stockholms högskola föreläst i museet om »Etnologisk och historisk analys av svenska bygder» samt under terminens senare del om »Sociala traditioner», varjämte Erixon hållit seminarieövningar över »Valda delar av nordisk etnologi». Under höstterminen 1935 har Erixon föreläst om »Etnologisk och historisk analys av svenska bygder» samt hållit seminarieövningar över »Valda delar av nordisk etnologi». Därjämte har Erixon fungerat som humanistiska fakultetens opponenter vid Stockholms högskola vid ventileringen av följande akademiska avhandlingar för filosofie doktorsgrad, nämligen den 15 maj Sigfrid Svensson, Skånes folkdräkter samt den 25 maj Gösta Berg, Sledges and wheeled vehicles.

Liksom tillförne har professorn varit examinator vid Stockholms högskola i ämnet Nordisk etnologi och bedrivit sin verksamhet, som jämväl omfattat seminarieövningar, exkursioner o. d., i anslutning till högskolans ordinarie undervisning. Professor Erixon har därjämte föreläst vid Uppsala universitet under båda terminerna samt under en period av vårterminen vid Lunds universitet och fungerat som examinator vid båda universiteten i ämnet Nordisk etnologi. Den under året till museet överlämnade Hammarstedtska excerptsamlingen är ställd under professorernas inspektion (jämför ovan sid. 266).

Följande utställningar ha under året varit anordnade i museet: »Glas», 30 januari—12 februari, i samband med firandet

av 350-årsminnet av glasmästarnas skråämbete i Stockholm; »Med resvagn och rissla, gamla tiders reseliv», 22 februari—25 mars, i samarbete med Svenska turistföreningen och jämväl för att hugfästa dess 50-årsjubileum; »Bilder från slott och herrgårdar», 10 april—12 maj, fotografier och uppmätningar, utförda av Nordiska museet, samt interiörer i akvarell av Ferdinand Boberg, vilka sistnämnda blivit som gåva överlämnade till museet av konstnären; en minnesutställning med anledning av Försäkringsaktiebolagen Skandia och Frejas 50-årsjubileum, 1 juni—7 juli; »Brygd», 10 september—27 oktober, i samarbete med Svenska bryggareföreningen vid densamma 50-årsjubileum; en utställning av moderna reproduktionsmetoder (huvudsakligen fotografiskt material) för deltagarna i Svenska museimannaföreningens årsmöte den 23 november.

Dessutom var i samband med Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbunds och Hemslöjdsförbundets för Sverige årsmöten en studieutställning av ryor och möbelyger m. m. ordnad i museet 16—25 mars.

Nordiska museets musiksällskap har bedrivit sin verksamhet med tvenne kyrkomusikaftnar, tvenne kammarmusikaftnar och tre medlemsaftnar. Bearbetningen av J. M. Kraus stråkkvartetter har fortsatt och utgjort stommen för programmen vid kammarmusikaftnarna. Vid den ena av de tre medlemsaftnarna framfördes Lindblads »Om vinterkväll» för kör och soli. Föredrag ha dessutom hållits över speciellare musikhistoriska ämnen. Förutom musikaftnar och medlemsaftnar ha musikstunder hållits i regel en söndag varje månad under besökstid i museet. Sommartiden var fjortonde dag ha dessa musikstunder förlagts till Seglora kyrka på Skansen. Dessutom har en radiokonsert framförts från Nordiska museets hall, med ett kombinerat kyrko- och kammarmusikprogram.

Musiksällskapets styrelse består av 17 personer. Ordförande är professor Sven Kjellström och sekreterare e. o. amanuensen Wester. Den sistnämnde har under årets lopp verkställt ett flertal inventeringsresor till äldre orglar, oftast i samarbete med riksantikvarien och med Kyrkosångens vänners orgelråd, i syfte att

främja en sakkunnig konservering och restaurering av våra äldre orgelverk.

F ä l t a r b e t e n .

Kungl. Maj:t har även för 1935 beviljat anslag av lotterimedel till museet för dess vetenskapliga undersökningar av gammal svensk folkkultur hos olika samhällsklasser, men tyvärr har anslaget storlek härvid reducerats i en utsträckning, som betänkligt kringskurit den systematiska arbetsplanens effektivitet. Inskränkningar ha således måst göras såväl i fråga om tjänstemännens undersökningsresor som beträffande utnyttjandet av den befintliga ortsmiddelarestaben och de sedan länge tränade frivilliga arbetskrafterna. Liksom under tidigare år ha fältundersökningarna varit fördelade på två avdelningar, etnologiska undersökningen samt högrestands- och hantverksundersökningen.

Genom Nordiska museets etnologiska undersökning ha följande arbeten blivit utförda. Intendenten Berg reste under tiden 24—27 juli till Arvika för att i trakten sätta i gång inventering av allmogebebyggelse. Uppgiften fullföljdes sedan av fil. kand. Ingemar Atterman. Även arbetade intendenten Berg 26—28 augusti i Norra Unnaryd i Småland och organiserade där en arbetsuppgift, som fullföljdes av fil. kand. Claes Claesson. Det gällde dels inventering av allmogebebyggelse, dels uppteckningar och filmning av jakt m. m. Intendenten Svensson reste cirka 14 dagar på norra Öland och gjorde där uppteckningar i anknytning till föremålsstudier samt fotograferade. För att påbörja mera fullständiga undersökningar av Ölands radbyar arbetade fil. mag. John Granlund i Föra by på norra Öland 7 augusti—12 september. Som medhjälpare deltog konstnären Olle Homman samt en kortare tid fil. kand. Erik Bellander för kartritning. Under våren och sommaren reste Granlund dels i Västmanland för undersökning av en del ålderdomliga vårbruk samt i Östergötland för fotografering i en bondgård, där målningar från 1700-talet bevarats, i Småland för fotografering av målningar

samt i Södermanland för undersökning av bebyggelse. Allmogemåleri undersöktes under juni och juli månader i Värmland och Dalarna av amanuensen Svante Svärdröm. I några socknar i Dalarna undersökte under en kortare tid amanuensen Ola Banners fäbodrar. Fröken Elisabeth Strömberg och fil. kand. Anna-Britta Fahlén reste under juni och juli månader i Jämtland och Härjedalen för att undersöka textilier och textiltillverkning. Under april och maj månader reste amanuensen fru Inga Dahlin i Hälsingland för dräktundersökning. En mindre expedition, bestående av fil. kand. Maja Ericsson (ledare) och fil. kand. B. Lidström (tecknare), arbetade under 1 ½ månad vid västra Vätterstranden i Västergötland samt i några socknar i norra Småland och undersökte huvudsakligen fiske och jordbruk. Fil. kand. Jan Erik Anderbjörk har påbörjat en byundersökning på Selaön i Södermanland; deltagare har tidvis varit fil. kand. Arne Modén. Mindre reseanslag ha tilldelats följande personer: folkskolläraren J. G. Ullenius, Morjärv, amanuensen fil. kand. Ernst Manker, Stockholm, teol. stud. Alrik Isberg, Kiruna, fil. stud. Hugo Landström, Uppsala samt fil. lic. Edvin Brännström, Luleå, för etnologiska undersökningar i Norrbotten och Lappland; fil. kand. Gustaf E. Olsson, Hardemo, och doktorinnan Anna Arwidsson, Uppsala, för undersökningar av i första hand traditioner om äldre tiders fiske; fil. kand. Gertrud Grenander, fil. kand. Gösta Bertel samt stud. Ragnar Nilsson med särskilda uppdrag i resp. Västerbotten, Småland och Värmland.

Etnologiska undersökningens orsmeddelare ha utnyttjats med de till buds stående medlen. Den fasta orsmeddelarestaben är 417, varav 225 med ledning av Nordiska museets frågelistor under året insänt bidrag till Etnologiska undersökningen. Så långt det varit möjligt har utarbetning pågått av det under resorna och genom orsmeddelare insamlade materialet. Sålunda ha av årets material accessionsförts cirka 13,500 sidor text, 1,100 teckningar samt 2,800 fotografier. Under året ha nya frågelistor utarbetats bl. a. rörande följande ämnen: Svedjebbruk, Mältning och brygd, Spånad och tvinning, Boskapsskötsel, Nystan och härva samt Lurar. Med ledning av Nordiska museets frågelistor

har material insamlats även genom Landsmålsarkivet i Lund och Jordbrukarnas ungdomsförbund.

Under ledarskap av intendenten Berg ha vid etnologiska undersökningen som vetenskapliga medarbetare stadigvarande arbetat amanuensen Ola Bannbers och fil. mag. John Granlund, som teknare artisten Olle Homman och som expeditionsbiträden med halv tjänstgöring fröken Gida von Sydow samt under två månader kand. Sven Sundberg och med hel tjänstgöring från 1 mars 1935 fröken Margit Glasell. Professor Erixon har fungerat som vetenskaplig rådgivare vid undersökningen. Vad arkivvården beträffar ha av intendent Berg och amanuens Granlund nya riktlinjer utarbetats för materialets förvarande, varjämte inbindning av uppteckningarna påbörjats. Etnologiska undersökningens arkiv har i övrigt stått under ledning av museets arkivarie.

H ö g r e s t å n d s a v d e l n i n g e n s u n d e r s ö k n i n g a r .
Simrishamns stads bebyggelse har varit huvudföremålet för årets stadsundersökningar. Genom samarbete med stadens fornminnesförening och ekonomiskt bidrag från staden har detta arbete kunnat utföras i ett sammanhang, så att hela det gamla stadssamhället praktiskt taget nu är genomfotograferat och uppmätt. Huvudintresset ligger här på den jämna nivån hos bebyggelsen och på att fasthållandet vid gamla vanor alltjämt förlämnar stadsbilden en enhetlighet som nu är så sällsynt i våra samhällen. Simrishamnsundersökningen har utförts av amanuens Andrén, fil. kand. Curt Malmgren, ingenjör Sander Rosén och teknolog Hans Beskow. I två städer, där livlig nybebyggelse förefaller att snart helt ombilda samhället, ha undersökningar skett å enskilda till rivning bestämda partier, nämligen i Borås, där den säregna empirebebyggelsen nu snart är helt borta, och i Uppsala, där de äldre studentgenerationernas känsliga minnesgodhet sättes på hårda prov av en viljekraftig nybyggnadsiver. I Kalmar ha de under flera år bedrivna arbetena nu bragts till en relativ fullbordan, och ett annat förut begynt arbete har även kompletterats, nämligen undersökningen av Sättra brunnessamhälle i Västmanland, som fullständigt kartlagts. En specialundersökning av byggnadssmiden har utförts i Mälarstäderna av ama-

nuens Hellner. De nu refererade arbetena ha utförts av honom och av de tidigare nämnda medarbetarna. På de flesta orterna har ett intimt samarbete med ortsmyndigheter och kulturminnesinstitutioner varit etablerat.

Herrgårdsstudiernas huvudort för året har blivit Gästrikland, tack vare ett nyinlett samarbete med ortsinstitutioner och gårdsägare. Början har nu gjorts med ett mindre antal gårdar, men planens fullföljande nästa år med flera gårdar synes redan vara säkerställd och därmed skulle man vara ett gott stycke på väg mot målet att få ett helt sammanhängande områdes herrgårdskultur genomforskat på ett enhetligt sätt. Värdet av de enskilda detaljiakttagelserna stiger i och med denna möjlighet till översikt. En liknande sammanhängande undersökning, ehuru gällande ett mindre område, är nu på god väg mot fullföljande, nämligen den som utföres i samarbete med Lidingö hembygdsförening rörande de gamla gårdarna på denna ö, vilka få sitt särintresse genom huvudstadens omedelbara närhet.

Skånes herrgårdar ha i år studerats under en översiktsresa, som visserligen varit oändligt mycket för kort i förhållande till det rika materialet men som man gärna hoppas skall innebära ett återupptagande av tidigare från Nordiska museet företagna resor i dessa trakter. Begynnelsen till herrgårdsstudier har också i sommar gjorts inom Blekinge, ett samarbete med länets fornminnesförening vilket siktar mot en hel landskapsundersökning.

Bland resor med en specialuppgift som program bära här nämnas civilingenjör Axel Cronquists undersökningar av äldre åkdon, ett fortsättningsarbete som för året varit förlagt till herrgårdar i Uppland och Södermanland.

Högreståndsavdelningens undersökningar ha stått under ledning av intendenten Wallin.

F ö r v a l t n i n g m. m.

Sedan gammalt har den 24 oktober varit en i Nordiska museets hävder särskilt ihågkommen dag. Det var nämligen på detta

datum år 1873 som Skandinavisk-etnografiska samlingen för första gången slog upp sina portar vid Drottninggatan och det var samma dag femton år senare som första spadtaget togs till grundläggningen av den nuvarande museibygnaden vid Lejonslätten. Dagen hade förlidit år utvalts för avtäckningen i Nordiska museets hall av en medaljong i brons över Isak Gustaf Clason, museets arkitekt och mångårige nämndledamot och slutligen nämndens ordförande till sin död. Medaljongen hade modellerats av skulptören Axel Wallenberg efter Carl Milles kända medaljporträtt av Clason. Vid avtäckningen närvaro ett antal särskilt inbjudna bland Clasons anhöriga, medarbetare och vänner. Ordföranden i Nordiska museets nämnd riksantikvarien Sigurd Curman höll härvid ett minnestal som återgives ovan sid. 1 och följ.

En kännbar förlust led museet, då den 13 januari rustmästaren Gustaf Persson avled i en ålder av femtiosex år. Med Persson förlorade vi också en av alla i ovanligt hög grad skattad arbetskamrat. Till hans efterträdare på den viktiga posten som rustmästare utsågs snickarmästaren vid museet Oscar Andersson.

Under årets lopp har avsked beviljats amanuensen fröken Lalla Kugelberg och amanuensen fru Dagmar Eriksson, f. Arp. Den senare har sedan 1926 varit anställd vid institutionen och tjänstgjort på dess ekonomikontor. Fröken Kugelberg har avgått med pension efter en tjugofemårig tjänstgöring, under vilken hon nedlagt ett förtjänstfullt arbete på organisationen och skötseln av Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) och av Skansens årskortsexpedition, vilken hon förestod. Vid sin avgång valdes hon till hedersledamot i föreningen och fick mottaga dess plakett i silver.

Bland mer omfattande monteringsarbeten inom museet förtjänar särskilt nämnas, att professorskan Therese Kjellbergs silversamling blivit flyttad från översta våningen och nyuppställt i artificiellt ljus i museets bottenvåning i ett därtill särskilt avpassat rum. Denna värdefulla silversamling, som på sin tid donerades till museet, har sedermera berikats genom gåvor från givarinnans

Bild 24. Rustmästare
Gustaf Persson †.

barn. I samband med nyordningen skänkte hennes son, arkitekten Adolf Kjellberg, ett antal vackra pjäser till samlingen.

För övrigt har arbetet med inredande av museets magasinlokaler fortgått planmässigt. I drätkällaren har en ventilations- och fläktanordning införts. Vidare har ett omklädnads- och lunchrum anordnats för museets vaktpersonal.

Liksom tidigare har institutionen av statsanslag uppburit 190,000 kronor till avlöningar av personalen. Det kommunala anslaget utgick med 90,000 kronor, därav 25,000 kronor till konsertföreningens verksamhet på Skansen och 10,000 kronor till ny toalettanordning på Skansen. Av lotterimedel ha för museets fältarbeten av Kungl. Maj:t ställts till förfogande 60,000 kronor, varjämte av statsmedel 1,000 kronor anslagits till kulturhistorisk filmning.

Genom testamente av direktör Johan Fredrik Ottergren har Nordiska museet 1935 mottagit 25,000 kronor under namn av "Fritz Ottergrens fond", varav årliga räntan skall användas till inköp av konstindustriella föremål, som kunna tjäna att belysa det svenska konsthantverket. Från fonden skall hans hustru Valborg Ottergren, f. Kahl, så länge hon lever, årligen uppbära ett belopp av 800 kronor. Museet stannar i stor tacksamhetsskuld till direktör Ottergren härför, så mycket mera som han dessutom både i livstiden skänkt och nu senast testamenterat till dess samlingar en mängd intressanta möbler o. d., huvudsakligen ingående i det s. k. Ottergrenska rummet.

En annan för museets verksamhet synnerligen värdefull donation har under året erhållits, i det att en trogen Skansenvän, som önskar förbli okänd, överlämnat 10,000 kronor för att möjliggöra den viktiga arkitekttävlingen angående Nya området vid Djurgårds-slätten ordnande m. m., varom närmare redogjorts ovan sid. 217.

Gåvobelopp för inlösen av detta område ha under året, i anslutning till skriftliga förbindelser, inbetalats från nedanstående personer med följande belopp: fröken Ebba Danelius¹ hela det tecknade beloppet, 5,000 kronor; framlidna fröken Magna Sunnerdahl 8,114: 54 kronor; grosshandlare J. P. Åhlén 1,500 kronor; bankdirektör Allan Alexanderson, direktör B. Almgren, bokförläggare K. O. Bonnier, bankir Tage Cervin, generallöjtnant H. de Champs (tillsammans med amiralen Ch. de Champs och ståthållaren Ad. Murray), bankdirektör Carl Frisk, hovjägmästare Helge Ax:son Johnson, grosshandlarna John Josephson och Rob. Ljunglöf, framlidne redaktör J. L. Saxon, v. häradshövding Marcus Wallenberg och direktör C. A. Wicander, vardera 1,000 kronor; konsul Rob. Bünsow, arkitekt C. Alb. Collett, löjtnant A. Sigge Rosenlund (tillsammans med herr Ingvar Rosenlund, grosshandlare Joh. Olsson och löjtnant Gösta Olsson), direktör Axel Sifvert, direktör Sten Westerberg, disponent Nils Westerdahl och konsul Hjalmar Wicander, vardera 500 kronor; grosshandlare Otto Francke 200 kronor.

¹I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

I likhet med de två sistförflutna åren har Samfundet S:t Erik även för år 1935 till Stockholmskvarteret på Skansen lämnat ett bidrag av 3,000 kronor. Aktiebolaget Rub. Carlssons järnhandel har till samma ändamål skänkt 500 kronor.

Till bestridande av kostnaderna för Skogaholms herrgårds återuppförande å Skansen (Skogaholmsfonden) ha under året här angivna personer överlämnat följande belopp: docent W. Nisser, Uppsala, 300 kronor; kammarherre frih. C. Fr. Bennet, överintendent H. Bernhardt, kabinettskammarherre Fr. von Essen, Salsta, fru Jenny Högelin, framlidne redaktör J. L. Saxon, kanslirådet A. Wahlin, grosshandlare Erik Åqvist och direktör Torsten Åqvist, Örebro, vardera 200 kronor; fru Svea Hagberg, Degerön, 100 kronor (samtliga enligt skriftliga förbindelser).

Inbetalningarna till uppförande av Petissan på Skansen, likaledes enligt skriftliga förbindelser, ha under året fullföljts av nedanstående givare med följande belopp: civilingenjör H. Lundström, Eskilstuna, 200 kronor; gruvdisponent J. Kempe, Idkerberget, fru Hildur Kruse (i anslutning till skriftlig förbindelse av hennes framlidne make direktör Amos Kruse), direktör Erik Olson, Göteborg, och överingenjör O. Stålhane, vardera 100 kronor; civilingenjör A. Björkman och ingenjör L. Nobel, vardera 50 kronor.

Såsom bidrag till kostnaderna för reparationen av Tyresö slott har professor Andreas Lindblom överlämnat 2,000 kronor.

Aktiebolaget Ingenjörsutensilier har till museets allmänna ändamål skänkt 50 kronor och lektor W. Fevrell till Etnologiska undersökningen 30 kronor.

Slutligen ha från personer som önska vara okända, mottagits 1,771:01 kronor till Nordiska museets allmänna ändamål och 1,000 kronor att användas enligt styresmannens bestämmande. De sistnämnda ha anslagits till reparationer å Tyresö slott.

Enskilda givare till Nordiska museets och Skansens samlingar finnas till namnen förtecknade å sid. 291 och följande.

Ett mycket kraftigt stöd i sitt insamlingsarbete har museet även under detta år erhållit från Samfundet Nordiska museets vänner. Samfundets styrelse är f. n. samman-

satt sålunda: ordförande H. K. H. prins Carl; vice ordförande kammarherren frih. C. Fr. Bennet; skattmästare hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson; övriga styrelsemedlemmar äro grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och kapten Oscar Wallenberg; sekreterare professor Andreas Lindblom. Antalet medlemmar i samfundet utgjorde den 1 januari 1936 134 ständiga och 56 årligen betalande.

Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) kunde vid ingången av år 1936 uppvisa ett medlemsantal av 7,323 personer.

Till följande personer utdelades under år 1935 Artur Hazelius-medaljen: i silver till professor Sven Kjellström, Stockholm, på dennes sextioårsdag den 30 mars, i brons till redaktören för Post och inrikes tidningar Johan Elvers, Stockholm, fru Odina Jönsson, Viken, samt hemmansägaren Nils Nyman, Gräsmark.

Besökssiffran för Skansen under det gångna året är 1,345,154 mot 1,437,697 under 1934. Samma siffror för Nordiska museet äro 51,886 mot 54,851 under 1934. Institutionens korrespondens utgjordes 1935 av 3,671 diariieförda inkommande skrivelser och 2,785 utgående.

Samlingarna av museiföremål ha under året ökats med 5,700 inventarieförda föremål mot 4,000 under 1934.

Från museet ha utgivits Nordiska museets och Skansens årsbok *Fataburen*; Nordiska museets handlingar 3, *Skånes folkdräkter, en dräkthistorisk undersökning 1500—1900*, av Sigfrid Svensson; Nordiska museets handlingar 4, *Sledges and wheeled vehicles, ethnological studies from the view-point of Sweden*, av Gösta Berg; *Brygd, utställning, anordnad med anledning av Svenska bryggareföreningens halvsekeljubileum*. Under året ha utgivits en ny engelsk och en ny tysk upplaga av Ernst Kleins vägledning över Skansen.

Museets tjänstemän ha under 1935 publicerat följande böcker och uppsatser:

Professor Lindblom: *Drottning Lovisa Ulrikas museum på Drottningholms slott, i Svenska kulturbilder, ny följd*; recen-

sioner i Biblioteksbladet och Nordisk tidskrift; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Nordiska museets och Skansens årsbok *Fataburen*.

Professor Erixon: *Klungby och hammarskipt*, i *Nomina germanica*; *Folklig byggnadskultur*, i *Vår hembygd*; Nils Lithberg †, i *Ymer*; Nils Lithberg, i *Sveriges natur*; *Julfirandet i Skärkinds socken*, i *S:t Ragnhilds gilles årsbok*; Samuel Liljeblads resa genom Västmanland juni 1797, med en inledning, i *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift*; *Skultuna bruks historia*, del II; *Båtlag och kyrkbåtar* samt Hans Wikström, i *Svenska kulturbilder*, ny följd; *Den lettiska folkkulturen och dess förbindelser med Sverige*, i *Svensk-lettiska föreningen i Stockholm 1925—1935*; *En konstnärs insats som kulturhistoriker*, i *Kulturen*; recensioner i *Biblioteksbladet*; som redaktionssekreterare deltagit i utgivandet av samlingsverket *Nordisk kultur* samt (tillsammans med S. Wallin) utgivit *Svenska kulturbilder*, ny följd.

Intendenten Wallin: *Nordiska museets möbler från svenska herremanshem*, del III; *Fyrkanten på Hällekis*, *Visdom i sentenser och figurer* samt *Överflöd*, i *Svenska kulturbilder*, ny följd; *Herrgårdar och herrgårdsliv*, i *Vår hembygd*; redigerat (tillsammans med S. Erixon) *Svenska kulturbilder*, ny följd.

Intendenten Berg: *Sledges and wheeled vehicles, ethnological studies from the view-point of Sweden* (akademisk avhandling); Nils Lithberg, i *Fataburen*; *Boskapsskötsel och fåbodliv*, i *Vår hembygd*; *Nybytorp*, i *Skrifter utg. av Samfundet Djursholms forntid och framtid*; *Nordiska skidforskningskonferensen m. fl. smärre bidrag*, i *På skidor*; *Ölets historia*, i katalogen *Brygd*; artiklar i *Nordisk familjeboks tredje upplagas supplement*; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) *Fataburen* samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av *Troels-Lund, Dagligt liv i Norden*.

Intendenten Svensson: *Till folkdräkternas historia*, i *Fataburen*; *Skånes folkdräkter, en dräkthistorisk undersökning 1500—1900* (akademisk avhandling); *Hur en bygd fått sin folkdräkt*, i *Vår hembygd*; *Kvinnodräkten i Bjäre*, i *Bjärebygden*; recen-

sioner i Rig och Studiekamraten; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

T. f. arkivarien Bäckström: Arbets- och disciplinförhållanden vid Rörstrands porslinsfabrik under 1700-talet, i Dædalus 1934; Carl Gustaf Tessin såsom kulturpersonlighet, i Ord och bild; Carl Milles, the Swedish sculptor.

Andre intendenten Ambrosiani: Bidrag till gotländsk personhistoria under 1300-talet, i Gotländskt arkiv.

Museilektor Klein: Samhällssyn på Engelbrektstiden, i Fataburen; Svenska vildar, vardagsäventyr under stenåldern, i Vår underbara värld; Med resvagn och rissla, Svenska turistföreningens och Nordiska museets utställning av äldre tiders rese-liv; Fiske, i Vår hembygd; Handledning vid några lektioner i Nordiska museet och Livrustkammaren, utg. av Stockholms folkskoledirektion; recension i Tidskrift för fattigvård.

Andre intendenten Selling: Ett slottsbygge på frihetstiden, i Fataburen; Saneringen av staden mellan broarna, i Samfundet S:t Eriks årsbok; redigerat Samfundet S:t Eriks årsbok samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Amanuensen Bannbers: Samslätter i Dalarna, bilder från den organiserade foderfångsten, i Svenska kulturbilder, ny följd.

Amanuensen Hazelius-Berg: Stickade tröjor från 1600- och 1700-talen, i Fataburen; Nordiska museets dräktfigurer, i Svenska museer; Svensk modedräkt genom tre sekler, i Flickornas kalender.

E. o. amanuensen Wester: Orgelkonst i Sverige från medeltiden intill våra dagar. Del I: Medeltiden. Del II: Renässansen, i Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv; Lokomotivet som konstverk, en studie över det svenska snälltågslokomotivets utveckling, i Svensk trafiktidning; Orglar i Nordiska museet, i Vår sång.

E. o. amanuensen Jansson: Svensk-esperantisk ordbok (tillsammans med F. Lindén och B. Gerdman).

E. o. amanuensen Svärdström: Julita, en kort historik, i Julita, utgiven av Julita museum; redigerat Svensk nyttokonst 1935.

E. o. amanuensen Hellner: Vasatidens järnsmide i Vadstena slott, i Fataburen; Skråväsen, i Svensk uppslagsbok; Något om äldre silversmide i Norrbotten, i Norrbotten; Stockholmsmeder, i Svensk smidestidning.

E. o. amanuensen Andrén: Vimmerbygarveriet på Skansen, i Fataburen; Småstadens borgargård, i Norrbotten; Geijersgårdens bebyggelsehistoria, i Upplands fornminnesförenings tidskrift (= Meddelande I från Stiftelsen för Geijersgårdens bevarande).

E. o. amanuensen Odenkrants: Stekspett och stekvändare, i Fataburen; Lerkärl från Lockerud, Leksberg socken, Västergötland, i Fornvännen; En gammal släktgård i Västergötland, Härlingstorp och dess ägare, i Studier rörande Västergötlands kulturhistoria (= Västergötlands fornminnesförenings tidskrift IV: 9); Porslin med svenskt vapen i Genève's museum, i Rig.

Under året har Nordiska museets kansli föreståtts av intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuenserna Andersson och Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhafts av andre intendenten Ambrosiani. Räkenskapskontoret har föreståtts av kanslichefen Axel Edström. Vid detsamma ha arbetat t. f. kamreren Engwall, direktör Gunnar Malmberg samt amanuenserna Åhmark, Eriksson och Pontán.

Museets nämnd har under året gjort en kännbar förlust, i det att överdirektören Viktor Almquist, som den 21 september fyllde 75 år, avgick ur nämnden. Almquist, som tillhörde kretsen av Artur Hazelius personliga vänner, hade sedan 1897, alltså i nära fyra årtionden, varit nämndledamot, först i egenskap av skattmästare och efter I. G. Clasons frånfälle (1930) jämväl såsom ordförande. Till ledamot efter herr Almquist utsågs verkställande direktören i Svenska bankföreningen häradshövding Knut Dahlberg. En annan kännbar förlust utgjorde borgarrådet Oscar Larssons avgång, i det att denne, som sedan 1930 tillhört nämnden, nu på grund av svårigheten att finna tid att bevista nämndens månatliga sammanträden såg sig nödsakad att anhålla

om utträde. Till hans efterträdare utsågs förste folkskoleinspektören fil. dr Bror Jonzon. Övriga ledamöter ha varit riksantikvarien Sigurd Curman, ordförande, 1926; professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; professor Sven Tunberg, 1930, skattmästare; skriftställaren Einar Rosenborg, 1931, samt justitierådet Arthur Lindhagen, 1934.

Museets tjänstemän utgjordes den 31 december 1935 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Andreas Lindblom, 1929¹. — Intendenter: Alarik Behm, (1897) 1906, föreståndare för Skansens zoologiska avdelning; fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högreståndsavdelning; fil. lic. Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för etnologiska undersökningen; fil. lic. Sigfrid Svensson, (1924) 1935, föreståndare för museets allmogeaavdelning. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: intendenten fil. lic. Gösta Berg, se ovan. — T. f. arkivarie: andre intendenten fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1932. — Museilektor: andre intendenten fil. lic. Ernst Klein, (1921) 1932. — Andre intendent: fil. dr Sune Ambrosiani, (1903) 1932, på registreringsavdelningen; fil. dr Arvid Bäckström, se ovan; fil. lic. Ernst Klein, se ovan; fil. lic. Gösta Selling, (1927) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — T. f. bibliotekarie: Laura Stridsberg, (1904) 1926. — Förste amanuens: fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — Amanuenser: Laura Stridsberg, se ovan; Anna Rudbeck, 1909; Ragnhild Bergström, 1911; Lilly Åhmark, f. Haglund, (1919) 1924, Linnéa Andersson, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Ingrid Dahlin, f. Nilsson, (1928) 1931; Margit Pontán, f. Rydberg, (1928) 1931; Ebba Lilliecreutz, (1931) 1933, och Brita Stjernswärd, (1931) 1933. — E. o. amanuenser: fil. lic. Bertil Wester; fil. mag. Sam Owen Jansson; fil. kand. Svante Svärdström; fil. kand. Brynolf Hellner; Elisabeth Strömberg;

¹ Årtalet betecknar det år då befattningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträde i tjänst vid museet.

fil. lic. Erik Andrén och fil. lic. Reinhold Odencrants. — Foto-
grafer: Olof Ekberg och Märta Claréus, f. Claréus. — T. f.
kamrer: Harald Engwall, (1903) 1929.

Stockholm i mars 1936.

ANDREAS LINDBLOM

BILAGA

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1934.

Nordiska museets nämnd får härmed överlämna museets räkenskaper för år 1934.

Beträffande museets verksamhet får nämnden hänvisa till årsberättelse för år 1934, tryckt i Nordiska museets årsbok för år 1935.

Beträffande räkenskaperna för år 1934 får nämnden anföra följande:

Nämnden har beslutat att till kronor 1:— nedskriva restaurangernas fasta tillgångar, sedan från konto »Restauranternas ombyggnad» överförts kronor 15,000:— till konto »Skansens affärsdrivande byggnader», för att detta konto skall uppgå till kronor 325,000:— eller samma belopp som fondförvaltningen investerat i dessa byggnader.

Dessa fasta tillgångar ha varit upptagna till:

Inventarier	189,428: 56
Inredning	21,836: 08
Ombyggnader	98,741: 30
	<hr/>
	Kronor 310,005: 94

Kostnaden för den under året utförda växelströmsanläggningen har nämnden beslutat fördela på tre år.

Årets nettoresultat, som framgår av nedanstående vinst- och förlusträkning, visar ett överskott på kronor 559: 11, varigenom det från 1933 balanserade underskottet å kronor 10,490: 21 nedgår till kronor 9,931: 10.

Enligt upprättat inventarium utgjorde institutionens tillgångar och skulder per den 31/12 1934 i sammandrag:

Tillgångar:

Likvida medel

Kassabehållning	18,759: 28
Växelkassor	6,864: 78
Innestår å postgiro	1,810: 07
» » bank	99,468: 19
	<hr/>
	126,902: 32

Förskotterat för vissa ändamål

Etnologiska undersökningar	44,170: 26
Verkstadshusets nybyggnad	24,999: 95
Livrustkammaren	8,966: 07
Växelströmsanläggningen	16,289: —
Reparationer på Tyresö	20,206: 86
Balanserad amortering	2,015: 72
Arkivarbeten	3,550: 40
	<hr/>
	120,198: 26

Utestående fordringar

Fordringar hos diverse personer:

Sedan 1932	705:—	
» 1933	1,918: 10	
» 1934	<u>25,287: 29</u>	27,910: 39
Lånkassan		<u>1,860: 32</u>
Serveringens varulager		29,770: 71
Materialgårdens varulager		27,658: 02
		<u>2,922: 52</u>

För fondförvaltningen avsatta tillgångar

Obligationer, bankdeposita jämte upplupen obetald

ränta	1,813,368: 83	
Investerat i Skansens byggnader:		
Hög- och Nyloften samt Solliden	325,000:—	
Innestår i Stockholms stads kassa	65,112: 24	
Innestår å bank	<u>36,170: 13</u>	2,239,651: 20

Kapitaltillgångar

Museibygnaden på Lejonslätten	3,000,000:—	
Byggnader på Skansen för ekonomi och affärsdrivande verksamhet	325,000:—	
Samlingarna	1:—	
Arkivet	1:—	
Biblioteket	1:—	
Övriga inventarier	1:—	
Tyresö	175,000:—	
Nya området	<u>110,500:—</u>	3,610,504:—
Tillgångarna understiga skulderna med 1933 års förlust	10,490: 21	
/. 1934 års vinst	<u>559: 11</u>	9,931: 10
	<u>Summa kronor</u>	<u>6,167,538: 13</u>

S k u l d e r

Aktuella skulder

För årskort 1935	9,304:—
För Skansenföreningen	7,290:—
Av statsanslag	95,000:—

Skulder till diverse personer

För 1934	75,528: 48	
Kreditivlån hos Skand. Kredit A.-B.	39,516: 64	
Kreditivlån hos Svenska Handelsbanken	<u>26,365: 29</u>	253,004: 41

Avsatt till diverse ändamål

Filmning	375: 04	
Resor	14,268: 94	
Glasögonsamlingskatalog (gåva)	200: —	
Museets elektrifiering	5,855: 42	
Skogaholms flyglar	5,900: —	
Underhåll av Tyresö slott	3,901: 83	
Stockholmskvarterets ordnande	27,808: 10	
Livruskammaren	5,922: 80	
Ej fördelad ränta	146: 39	64,378: 52

Fonder

Allmänna fonden	98,672: 47	
Antells fond	100,000: —	
Lundströms fond	10,000: —	
Åbergs fond	35,165: 47	
Museets underhållsfond	207,703: 70	
A. o. Th. Hazelius fond	50,000: —	
Krooks fond	21,401: 30	
Beijers donationsfond	25,800: —	
Casséns fond	30,000: —	
Hirschs fond	25,000: —	
Lindaus fond	20,000: —	
Tyresöfonden	367,612: 50	
Pensionsfonden	174,902: 72	
Hallwylska fonden	629,827: 60	
Pensionsfonden för professuren	163,884: 70	
Sundbornsprostens donation	27,110: 39	
Artur Hazelius fond	66,497: 98	
J. A. Hazelius »	68,436: 08	
Lichtensteins »	3,556: 60	
A. Hazelius fond 30. II. 1901	3,129: 42	
» » monumentsfond	19,021: 78	
Härkebergafonden	5,317: 91	
Bobergiska fonden	78,435: 23	
Östgötagårdens fond	3,908: 90	
Grönsöfonden	2,175: 05	
Hälsingegårdens fond	2,091: 40	2,239,651: 20

Skulder belastande kapitaltillgångarna

Lån hos Nordiska museets vänner	75,000: —
Lån hos Stockholms stad	13,599: 80

Lån hos Stockholms Högskola	150,000:—	
» » Södermanlands Ensk. Bank	110,500:—	
» » fondförvaltningen	325,000:—	
Eget kapital	2,936,404:20	3,610,504:—
	<u>Summa kronor</u>	<u>6,167,538:13</u>

Fondförvaltningens värdepapper förvaltas på följande sätt:

Hos Stockholms stads fondförvaltning.	Nom. belopp	Bokfört belopp	Upplupen obetald ränta
Härav äger Stockholms Högskola tillgodogöra sig säkerhet för lån å kronor 150,000:—	1,082,280:—	1,063,918:33	12,004:91
Hos Skand. Kred. A.-B. Pantförskrivning för kreditlån å kronor 100,000:—	230,136:—	216,444:62	1,830:74
Hos Skand. Kred. A.-B.	21,000:—	20,115:—	245:—
» Stockholms Ensk. Bank	50,000:—	50,000:—	562:50
För Tyresöfonden	365,000:—	365,000:—	4,812:50
» Bobergska fonden.....	78,435:23	78,435:23	
		<u>1,793,913:18</u>	<u>19,455:65</u>
		1,813,368:83	

Beträffande årets inkomster och utgifter hänvisas till nedanstående vinst- och förlusträkning.

	Inkomster	Utgifter
Balanserat underskott från 1933		10,490:21
Fondförvaltningen och gåvor till allmänna ändamål	66,883:81	
Årskort och Skansenföreningen	146,954:90	21,826:84
Statsanslag	190,000:—	
Löner, arvoden och pensioner.....	6,550:40	529,673:60
Vetenskaplig verksamhet och samlingarna	28,919:59	77,295:87
Förlagsverksamheten	25,100:02	16,828:23
Gemensamma utgifter för drift och underhåll ..	86,626:65	52,955:52
Museets inkomster samt utgifter för drift och underhåll	26,876:85	83,359:99
Stockholms stads anslag	55,000:—	
Skansens inkomster samt utgifter för drift och underhåll	600,324:68	372,223:78
Tyresös inkomster samt utgifter för drift och underhåll	11,919:22	28,669:22

Underhåll av byggnader utom Stockholm	2,527: 81	2,527: 81
Nybyggnader	174,295: 21	196,005: 02
Restaurantrörelsen		40,054: 15
Etnologiska undersökningen	65,520: 43	65,520: 43
Livrstkammaren	69,693: 61	69,693: 61
1933 års underskott	10,490: 21	
∕. 1934 års överskott	559: 11	9,931: 10
	<u>Summa kronor</u> 1,567,124: 28	<u>1,567,124: 28</u>

Den under nämndens förvaltning stående Gunnar Hazelius' fond visar följande:

<i>Balans från 1934</i>		
Fondens kapital	6,580: 21	
Disponibla stipendiemedel	<u>145: 22</u>	6,725: 43
Räntor		<u>127: 03</u>
	<u>Summa kronor</u>	<u>6,852: 46</u>

<i>Balans till 1935</i>		
Fondens kapital	6,592: 91	
Disponibla stipendiemedel	<u>259: 55</u>	6,852: 46
<i>Å bankräkningar innestå för fondens räkning kronor</i>		<u>6,852: 46</u>

Stockholm den 13 augusti 1935.

SIGURD CURMAN

ANDREAS LINDBLOM

EINAR ROSENBORG

VIKTOR ALMQUIST

SVEN TUNBERG

ARTHUR LINDHAGEN

OSCAR LARSSON

(Avgått ur nämnden 12 april 1935.)

REVISIONSBERÄTTELSE.

Undertecknade, som av Kungl. Vetenskapsakademien, respektive Stockholms Stadskollegium, utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess Nämnds förvaltning för år 1934, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av Nämndens protokoll, räkenskaper och övriga handlingar, vilka lämna upplysning om Museets ekonomi och förvaltning.

Museets värde- och försäkringshandlingar hava granskats utan anmärkning.

Räkenskaperna hava utan erinran siffergranskats av särskild, genom museets försorg utsedd siffergranskare.

I samband med revisionen av Nordiska museets räkenskaper hava vi även granskat räkenskaperna för år 1934 för Skansenföreningen samt för Greven och Grevinnan von Hallwyls Donationsfond.

De i Nämndens skrivelse av den 13 augusti i år lämnade uppgifterna om *Tillgångar och Skulder*, slutande å kronor 6,167,538: 13, *Inkomster och Utgifter*, slutande å kronor 1,567,124: 88, samt *Aktiva och Passiva* i Gunnar Hazelius' fond, slutande å kronor 6,852: 46, överensstämna med räkenskaperna.

En del av oss i särskild skrivelse påvisade felaktigheter, som påverka vinstresultatet, hava visserligen förekommit, men desamma äro dock av mindre betydelse. Vi hava i samma skrivelse även framfört en del vid revisionen framkomna önskemål.

I övrigt har icke den av oss verkställda revisionen givit anledning till anmärkning.

Stockholm den 3 september 1935.

ELIS BRUSEWITZ

SVEN VON HEIJNE

L. T. BOHLIN

Utsedda av Kungl. Vetenskapsakademien.

BJÖRN NORDWALL

Utsedd av Stockholms Stadskollegium.

SKANSENFÖRENINGENS

MEDLEMMAR ERHÅLLA BL. A. UNDER ÅR 1936

1. Personligt årskort till Nordiska museet och Skansen.
2. Rätt att lösa årskort ("tilläggskort") för man, hustru, hemmaboende barn och fast anställda tjänare à kr. 3.— pr person.
3. Nordiska museets och Skansens årsbok.
4. Rabatter å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer. Uppgift lämnas på begäran.

AVGIFTER

Inom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 10.— pr år. Utom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 5.— pr år. Ständig medlem erlägger en gång för alla kr. 200.—.

Medlemskap vinnes enklast genom avgiftens inbetalande å postgirokonto 51150. Anmälningar emottågas även å telefon 62 13 10.

Postadress: Skansenföreningen, Skansen, Stockholm.

FÖRTECKNINGAR ÖVER PERSONER SOM 1935 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN*

Nordiska museets samlingar.

Adelborg, Otilia, Gagnef; Adlers, G.; Afzelius, N.; Althin, T.; gm Andersson, A., Uppsala; Andersson, Brita, Ljusdal; Andersson, Emelie; Andersson, K. J., Ambjörby; Andersson, O., Åmål; Arne, Ida; Arosenius, Louise; Arwidsson, Anna, Uppsala; Backman, V., Friggessund; Beckmans, Anna, sterbhus; Beckmans, K. L., boktryckeri; Benedicks-Bruces, Carolina, sterbhus, Visby; Bengtsson, Ebba; Bergh, Jenny, Tranås; Bergendahl, S., Göteborg; Bergström, Ragnhild; Bernström, J. M., Göteborg; Billing, Nanna; Björkbom, C.; Boberg, F.; Bohres, Anna, Argentina; Bonniers, Alice, sterbhus; Braunerhjelms, A., Sandemar; Broman, G.; Broman, H.; Brusewitz, Maria; Brännström, Gustava, Burträsk; Burström, A., Burträsk; Carlström, I.; Cedergren, A., Råsunda; Cederström, Carola; Claeson, E., Uddebo; Clarholm, Ellen; Collett, J., Oslo; Creutz, Eva; Creutz, Maria; Cronstedt, Margaretha, Bo; Dahl, Elisabeth; gm Danielius, Ebba; Edling, Dina, Djursholm; Eichhorn, Hedvig; Ekman, Elin; Ekman, Iris; Ekströmer, I., Klavrestrom; Eriksson, E., Ultuna; gm Ericsson, Maja; Eriksson, N. O., Bälsta; Eriksson, Th., Vrenninge; gm Erne, G.; Fleetwood, G.; Forsberg, Charlotta, Läggesta; Föreningen f. befrämj. av skolungdomens vapenövningar; Gahn, Anna; Garverimuseet, Simrishamn; Glafva glasbruks A.-B., Glafva; Glaumann, Annie; Granlund, J.; Granqvist, N.; Gunnarsson, Margareta, Glöte; Göransson, J. P., Näsåker; Götling, J., Uppsala; gm Hagberg, Louise; Halldin, O., Horn; Hammarberg, E., Ålsten; Hammarén, Emilie; Hansson, Anna, Ljusdal; Hazelius, Gina; Hazelius-Berg, Gunnel; Heiberg, G. F., Ambla, Norge; Hellkvist, S., Svedjan; Hellman, T., Härnösand; gm Henriques, Greta; Holmén, Sigrid, Ljusdal; Horn af Åminne, Astrid; Håléns, Therèse, sterbhus; Härdelin, E., Ramsjö; Höglund, C.; Högström, Sally; Hörstadius, G. W.; Höök, O.; Isoz, Louise, Tystberga; Jansson, E., Runemo; Johansson, A., Gislaved; Johansson, Augusta; Johansson, H., Smedsbo; Johansson, Hulda, Burträsk; Johansson, N. N., Fläckebo; Jonsson, J., Bäckebo; Jonsson, I. och S., Ljusdal; Jonsson, Karin, Ljusdal; Jonsson, L., Bollnäs; Juringius', Anne-Louise o. Elisabeth, sterbhus; Jönsson, A., Röjan; Jönsson, Odina, Viken; Karlsson, K. A., Harplinge;

* Orten är Stockholm, där ej annat anges.

LITOGRAFI
BOKTRYCK
OFFSETTRYCK
LJUSKOPIERING
Specialitet:
Fotomekanisk
kart- och ritnings-
reproduktion

Vid behov av

trycksaker

anlita

**STATENS
REPRODUKTIONSANSTALT**

Hudiksvallsgatan 4, Stockholm 6

FRÖER, LÖKAR, PEREN-
NA VÄXTER, BUSKAR
och TRÄD av alla slag
ävensom REDSKAP och
övriga förnödenheter för
trädgården köper Ni
billigast och bäst hos

Weibulls

LANDSKRONA · STOCKHOLM · GÖTEBORG · SUNDSVALL

Svenska orter

ATLAS ÖVER SVERIGE MED ORTSBESKRIVNINGAR

Atlasen omfattar dels en huvudkarta i skalan 1:300.000, dels specialkartor över viktigare orter. Den omfattande ortsbeskrivningen är rikt illustrerad.

Del I och III hittills utkomna

*Säljas i varje
bokhandel*

Del I omfattar Sverige söderifrån upp till 57° 30' (Kungsbacka-Hultfred) · Del III området mellan 59° (Åmål-Gnesta) och 60° 30' (Vansbro-Marmaskjutfält).

Klotb. Del I (3 b.) kr. 60:— · Halvfr. b. Del. I (3 b.) kr. 75:—
Klotb. Del III (3 b.) kr. 60:— · Halvfr. b. Del. III (3 b.) kr. 75:—

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Grädd-glass!

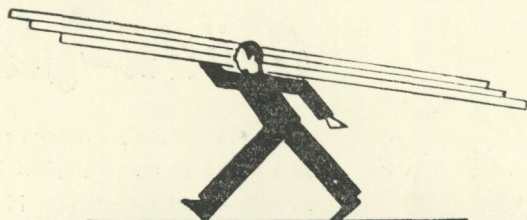
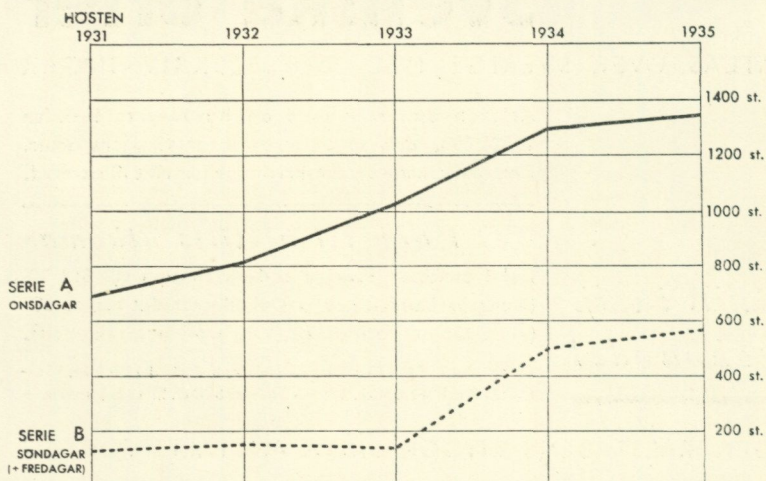
Glass kan göras på många sätt. Glass kan göras av vatten. Glass kan göras av olje-emulsioner * Men riktig glass kan endast göras på ett sätt — av mejeriprodukter * Mjölkcen-
tralens glass är en mejeriprodukt, kontrollundersökt, ren och frisk.

MJÖLKCENTRALEN

Lantmännens Mjölförsäljningsförening u. p. a.

ANTALET ABONNENTER I **KONSERTFÖRENINGEN**

å serie A och B har på 4 år ökat med över **1000!**

STOCKHOLMS

BRÄDGÅRDSBOLAG

HAGALUND · TELEFON 30 02 13

FILIAL: JAKOBSBERGSGATAN 38 · TEL. 10 90 04

Stor sortering · Prima varor · Reell behandling

För inredningar använd: **JONIT**

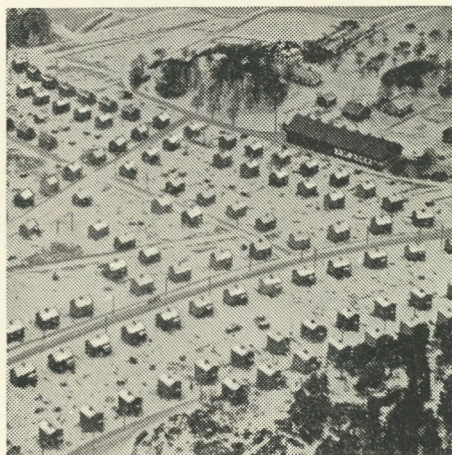
Kempe, Th.; Klintberg, Fanny; Klintberg, Karin; Knutsson, P., Rönninge;
Kock, Anna; von Krusenstjerna, Stina; Lagerbergs, Anna, sterbhus; Lagrelius,
Augusta; Landelius, Dagmar; Landeström, G.; Larsson, Marie-Louise; Lenk,
T.; Leuhusen, Ida; Leuhusen, Louise, Stocksund; Lewenhaupt, Barbro;
Lewin, Anna; Lewin, Helena; Lilienberg, Hilda; Liljedahl, Frida; Lilliecreutz,
Märtha, Tyresö; Lindahl, A.; Lindgren, Emerence; Lindgren, Sally; Lind-
gren, Therèse; Lindholm, Amanda; Lindman, Maria; Ljungberg, Agnes;
Ljungberg, P. O., Lövstrand; Look, J., Tännäs; Lovén, B., Hedeviken;
Lundbergs, C. J., läderfabriks A.-B., Valdemarsvik; Lundberg, H., Skedshult;
Lundblad, Anna, Karlstad; Lundgren, E.; Lundin, Alfhild; Lövgren, Brita,
Ljusdal; Marmorstein, Z.; Montelius, C., Karlskrona; Murray, Anna; Müllern-
Aspegren, U.; Månsson, E., Vassnäs; Mårtensson, Kerstin, Edsbyn; Möller,
Emma; Möller, W.; Mörner, Viva; Nehrman, Carin; Nilsson, G., Sturkö;
Nilsson, N., Attmar; Nilsson, R., Värmlandsbro; Nordström, E.; Noréns, P.,
tunnbinderi; Norgren, J., Råsunda; Norling, I.; Norstedt, Lina, Burträsk;
Nyholm, Anna; Nyholm, Hulda; Nyrén, A., Stocksund; gm Odén, Agnes; gm
Odencrants, Elsa; Olinder, Anna, Ljusdal; Olofsson, Marit, Lillhärddal; Olsson,
Bud Erik, Mora; Olsson, J., Långhed; gm Olsson, M.; Olsson, O., Burträsk;
Ottergren, Valborg; Palmstierna, Essie, Kristianstad; Paulson, J.; Persson,
Anna, Storsjö; Persson, J., Bollnäs; Petré, Karin; Petrelli, J., Djursholm;
Petersson, A., Fläckebo; Petersson, A.; Petersson, Mina, Lillhärddal; Pleijel,
C.; Pählman, A., Lidköping; Persson, K., Ljusdal; Rehn, O. G.; Renman, L.,
Bodbysund; Roos, Sofie; Rosengren, Emma; Rosengren, I.; Rudbeck, Anna;
gm Rundbäck, K. A., Jönköping; Samfundet Nordiska museets Vänner;
Sederholm, Elisabeth, Älberga; Selling, G.; Sporres, Alfhild, sterbhus; Stjern-
swärd, Elsa, Lund; Stockholms stadsmuseum; Stridsberg, Ellen; Stridsberg,
Sigrid; gm Strömberg, Elisabeth; Ståhl, F.; Svensson, Maja, Vrigstad; Svärd-
ström, S.; Ulfsparre, Hedvig, Kungsgården; von Wachenfeldt, G.; Wahlqvist,
J.; Walls, A., sterbhus; Wallgren, Anna; Vallmark, O., Burträsk; Velandér,
S.; Widing, N., Slöttån; Wiking, C., Kråksmåla; Viklund, K., Burträsk; Wik-
ström, Matilda; Windell, Siri; Virgin, Ida; Wrangel, Elise; "Vårt dagliga bröds"
utställningsstyrelse; Zetterwall, Ellen; Åberg, Ellen; Åman, Ruth, Nyköping;
Öman, Kristina, Edsbyn; Öström, K., Byske.

Nordiska museets arkiv.

Abenius, A., Österåker; Albinson, C., Väckelsång; Alm, E.; Alm, I., Ängels-
berg; Althin, T.; Andelius, Emma; Ander, Elin; Anderson, I.; Andrén, O.,
Älsten; Arwidsson, Anna, Uppsala; Aspan, Lydia, Sturefors; Asplund, K.;
Bäckström, A.; Beckman, N., Alvesta; Berge, R., Västrum; Bergendahl,
C. G.; Bergh, Hertha, Sala; Billmansson, Klara, Jönköping; Bjurström, G.;
Björkander, C. J., Katthammarsvik; Björkroth, J., Trollhättan; Blom, T.;

För
centralvärmeanläggningar
— både stora och små

levereras Gasverkets koks i för varje pann- typ lämplig styckestor- lek, varigenom högsta möjliga värmeeffekt uppnås. Tack vare om- sorgsfullt val av råma- terial har Gasverkets koks låg askhalt och ett högt värmevärde. Ni kan därför vid ordnan- det av Edert bränslebe- hov med förtroende vända Eder till Gasver- kets Koks försäljning, telefon: Namnanrop.

GASVERKETS KOKS

Det finns hos Pub!

Ja, vad Ni än för tillfället råkar önska Er, så passar vårt slagord in. Det ligger mycket mera bakom detta — "det finns hos Pub" än vad man föreställer sig första gången man ser det. Och inte nog med att det finns hos Pub — det finns också i bästa kvalitet, största tänkbara sortering och till priser, som äro överkomliga för var och en.

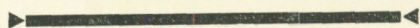
PAUL U. BERGSTRÖMS A.-B.

A. RUNDQUIST & CO A. B.

GRUNDAT 1874

RÖRLEDNINGSENTREPRENÖRER

JACOBSBERGSGATAN 23

STOCKHOLM

SKANSEN

ordnar försäkringarna

på sina många dyrbara
kulturföremål genom
Sveriges äldsta och
kapitalstarkaste
försäkringsaktiebolag

SKANDIA

och dess dotterbolag
F R E J A

BOKTRYCK

LITOGRAFI

OFFSET

STÅLTRYCK

Reklambroschyror • Fest-
skrifter • Kataloger • Tid-
ningar • Tidskrifter • Tabel-
lariska och vetenskapliga
arbeten • Kartor • Värde-
papper • Merkantilt tryck

IVAR HÆGGSTRÖMS
BOKTRYCKERI A. B.
GAMLA BROGATAN 26
STOCKHOLM

Telefonanrop »Ivar Hæggströms«

Boltenstern, Fr., Leksand; Borg, Augusta; Boström, N., Sankt Olof; Brambeck, N.; Brandt, G.; Brandt, M., Lästringe; Brinck, Hilma; Bronell, Hildegard, Filipstad; Bundy, O., Nyköping; Burénus, R., Djursholm; Bäckvall, L.; Carlström, I.; Caroli, G., Norra Vram; Cronholm, F.; Curman, S.; Dahlquist, Vera, Vreta Kloster; Edström, A.; Een, Sigrid; Ekman, Iris; Erlandsson, Karin; Fant, L.; Floderus, Elma; Frostin, E., Högestad; Glemme, S., Marstrand; Grafström, J., Bettna; Gyllenstierna, K., Klippan; Hagberg, Louise; Hallbäck, Sigrid, Äppelviken; Hammarström, E.; Hammarström, G.; Hanngren, Anna, Falun; Hjelm, Fanny; Holmér, Ruth; Hornfelt, Ingeborg, Tullinge; Hultgren, A.; Ingers, I., Lund; Jansson, S. O., Lidingö; Jönsson, B., Kattarp; Kalling, P.; Kihlmark, M., Örebro; Kjellberg, Carin; von Knorring, E., Lidingö; Kungl. Biblioteket; Lagergren, Alberta; Landquist, Maria; Larsson, J.; Larsson, Magda; Leifsson, T., Bolkesjö, Norge; Lennartson, T.; Leuhusen, Louise; Leuwgren, Naima; Lewin, Anna; Lewin, Helena; Liljedahl, E., Sommen; Lilliecreutz, Märtha, Tyresö; Lind, Inez; Lindelöf, Ebba, Göteborg; Lindgren, G.; Lithberg, Marit; Ljung, G. A.; Ljungberg, A., Enköping; Ljungberg, Agnes; Ljungqvist, Gussie; Lorichs, L., Bernshammar; Lundquists bokförlag; Melin, Eva; Molinie, Sigrid, Vimmerby; Murray, Anna; Myhrman, G., Äppelviken; Nelson, Elsa, Lund; Nordén, A.; Nordencreutz, G., Västerås; Nordisk Konst; Nordström, E.; Norman, E. J., Spånga; Norrby, Anna, Jonsered; Nygren, Edith; Olsson, Agnes, Kila; Ottergren, Valborg; af Petersens, L.; Popper, L. H., Nockeby; Renhorn, G., Skellefteå; Reuterskiöld, Ebba, Gävle; Reuterswärd, K.; Rosell, E., Råby; Rosén, Elisabeth, Hammarstrand; Rudberg, K., Ekerö; Sandahl, R., Ripsa; Sandgren, G.; Sandzén, G., Tolsjö; Sahlin, Elsa, Kopparberg; Santesson, F., Ålsten; Schagerström, Agnes, Uppsala; Selling, G.; Silén, E., Norrtälje; Silfverstolpe, G. Mascoll; Simonsson, Anna; Sirenius, Thora; Sjöberg, Annie, Nockeby; Sjöborg, G., Unnaryd; Spolén, Ellen; Stenberg, E.; Stjernswärd, Brita; Stockholms-Tidningen; Stridsberg, Ellen; Stridsberg, Sigrid; Strokirk, H.; Sundler, B., Borås; Swederus, Jenny; Svenska Dagbladet; von Sydow, W.; Sylvan, Blenda, Växiö; Särnström, H., Bernshammar; Söderström, Tyra, Linköping; Tekniska museet; Thorman, Elisabeth; Timm, Eva, Dingtuna; Ullenius, G., Luleå; Wachtmeister, Elisabeth; Wachtmeister, Gerda, Flen; Wærn, Mizi; Wahlberg, F. L., Drottningholm; Wahlborg, Hanna; Wahlström, H.; Wahlström, Maud; Wallin, C. O., Vimmerby; Werner, K., Böda; Weslien, Emma, Skarpöberg; Westerberg, Greta; Wettel, Laura; Wickström, L., Umeå; Widman, C. G., Ståket; Wählin, T., Lund; Ydström, Kay, Moheda; Åhgren, Hedvig; Åhlén, Gertrud, Päråd; Åkerhielm, E., Djursholm; Åkerhielm, E.; Öberg, O. A., Enköping; Örnfelt, G., Västerhiske; Österström, Elley.

Nordiska museets handlingar

1. OSCAR JONSSON och BRYNOLF HELLNER:

Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård.
Stockholm 1932.

Pris kr. 5.—

2. ERIK ANDRÉN:

Västerviks bebyggelsehistoria. Stockholm 1933.

Pris kr. 5.—.

3. SIGFRID SVENSSON:

Skånes folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning
1500—1900. Stockholm 1935.

Pris kr. 12.—.

4. GÖSTA BERG:

Sledges and wheeled vehicles. Ethnological studies
from the view-point of Sweden. Stockholm 1935.

Pris kr. 10.—.

5. HERIBERT SEITZ:

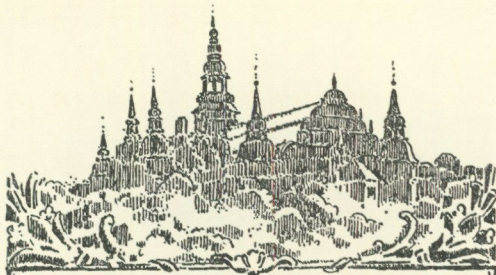
Äldre svenska glas med graverad dekor. En under-
sökning av det bevarade 1700-talsbeståndet.
Stockholm 1936.

Pris kr. 12.—.

Finnes i bokhandeln samt i Nordiska museets bokstånd.

Förläggare för utlandet:

Levin & Munksgaards Forlag (Ejnar Munksgaard), Köpenhamn

* KLICHÉER *

*
AB. GROHMANN &
EICHELBERG

GRAFISK REPRODUKTIONSANSTALT
STOCKHOLM

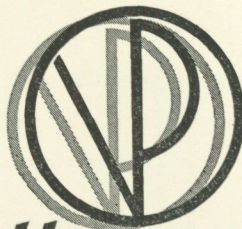

Reklam är tidens lösen!

På modern, säljande reklam bygger affärs-
mannen den viktigaste delen av sin för-
säljningsorganisation.

Vi äro specialister inom tryckeribranschen
och vår serviceavdelning är redo att med
goda idéer, förstklassigt arbete och snabba
leveranser hjälpa Eder — från manu-
skriptet till den färdiga produkten.

Telefonanrop VICTOR PETTERSON
HOLLÄNDAREGATAN 10 - STOCKHOLM

Victor Petterson
BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

Anlita

"STÄDERNAS"

FÖRSÄKRINGSKONCERN

STÄDERNAS ALLMÄNNA BRANDSTODSBOLAG

SVITJOD ————— GOTHIA

SKOGSFÖRSÄKRINGSAKTIEBOLAGET

Alla slags försäkringar utom liv- och sjö-.

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Utför alla slags arbeten av
KOPPAR-, BLECK och PLÅT
SMIDE och SVETSNING
M E T A L L A R B E T E N

Artillerigatan 66 (intill Valhallavägen) · Telefoner 67 37 52, 67 47 85

AKTIEBOLAGET SVENSKA FRYSERIERNA

GÖTEBORG ★ SKANDINAVIENS STÖRSTA FRYSHUS

Levererar oberoende av tillförseln färsk, snabbfrusen fisk till dagens lägsta priser.
Mottager livsmedel till infrysning och lagring i stora lokaler, rymmande 2.000.000
kg. Temperaturen enligt önskan ned till — 21° C. ★ ISTILLVERKNING

Telefoner 440 01, 440 02, 440 03 · Telegramadr. FRYSERIERNA

Nordiska museets bibliotek.

Alm, H.; Althin, T.; Andelius-Bergström, Emma; Andrén, E.; Ariste, P., Tartu; Bannbers, O.; Bäckström, A.; Berg, G.; Bergens Arkitektforening, Bergen; Bergslagens museum, Falun; Billow, A., Saltsjöbaden; Björkbom, C.; Björkquist, L., Östersund; Bonnier, K. O.; Brusewitz, F., Limmared; Brännström, E., Uppsala; Bäckvall, A.; Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun; Dencker, N., Sköldinge; Eesti Rahvaluule Arhiiv, Tartu; Ekman, Iris; Erixon, S.; Eskilstuna museer, Eskilstuna; Eslövs stads- och hantverksmuseum, Eslöv; Falbygdens Hembygds- och fornminnesförening, Falköping; Folkmusikkommissionen; Folkärna hembygdsförening, Fors; Forsberg, Charlotta, Läggesta; Fredericksson, A.; Gardberg, J., Karis, Finland; Gebers förlag; Granberg, G., Uppsala; Heikel, Y., Helsingfors; Hellner, B.; Hesselman, B., Uppsala; Hildebrand, B.; Hofrén, M., Kalmar; Holmquist, W.; Kungl. Humanistiska Vetenskaps Samfundet, Lund; Jansson, A., Uppsala; Klein, E., Stocksund; Lagercrantz, S.; Kungl. Lantbruksakademien; Leijonhufvud, E. K:son; Lindblom, A.; Kungl. Livrustkammaren; Lundman, B. J., Uppsala; Lybeck, J., Nykvarn; Malm, F.; Malmgren, C.; Kungl. Marinstaben; Mohr, Erna, Hamburg; Morgårdshammars mekaniska verkstad, Morgårdshammar; Möller, H., Trondheim; Nationalmuseum; Nisser, A., Söderhamn; Nisser, W., Uppsala; Nobel, L.; Nordenson, C.; Nyström, A., Göteborg; Odencrants, R.; Olsson, M.; Ovanåkers hembygdsförening, Edsbyn; Rehn, O. G.; Rådet till skydd för Stockholms skönhet; Sandklef, A., Varberg; Sandvig, A., Lillehammer; Schmalenbach, F., Würzburg; Schnell, I., Nyköping; Schück, A.; Seitz, H.; Selling, G.; Shirokogoroff, S. M., Peiping; Simonsson, S., Södertälje; Sjögren, A.; Skandia Försäkrings A.-B.; Skånes numismatiska förening, Malmö; Smålands museum, Växjö; Statens etnografiska museum; Steffen, R., Visby; Stockholms Högskola; Stockholms Jernkramhandlareförening; Stridsberg, Laura; Strindberg, A.; Strömberg, E., Hovmantorp; Ströms hembygdsförening, Strömsund; Styrelsen för Halmstads Sparbank, Halmstad; Svenska Bryggareföreningen; Svenska Frisörföreningen; Svensson, S.; Söderberg, T.; Tham, W.; Thorman, Elisabeth; Udvalget for Odense Bys offentlige Samlinger, Odense; Kungl. Universitetsbiblioteket, Uppsala; Utrikesministeriet, Tallinn; Wallin, S.; Wettergren, E.; Vilkuna, K., Helsingfors; Wikman, K. R. V., Helsingfors; Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien; Wolfram, R., Wien; Wählin, Th., Lund; Värmlands museum, Karlstad; Åhlén & Söners förlag; Åkerman, H., Västervik.

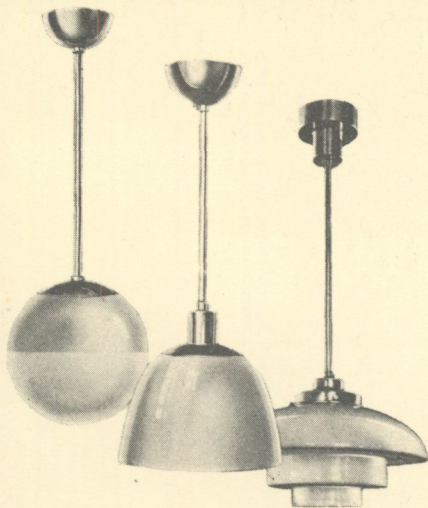
Skansen.

Adolf Fredriks polisstation; Andersson, Ester; Andersson, K.; Andersson, V.; Antuna gård, Rotebro; Arnell, H.; Arwidsson, K.; Backman, B.; Bageriet

Stjärnan; Bageriet Tavastgatan 22; Banankompaniet; Barck-Holst, B.; Bengtssons partiaffär; Berglund, G.; Bergqvist, Ellen; Berthold, C. E.; Bjurhovd, Margot; Björk, H., Mälarhöjden; Björkander, O.; Björkman, Bebs; Blomberg, R., Stocksund; Bohmans Bageri; Burman, H.; Busk, E., Lillhärda; Cantzler, S. O.; Cigarraffären Östgötagatan 21; Cohn, A.; Creutz, E. M.; Cyrén, O.; Dalin, A., Mälarhöjden; de Meyere, M.; Deutgen, C., Djursholm; Drottningholms slottsförvaltning, Drottningholm; Eldh, Nanna; Engstrand, H.; Engström, I. F., Stocksund; Epa, Enhetspris A.-B.; Franzén, M., Djursholm; Frihammens magasin; Frommes Bageri, P.; Grönander, J.; Guldstrand, Nickan; Hammarberg, M.; Hedblom, H.; Hedenstierna, Anne-Marie; Hedlund, Kristina, Kungsängen; Helén, Å., Ektorps; von Hofsten, Iris; Holmberg, G.; Holmberg, O. G.; Holmblad, Emelie; Holmström, A.; Holmström, E.; Holmström, Gurly; Håkansson, Kerstin; Håll, R.; Häggströms Boktryckeri & Bokförlags A.-B.; Häggström, S., Vitvattnet; Högströms Speceriaffär, C.; Jacobsson, H.; Jansson, E.; Johansson, E. O.; Johansson, J. E.; Johansson, K.; Johansson, U., Sigtuna; Johnson, H. Ax:son; Johnsson, Margareta; Jonsson, Karin, Huddinge; Karlsson, Anna, Ängby; Karlsson, K. V.; Karlsson, S., Fittja; Karlsson, Vivian; Kjellbom, A.; Konditoriet Tavastgatan 21; Kruckenbergs, Gerda; Kårfors, Ingrid, Djursholm; Källström, J. G.; Larsson, G.; Larsson, K., Muskö; Lewin, Anna; Lindberg, A.; Lindeberg, A.; Lindqvist, A., Aspudden; Lundin, R.; Magnusson, I., Älgårås; Malmberg, Hj.; Matvaruaffären Kaptensgatan 12; Mejeriaffären Valhallavägen 80; Montgomery, A.; Nilsson, A.; Nilsson, E., Karlskoga; Nilsson, H.; Nilsson, S., Liseberg; Nisser, Greta; Nordiska Kompaniet; Norén, G.; Palm, S., Råsunda; Personne, Amanda; Persson, V.; Pettersson, J. M.; Pettersson, K.; Peyron, A.; Pipping, Lilly; Regner, G., Eneby; Rosenlunds handelsträdgård; Rydholm, C.; Samuelsson, E. H.; Saxon, L.; Schmalz, Brita; Sjöberg, E.; Sjöberg, Ester; Sjöberg, F.; Sjöberg, H.; Sjölander, E., Stureby; Sjösvärd, J.; Stadsträdgården; Statens Järnvägar; Stenbåge, G., Huddinge; Stjernström, B., Härnösand; Strandberg, S.; Strömberg, R.; Stålhammar, J. A.; Svensson, C. H.; Svensson, N.; Svärd, N., Ängby; Sydsvenska äggkällaren; Söderberg, C. G.; Söderman, C., Värtan; Ternström, N.; Tillkvist, O.; Tählner, A.; Ulla-bageriet; Wahlberg, O.; Welden, A., Saltsjö-Järla; Vesterimalms vedaffär; Westman, B.; Wijkander, Stina; Vinberg, H.; Windell, Siri; Virgin, C., Södertälje; Wählin, P.; Zetterberg; T. Åberg, H.; Åhlfeldt, E. H.; Åkerlund, A., Djursholm; Örnström, A., Lidingö villastad.

MODERNA ARMATURER

för inom
och
utomhus

Viktiga
faktorer

vid val av belysningsarmatur:

- ★ LÄMPLIG LJUSFÖRDELNING
- ★ FULLKOMLIG BLÄNDFRIHET
- ★ STÖRSTA LJUSEKONOMI
- ★ ÄNDAMÅLSENLIG FORM
- ★ STARKA OCH VÄL UTFÖRDA GARNITYR

Skandia-armaturerna motsvara dessa fordringar

ELEKTRISKA A.-B. SKANDIA

Huvudkontor: STOCKHOLM · Tunnelgatan 14
Filiale: GÖTEBORG · MALMÖ · GÄVLE · KARLSTAD
SUNDSVALL · ÖSTERSUND · UMEÅ · VÄXJÖ · NÄSSJÖ

SKANSEN

Högloftet